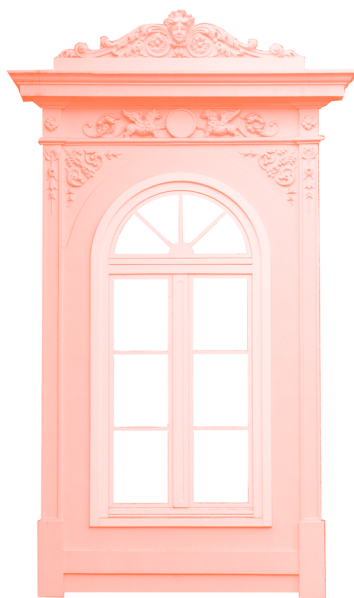

PROGRAM RAZVOJA KULTURE PRIJESTONICE CETINJE 2022—2026.

**PROGRAM RAZVOJA KULTURE
PRIJESTONICE CETINJE
2022–2026.**

Izdavač:

Prijestonica Cetinje

Za izdavača:

mr Aleksandar Kaščelan,
gradonačelnik

Urednik:

mr Janko Ljumović

Grafičko oblikovanje:

Helena Tošić

Fotografija:

Nada i Goran Roganović

Lektura:

Katarina Milonjić

Štampa:

DPC Podgorica

Tiraž:

100

CETINJE, 2021.

Publikacija *Program razvoja kulture Prijestonice Cetinje 2022–2026.* strateški je dokument koji daje sveobuhvatan uvid i smjernice daljeg razvoja kulture u Prijestonici Cetinje. Usvojila ga je Skupština Prijestonice Cetinje na sjednici održanoj 17. septembra 2021. godine. Program razvoja kulture Prijestonice Cetinje 2022–2026. realizovao je stručni tim u sastavu: prof. mr Janko Ljumović, Predrag Malbaša, docent dr Edin Jašarović i dipl. ing. arhitekture Marija Mrvaljević u koordinaciji sa Sekretarijatom za kulturu, sport i mlade Prijestonice Cetinje.

SADRŽAJ

8	→	I Uvod	48	→	3.2. Festivali i manifestacije
9	→	1. Ciljevi	52	→	3.3. Nevladine organizacije u kulturi
10	→	2. Normativni okvir	55	→	3.4. Privatni sektori kreativne industrije
12	→	II Metodologija izrade Programa razvoja kulture Prijestonice Cetinje 2022–2026.	60	→	3.5. Kulturni turizam
16	→	III Proces izrade dokumenta	66	→	3.6. Umjetničko obrazovanje
18	→	IV Strateška analiza kulturnog sektora Prijestonice Cetinje	70	→	3.7. Međunarodna kulturna saradnja
19	→	1. Periodizacija kulturnog razvoja i kulturne politike	75	→	3.8. Participacija u kulturi i razvoj publike
32	→	2. Model gradske kulturne politike (administracija, nadležnosti, finansiranje)	77	→	3.9. Tradicijska kultura
40	→	3. Akteri kulturnog sistema Prijestonice Cetinje	80	→	3.10. Amaterizam
40	→	3.1. Ustanove kulture u javnom sektoru	81	→	4. Kulturna baština
40	→	3.1.1. Lokalni nivo	88	→	5. Prostorni aspekti sistema kulture – formalni i neformalni prostori u funkciji kulture
42	→	3.1.2. Nacionalni nivo	100	→	V Program razvoja kulture Prijestonice Cetinje 2022–2026.
			103	→	1. Vizija razvoja kulture
			104	→	2. Strateški ciljevi razvoja kulture i preporuke
			112	→	VI Reference

UVOD

I

Program razvoja kulture Prijestonice Cetine 2022–2026. predstavlja dokument koji determiniše novu kulturnu politiku Prijestonice.

Planiranje razvoja kulture na opštinskom nivou određeno je s jedne strane lokalnim okolnostima i resursima, a sa druge strane civilizacijskim opredjeljenjem da kultura u savremenosti može da predstavlja jedan od najvažnijih faktora društvenog i ekonomskog razvoja grada. U tom kontekstu međunarodni dokument **Agenda 21 za kulturu** predstavlja nezaobilazan metodološki okvir za rad na projektu. Dostupnost *Agende 21 za kulturu*, kao i svih njenih relevantnih dokumenata nalazi se na internet adresi www.agenda21culture.net.

Iz načela Agende 21, koja je usvojena u Barseloni 2004. godine, istaknimo nekoliko principa koje je važno primijeniti za konačan strateški okvir Programa razvoja kulture Prijestonice Cetine:

- poimanje gradova i lokalnih zajednica kao privilegovanih mjesta za kulturno stvaranje i kreativnu raznolikost, u kojima je otvoren neprestani dijalog između identiteta i različitosti, pojedinca i grupe, sa posebnim naglaskom na nužnost jezičke raznolikosti,
- promovisanje kulture kao ključnog faktora u održivom razvoju gradova, u njegovoj humanoj, ekonomskoj, političkoj i socijalnoj dimenziji, što zahtijeva usaglašavanje kulturne i drugih javnih politika,
- nužnost zagovaranja kulture i kulturnih dobara na temelju njihovih vrijednosti i značenja, a ne kao običnih tržišnih dobara,

- osiguravanje pristupa kulturnom i simboličkom polju u svim dobima života kao elementarnog prava građanina.

Cetinje ima svoje važno mjesto koje nadilazi lokalni kontekst, tako da je pitanje njegove uloge u ukupnom kulturnom razvoju Države nezaobilazno polazište za rad na projektu, kako kroz analizu istorijske geneze kulturnog razvoja, tako i za budući kulturni razvoj. **Kontinuitet i inovacije** mogu biti ključne riječi odrednice u kontekstu procesa izrade dokumenta, kao i njegove primjene.

Plan razvoja kulture treba da inicira usklađenost i sporazum o ciljevima razvoja kulturnog sektora na teritoriji Prijestonice Cetine, i novu ranu ulogu i aktivnosti Prijestonice Cetine u kontekstu razvoja kulture i kao rezultat veću participaciju građana/građanki u kulturnom životu grada.

1. Ciljevi

Osnovni cilj dokumenta jeste da on uključi **mjere strateškog razvoja** kulture za sve relevantne oblasti i teme u korelaciji kulturnog života Cetine i javne administracije, za period od 2022. do 2026. godine.

Pojedinačne mjere strateškog razvoja kreirane su unutar poglavlja dva – Strateška analiza kulturnog sektora Prijestonice Cetine, a krovni strateški plan razvoja prezentovan je u okviru poglavlja pet pod nazivom Strateški ciljevi razvoja kulture i preporuke.

Drugi važan cilj dokumenta jeste da on posluži i kao **bazična studija** (baseline

study) jer sadrži analizu trenutnog stanja kulture, odnosno ukupnog kulturnog sistema Prijestonice.

Treći cilj jeste da dokument bude **vodič za buduću evaluaciju gradske kulturne politike i uspostavljanje funkcionalne mreže** između donosilaca odluka unutar javne administracije, institucija kulture javnog, privatnog i nezavisnog sektora i pojedinaca (umjetnika i profesionalaca).

Važno je naglasiti da je ostvarenje tog cilja pratio proces participativnog učešća različitih aktera kulturnog sistema, što predstavlja bitan evropski standard kulturne politike – *participativna kulturna politika*. Ujedno takav pristup treba održati i tokom procesa implementacije Programa.

2. Normativni okvir

Zakonom o kulturi („Službeni list CG“, broj 49/2008) kultura je određena kao pitanje od javnog interesa za Crnu Goru, a članovi 6 i 10 definišu strateško planiranje u području kulture:

- *Ostvarenje javnog interesa u kulturi obezbjeđuju Crna Gora i lokalna samouprava (u daljem tekstu: opština).*
- *Način i mjere ostvarivanja javnog interesa utvrđuju se Nacionalnim programom razvoja kulture (u daljem tekstu: Nacionalni program) i programima razvoja kulture u opštinama (u daljem tekstu: opštinski program).*
- *Opštinski program sadrži: dugoročne potrebe lokalnog stanovništva i subjekata iz oblasti kulture, razvojne prioritete, dinamiku rea-*

lizacije i organizacione, finansijske i administrativne mjere za njegovo ostvarivanje.

- *Program iz stava 1 ovog člana donosi skupština opštine, u skladu sa Nacionalnim programom, za period od pet godina.*
- *Predsjednik opštine, najmanje jednom godišnje, podnosi skupštini opštine izvještaj o ostvarivanju opštinskog programa.*
- *Program i izvještaj iz st. 2 i 3 ovog člana dostavljaju se Ministarstvu.*

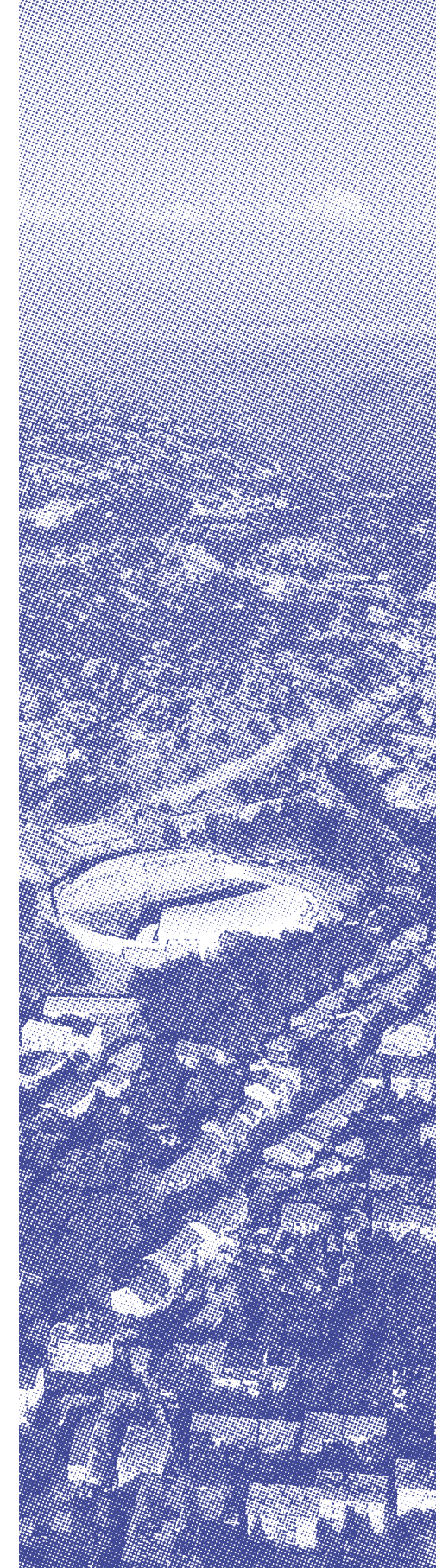
Kultura, u smislu ovog zakona, „*obuhvata kulturno i umjetničko stvaralaštvo i djelatnosti kojima se stvaraju, prezentuju, promovišu, štite i čuvaju kulturna dobra, umjetnička djela i druge duhovne tvorevine, stručni i naučnoistraživački rad u kulturi i usluge od neposrednog značaja za ostvarivanje kulturnog i umjetničkog stvaralaštva*“ (član 2). Navedeni okvir definicije jasno određuje predmet istraživanja i planiranja strateškog razvoja.

Nacionalni programi razvoja kulture definisani u dva navrata, na osnovu Zakona o kulturi nijesu bili podsticaj za izradu lokalnih programa razvoja kulture i samo mali broj gradova i opština u Crnoj Gori je realizovao izradu planskih dokumenata u kulturi. Ministarstvo kulture je bez uspjeha iniciralo potrebu da lokalne administracije pristupe izradi opštinskih programa razvoja kulture.

Na taj način odsustvo komparacije između funkcionalnosti programa razvoja kulture na nacionalnom i opštinskim nivoima dodatno predstavlja složenost postavljenog zadatka ili izvođenja strategija razvoja na lokalnom nivou na temeljima nacionalne kulturne strategije.

Dodatna nepovoljna okolnost predstavlja činjenica da se Program razvoja kulture Prijestonice Cetinje kreira kao početna strategija razvoja kulture na opštinskom nivou bez mogućnosti da se ona projektuje u korelaciji sa novim Programom razvoja kulture u Crnoj Gori, koji još nije definisan, a trebalo je da bude projektovan za 2021–2025. Nepovoljna okolnost zapravo može da bude i prednost prvog dokumenta razvoja kulture na lokalnom nivou za Prijestonicu Cetinje i novi zamajac za donosiocje političkih odluka da kulturna politika bude prioritarna javna politika.

Razvoj i upravljanje kulturnom politikom, kao jedan od najsloženijih domena izvršne vlasti, predstavlja i traženje balansa, *ne toliko između konkurencije prioriteta kao u drugim oblastima politike, koliko između konkurencije vizija o ulozi kulture u društvu* (Matarasso, Landry 2003: 7).

METODOLOGIJA IZRADE PROGRAMA RAZVOJA KULTURE PRIJESTONICE CETINJE 2022–2026.

II

Metodološki okvir za izradu *Plana razvoja kulture Prijestonice Cetinje 2022–2026.* definiše sva relevantna pitanja, polja i oblasti na osnovu kojih je koncipiran i strukturisan program razvoja kulture.

Metodološki okvir izrade dokumenta svoja osnovna polazišta ima u primjeni savremenih načela kulturnog razvoja i gradskih kulturnih politika, koncepta kreativnih gradova i kulturne geografije, kao i primjenu metodologije izrade strateških planova u kulturi:

- analiza dokumenata i izvještaja kroz formu upitnika, ankete, strukturiranih intervjua,
- PEST analiza (političke/zakonske okolnosti i faktori, ekonomske okolnosti i faktori, socio-kulture okolnosti i faktori),
- diskursna analiza različitih narativa o kulturnoj istoriji, kulturnoj geografiji, kulturnoj politici i tržištu kulture,
- intervju sa *fokus grupom* (predstavnicima umjetničke zajednice, stručnjaci u polju kulturne baštine, producenti kulturnog života, stručnjaci za kulturne politike, stručnjaci za prostorno planiranje, kulturni aktivisti, stručnjaci u oblasti istorije i legendi vezanih za grad),
- analiza studija slučaja.

Na osnovu dobijenih podataka i njihove analize poseban fokus u analizi usmjeren je na sljedeća pitanja:

- istorijske, kulturne i geografske specifičnosti Cetinja;
- kulturno nasljeđe;
- glavne kulturne aktivnosti;
- konceptualni alati za kulturnu politiku Prijestonice;

- procjena o broju osoba zaposlenih stalno ili povremeno u kulturnom sektoru;
- modeli organizacija u polju kulture (vrste, oblici);
- modeli odlučivanja i normativni okvir;
- vrste i oblici finansiranja kulture (lokalni, nacionalni, međunarodni izvori);
- prostorni resursi i tehnički kapaciteti kulturnog sektora;
- participacija publike i javnosti;
- vrijednosti;
- karakteristike cetinjske kulture (savremeno stvaralaštvo, kulturna baština, kreativne industrije);
- intersektorska saradnja (povezanost sa drugim javnim politikama – turizma, mladih, obrazovanja, ekonomije, urbanog razvoja) i mobilnost;
- dobre i loše prakse;
- prikazivanje vrijednosti pojedinačnih sektora (show caseing).

Navedena klasifikacija može da se postavi, integriše i kritički sagleda kroz sljedeće tematske cjeline koji će biti određeni aspektima između:

- savremenih i tradicionalnih vidova kulture,
- stvaralaštva i kulturne baštine,
- javnog, privatnog i nezavisnog sektora kulture,
- redovnih programa institucija kulture, projekata i manifestacija u kulturi,
- sezonskih i posebnih programa tzv. tradicionalnih manifestacija koje ne pripadaju užem određenju umjetničkog polja,

- identifikacije lokalnog i nacionalnog nivoa organizacije kulturnog sistema Prijestonice, i
- kapacitiranost za međunarodnu saradnju.

Posebno je važno klasifikovati tri osnovna sektora (javni, privatni i nezavisni) i posebno istražiti sljedeće aspekte:

- osnivačke modele i sisteme upravljanja,
- program i koncepciju institucija (misija),
- produkcijske aspekte,
- kadrovske resurse,
- materijalno-tehničke resurse,
- međunarodnu saradnju i
- oblike i vrste finansiranja.

Period za analizu predstavljaju prethodne četiri godine djelatnosti aktera kulturnog sektora Prijestonice 2017–2020.

U okviru usvojene metodologije rada kreiran je jedinstven Upitnik. Njegov sadržaj uključuje pored opštih informacija tri ključne cjeline.

Upitnik

Projekat: Plan razvoja kulture Prijestonice Cetinje 2022–2026.

Naziv institucije:
Status:
Misija:
Djelatnost:
Kratak istorijat institucije:
Ciljne grupe:
Kadrovska struktura (zaposleni, saradnici, volonteri):
Prostorni kapaciteti (sopstveni i alternativni):
Tehničko-tehnoški kapaciteti:
Web adresa:

1. Programski aspekti

- ostvarenost godišnjih programskih planova i analiza ostvarenih ciljeva i zadataka (ključni programi realizovani tokom 2020, 2019, 2018. i 2017. godine)
- kvantitativni pokazatelji obima programa i programskih aktivnosti po godinama realizovanih na Cetinju (2020–2017)

- programski sadržaji realizovani izvan lokalnog prostora (mapa teritorijalnog pozicioniranja unutar nacionalnog nivoa)
- programski sadržaji izvedeni i realizovani u inostranstvu (vidljivost institucije u regionalnom i evropskom kontekstu)
- posvećenost novim programima, primjeri širenja programske djelatnosti
- partneri na lokalnom, nacionalnom i međunarodnom nivou (pojedinačno)
- programi saradnje sa drugim sektorima (obrazovanje, turizam, itd.)
- članstvo i aktivnosti u međunarodnim udruženjima, asocijacijama i mrežama
- licencirani projekti i ekspertize
- postojeća publika i modeli privlačenja nove publike
- partnerstva i linije podrške na nacionalnom i međunarodnom nivou
- razvoj tržišta kulture u polju djelatnosti institucije
- modeli i oblici finansiranja (prikaz godišnjih budžeta i analiza izvora finansiranja (budžet, sponzorstva, donacije, sopstveni prihodi)
- ključni izvori finansiranja i pregled programskih konkursa na kojima ste dobijali sredstva

2. Strateška analiza i modeli finansiranja

- obrazovni programi u institucijama kulture
- korelacija programa sa strategijama u polju kulture i srodnim oblastima
- djelovanje u multikulturnom kontekstu
- stručni i profesionalni razvoj kadrova

3. Otvorena forma Upitnika:

Vaša očekivanja od kulturne politike na lokalnom nivou i donosilaca odluka u polju kulture (programske aktivnosti, normative aktivnosti, komunikacione aktivnosti)?

PROCES IZRADE DOKUMENTA

III

Gradonačelnik Prijestonice Cetinje donio je rješenje o imenovanju Stručnog tima za izradu opštinskog programa razvoja kulture pod nazivom **Program razvoja kulture Prijestonice Cetinje 2022–2026**, u januaru 2021. godine, u sastavu: mr Janko Ljumović (predsjednik), Predrag Malbaša, Marija Mrvaljević i dr Edin Jašarović (članovi).

Nakon formiranja Stručnog tima uslijedio je proces rada po sljedećim fazama:

- (1) Usvajanje *Metodološkog okvira za izradu Plana razvoja kulture Prijestonice Cetinje 2022–2026*, koji je uključio i dizajn *Upitnika* za istraživanje kulturnog sektora na teritoriji Prijestonice (januar, februar);
- (2) Mapiranje kulturnog sektora za istraživanje kojim su identifikovani akteri koji aktivno obavljaju svoju kulturnu, umjetničku, stručnu i obrazovnu funkciju u polju kulture i to: Prijestonica Cetinje (Sekretarijat za kulturu, sport i mlade), ustanove kulture u javnom sektoru na lokalnom i nacionalnom nivou, festivali i manifestacije, nevladine organizacije u kulturi, privatni sektor (kreativne industrije), umjetničko obrazovanje i amaterizam (februar);
- (3) Distribucija Upitnika (mart – april);
- (4) Analiza Upitnika, arhivska analiza, studije slučaja, komparativna analiza (maj – jun);
- (5) Intervju sa fokus grupom (jul);
- (6) Finalna izrada dokumenta (jul).

Napomena: Odgovore na Upitnik prosljedili su: Sekretarijat za kulturu, sport i mlade

Prijestonice Cetinje, Narodna biblioteka i čitaonica „Njegoš“, Uprava za zaštitu kulturnih dobara, Centar za konzervaciju i arheologiju, Državni arhiv Crne Gore, Narodni muzej Crne Gore, Nacionalna biblioteka „Đurđe Crnojević“, Kraljevsko pozorište „Zetski dom“, Matica crnogorska – ogranak Cetinje, Fakultet likovnih umjetnosti, Fakultet dramskih umjetnosti, Muzička akademija, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Srednja likovna škola „Petar Lubarda“, NVO KUD „Njegoš“, NVO FLUX i Manifestacija FLUID dizajn forum, NVO Zona Kulture, NVO Fondacija za zaštitu čuna, NVO Žensko preduzetništvo Cetinje, Otvoreni kulturni forum, Štamparija „Obod“, MAS Trade d.o.o., Pejović Guitars, Project Design Studio, LEA Design d.o.o., Makina d.o.o., Linden Production d.o.o., Ivan Stanković – akademski grafičar, Stefan Marković – samostalni zanatlija.

Informacije o ostalim akterima kulturnog sistema koji su identifikovani u procesu mapiranja i koji nijesu poslali odgovore na Upitnik prikupljene su iz drugih dostupnih izvora o njihovoj djelatnosti i aktivnostima (web adrese, medijska arhiva, katalozi i publikacije).

Intervju sa fokus grupom okupio je aktere kulturnog sistema, umjetnike i stručnjake u kulturi koji su odgovorili na poziv: Slobodan Bobo Mitrović, arhitekta, Dragan Spasić, arhitekta, Stevan Radunović, bivši direktor Državnog arhiva Crne Gore, Borislav Cimeša, publicist i književnik, Stefan Marković, narodni guslar, Natalija Vujošević, vizuelna umjetnica i prof. mr Lazar Pejović.

STRATEŠKA ANALIZA KULTURNOG SEKTORA PRIJESTONICE CETINJE

IV

Kulturni sektor definiše djelovanje pojedina, organizacija, kao i potencijali fizičkog kapitala (finansijskih sredstava, zgrada i drugih prostornih kapaciteta, opreme i tehnike) u svrhu proizvodnje, distribucije i medijacije kulturnog i umjetničkog sadržaja. Pregled i analiza kulturnog sektora Cetinja, odnosno strateška analiza sistema kulture Prijestonice Cetinje uključuje 16 aspekata koji ujedno predstavljaju definisana pitanja, polja i oblasti na osnovu kojih će biti koncipiran i strukturisan opštinski program razvoja kulture.

1. Periodizacija kulturnog razvoja i kulturne politike

Elemente kulturnog razvoja Cetinja sa elementima kulturne politike u savremenom značenju tog pojma možemo pratiti u istorijskoj perspektivi njegovog razvoja kroz sljedeću periodizaciju:

- period od osnivanja Prijestonice do utemeljenja moderne crnogorske države i gubitka njene nezavisnosti (1492–1918);
- period Kraljevine Jugoslavije i Drugog svjetskog rata (1918–1945);
- period socijalističke Jugoslavije i raspad SFRJ (1945–1992);
- period tranzicije do obnove nezavisnosti Crne Gore (1992–2006);
- savremeni period.

Savremeno ustrojstvo kulturnog sistema podrazumijeva postojanje kulturne politike koja determiniše glavne tokove kulturnog razvoja, koji dalje determiniše

mногоstruke aspekte pitanja kulturnog identiteta. U različitim periodima uspostavljaju se kulturne politike koje odražavaju različite društvene, materijalne, političke i ideološke aspekte. Kratak pregled kulturne politike otvara mogućnost problemskog čitanja kulturne politike koja se definiše kao dio državne politike, koja polazi od *društvene realnosti, sa utvrđenim potrebama i definisanim ciljevima, u nastojanju da stvori mogućnosti za stvaralaštvo svake vrste* (Doknić 2013: 328).

Periodizacija mapira ključne aspekte kulturnog razvoja Prijestonice, a ujedno je u korelaciji sa istorijskim kontekstom razvoja kulturnih politika u Evropi. Posebno treba istaći sadržaj koji predstavlja studiju slučaja kulturnog razvoja Crne Gore do 1918. godine, odnosno uspostavljanja elementa moderne crnogorske države i Cetinja kao ključnog nosioca tog razvoja.

Povijesno gledano, kulturne politike predstavljale su jedan od najvažnijih medija za razumijevanje pitanja identiteta i nacionalne samosvjesti u modernoj Evropi. Od kraja 17. stoljeća kulturne politike europskih nacionalnih država pružale su konstitucionalni okvir ne samo za stvaranje umjetnosti nego i za izgradnju, razvoj i protumačenje nacionalnih identiteta i kulturnih praksi u pojedinim nacionalnim državama. Europske kulturne politike su na taj način bile od presudne važnosti za povezivanje identiteta, jezika i nacije u cilju stvaranja i konsolidovanja različitih nacionalnih ideologija koje su karakteristične za današnje europsko društvo (Borovac-Pečarević 2014: 245–246).

Period od osnivanja Prijestonice do utemeljenja moderne crnogorske države i gubitka njene nezavisnosti (1492–1918)

Viševjekovni kulturni razvoj Cetinja, od vremena njegovog osnivanja do 1918. godine predstavlja osnovu kulturne istorije Crne Gore, sa mnoštvom događaja koji determinišu crnogorski kulturni identitet.

Formiranje grada vezuje se za kraj XV vijeka kada Ivan Crnojević, gospodar Zete, gradi dvor (1482) i **Cetinjski manastir** (1494) u periodu turbulentnog trajanja njegove države, u stalnim previranjima između Otomanske imperije i Mletačke Republike. Od tada nastaje priča grada ili *najmanje prijestonice svijeta* kako su je opisivali mnogobrojni putopisci tokom XIX i početka XX vijeka.

Na Cetinju je 1494. godine u Crnojevića štampariji štampana prva ćirilčna knjiga na Balkanu, *Oktoih prvoglasnik*, kojom započinje era štampanih knjiga u Crnoj Gori. Uz *Oktoih prvoglasnik*, štampane su i knjige *Oktoih osmoglasnik*, *Psaltir s posljedovanjem*, *Trebnik* i Četvoroevanđelje, koje ujedno predstavljaju prve i jedine crnogorske inkunabule. To su djela izuzetnih umjetničkih vrijednosti štampanih na hartiji, a *Oktoih osmoglasnik* u dvobojnoj štampi, sa drvoreznim ilustracijama. Nestanak Crnojevića štamparije označio je prekid u razvoju kulturnih aktivnosti, koje se nastavljaju tokom XIX vijeka. Česti crnogorsko-turski ratovi prekinuli su tokove modernizacije i kulturnog uzdizanja Cetinja i Crne Gore.

Kulturni razvoj Cetinja dalje pratimo tokom perioda vladavine dinastije Petrović-Njegoš, posebno pjesnika i vladike

Petra II Petrovića-Njegoša, nakon koga Crnom Gorom vlada knjaz Danilo, a zatim više od pedeset godina knjaz i kralj Nikola I. „Prijestonica Cetinje, poligon *en miniature* velikih sila Evrope, koje su za sobom ostavile, na svoj način, neponovljive tragove, odmah nakon Berlinskog kongresa (1878. godine) i uspostavljenih diplomatskih odnosa sa velikim brojem evropskih zemalja, ulazeći u „belle époque“, doživljava ubrzani arhitektonski i kulturološki procvat.“¹ U periodu nakon priznanja nezavisnosti na Berlinskom kongresu nastaju građevine koje i danas predstavljaju prepoznatljive arhitektonske objekte Cetinja, **Dvor kralja Nikole** (1871), **Zetski dom** (1888), **Plavi dvorac** (1895) u kome je danas Rezidencija predsjednika Crne Gore, koji je imao i galerijsku funkciju prije toga ili **Vladin dom** (1910), danas u funkciji Narodnog muzeja Crne Gore.

Prva ustanova kulture koja je unutar svog rada integrisala ukupan kulturni život na Cetinju bila je **Cetinjska čitaonica**, osnovana 1868. godine, koja je glavne aktivnosti ostvarivala unutar djelovanja u polju književnosti, pozorišta i muzičkog života.

Prve nedjeljne novine pod nazivom **Crnogorac** počinju da se objavljuju 1871. godine, a od 1873. dobijaju naziv **Glas Crnogorca** i izlaze do 1920. godine.

Važan dio kulturnog nasljeđa Crne Gore u ovom periodu predstavlja spomenik pravne kulture Crne Gore – **Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru (1888)**, ili Bogišićev zakonik nazvan po njegovom autoru Valtazaru Bogišiću, koji je preveden na pet svjetskih jezika.

¹ / (ur.) Ljesar, Lidija (2010). *Crna Gora/Montenegro/Cetinje 2010*. Cetinje: Ministarstvo kulture Crne Gore, str. 15–16.

Izgradnja
Vladinog doma,
1910.

1893. godine osnovana je **Državna biblioteka** na Cetinju, a već 1896. godine donešen **Zakon o Državnoj biblioteci i Muzeju**. Jedan od zadataka tog zakona bio je da „prikupi sva djela na svijem jezicima, koja se bave Crnom Gorom“. Tom događaju prethodilo je formiranje **Cetinjske čitaonice** (1868), u okviru koje se razvijala i pozorišna sekcija ili tadašnje diletantske pozorišne družine, odnosno **Dobrovoljno diletantsko društvo Cetinjske čitaonice** koje je nakon izgradnje Zetskog doma podstaklo pozorišni amaterizam. Cetinjska čitaonica se može smatrati i prvom ustanovom ili društvom za kulturu koje unutar svog rada integriše ukupan kulturni život na Cetinju u polju književnosti, pozorišne umjetnosti i koncertnog života.

Zgrada Zetskog doma otvorena je predstavom **Balkanska carica** knjaza Nikole, 1888. godine. To je ujedno bio prvi objekat kulture namjenski građen za kulturu. Na Cetinju 1910. godine Zet-

ski dom postaje **Kraljevsko crnogorsko narodno pozorište Zetski dom**, ali ubrzo slijedom istorijskih prilika, tj. ishoda Prvog svjetskog rata nestaje sa kulturne mape. Krajem Prvog svjetskog rata, pri odstupanju austrougarske vojske zgrada pozorišta je zapaljena sa svim svojim inventarom.

Na Cetinju se formira i prvi stalni bioskop ili kinematograf koji je otvoren 1908. godine.

Kao institucija od posebnog društvenog značaja pod patronatom države u formi duvačkog orkestra sa udaraljkama, prvi ansambl sličan obliku simfonijskog orkestra formira se 1868. pod zvaničnim nazivom **Prva crnogorska vojna muzika** na čelu sa učiteljem i kapel majstorom, Čehom **Antonom Šulcom**. Osnovana takođe kao školska institucija, pod upravom još jednog Čeha, **Franja Vimera**, **Druga vojna muzika** osnovana je nakon Berlinskog kongresa (1878) kada je Crna Gora dobila državnost. Potrebe

Dvora i otvaranje brojnih diplomatskih predstavništava nametnuli su stvaranje profesionalnog orkestra za ceremonijalne potrebe, ali i za podizanje nivoa kulturnog života Prijestonice.

U ovom periodu Cetinje karakteriše rad prvih likovnih umjetnika koji se školuju u inostranstvu (Ilija Šobajić, Pero Poček, Marko Brežanin, Vladimir Novosel), kao i boravak i rad umjetnika iz drugih zemalja koji svojim likovnim djelima ostavljaju značajan trag u polju crnogorske likovne umjetnosti (Jaroslav Čermak, Vlaho Bukovac, Paja Jovanović).

Na Orlovom kršu 1897. godine sagrađen je Mauzolej posvećen vladici Danilu, osnivaču dinastije Petrović-Njegoš, u čast dvjestogodišnjice dinastije. Idejni projekat **Mauzoleja na Orlovom kršu** kao prvog javnog spomenika na Cetinju sačinila je knjeginja Jelena Petrović-Njegoš, kasnije kraljica Italije.

Vlaška crkva u današnjem obliku sagrađena je 1864. godine, a njen raritet je i ograda koja se sastoji od 1544 komada pušanih cijevi, zaplijenjenih u borbama sa Turcima.

Period Kraljevine Jugoslavije i Drugog svjetskog rata (1918–1945)

Cetinje je nakon 1918. godine i formiranja nove države, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, i Kraljevine Jugoslavije od 1929. godine zaustavljeno u kulturnom razvoju. Mnogobrojne institucije nisu preživjele nestanak Kraljevine Crne Gore i ishod Prvog svjetskog rata. Novi centri novoformirane države su Beograd, Zagreb i Ljubljana, a isključenost Cetinja u novim strategijama kulturnog razvoja pokazuje i činjenica da se njegovo mjesto

nije našlo ni u listi pet subvencionisanih oblasnih pozorišta Kraljevine SHS koja su uključivala Skoplje, Novi Sad, Sarajevo, Split i Osijek, osim tri državna (nacionalna) u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani.

Uloga Cetinja se afirmiše stvaranjem Zetske banovine unutar modela koji je iniciran Zakonom o podjeli Kraljevine Jugoslavije na upravna područja. *U takvom sistemu odnosa, Zetska banovina je predstavljala jedan od mehanizama države na širenju ideologije jugoslovenskog nacionalnog jedinstva. Njen značaj u političkom smislu zbog toga je bio veći od značaja koji je mogla da ima u kulturnom pogledu* (Babović-Raspopović 2002: 328).

Pozorišni život na Cetinju obnavlja se formiranjem Dobrovoljnog pozorišnog društva 1922. godine, koje svoje predstave izvodi u Domu slobode sve do 1931. godine kada obnovljena zgrada Zetskog doma postaje mjesto nove ustanove kulture **Narodno pozorište Zetske banovine**. Pozorište je finansirano subvencijama iz državnog budžeta, ali i iz budžeta cetinjske Opštine.

U Dvorcu kralja Nikole osniva se **Državni muzej** 1926. godine.

Kraljevsko pozorište „Zetski dom“

Na platou ispred Vlačke crkve 1939. godine sagrađen je spomenik **Lovćenska vila**, crnogorskog vajara Rista Stijovića, posvećen crnogorskim dobrovoljcima iz Amerike u Prvom svjetskom ratu koji su stradali u brodolomu 1915. godine ispred albanske luke San Đovani di Medua. U periodu između dva svjetska rata uspješnu umjetničku karijeru započinju i Petar Lubarda, Milo Milunović, Mihajlo Vukotić i dr.

Tokom okupacije Italije Zetski dom će održati pozorišnu aktivnost, a zanimljivost pozorišnog života tokom okupacije bilo je emitovanje predstava putem radio-talasa i realizacija programa za djecu u Dvorskom parku tokom ljetnjih mjeseci.

Period socijalističke Jugoslavije i raspad SFRJ (1945–1992)

Kulturni i umjetnički sistem nakon Drugog svjetskog rata funkcioniše pod direktnim upravljanjem i kontrolom Agitpropa, odnosno djelovanja Komunističke partije Jugoslavije, koje se prenosi na republičke partijske organizacije. Kontekst koji je determinisao razvoj sistema kulture u prvim godinama oslobođenja najbolje definiše Milovan Đilas u referatima V kongresu KPJ, održanom 1948. godine, u kome ističe da je partija radila „na okupljanju, aktiviranju i pomaganju svih književnika i umjetnika koji idejno-politički stoje na stanovištu tekovina Narodnooslobodilačke borbe, nastojeći da putem idejnog uticanja unese naprednu, socijalističku idejnost u njihovo stvaralaštvo“ (Đilas 1949). *Agitpropovski model kulturne politike sa koncentracijom ekonomske, ideološke i političke moći u rukama kulturno-političkog aparata, stvorio je u Jugoslaviji prvenstveno*

Lovćenska vila,
Risto Stijović,
1939.

ideološki podobnu kulturu, ali i kulturu koja je, s vremenom, smelo zakoračila u kompeticiju sa evropskom kulturnom scenom. Dometi u likovnoj, književnoj, arhitektonskoj, ali i u ostalim sferama umetničkog izraza, mogli su da se „nose“ sa evropskim (Doknić 2013: 42). Primjer takvog koncepta možemo sagledati kroz biografiju Petra Lubarde, sa jedne strane uspjeh njegovog stvaralaštva u jugo-slovenskim i međunarodnim okvirima i djelovanje u razvoju likovne umjetnosti u Crnoj Gori kroz **Udruženje likovnih umjetnika Crne Gore** osnovano 1946. godine, kao i u vođenju **Umjetničke škole** na Cetinju, koja je osnovana iste godine, a koja se seli 1948. godine u Herceg Novi. Na Cetinju je Ministarstvo prosvjete 1946. godine donijelo odluku o osnivanju **Državne muzičke škole** na Cetinju, koja je počela sa radom januara 1947. godine. Škola je radila u zgradi Biljarde, a 1951. godine preseljena je u Kotor. Muzičku tradiciju nastavila je od 1958. godine **Osnovna muzička škola „Savo Popović“**. Administrativna organizacija sistema kulture u prvoj poslijeratnoj vladi bila je organizovana preko Ministarstva prosvjete u okviru koga je formirano Odjeljenje za narodno prosvjećenje i kulturu, a u okviru njega Odsjek za kulturu i umjetnost (Papović 2015: 62).

Poslijeratni pozorišni život na Cetinju obilježilo je osim profesionalnog **Narodnog pozorišta** u Zetskom domu, koje je u periodu od 1944. do 1946. nosilo ime Crnogorsko narodno pozorište, i formiranje Pionirskog pozorišta 1947. godine i rad Pozorišta lutaka 1955. godine. Spajanje ta dva pozorišta dovela su do formiranja **Dječijeg pozorišta** 1957. godine, ali ubrzo dolazi do reorganizacije ukupnog pozorišnog života u Crnoj Gori krajem pedesetih godina, kada se gasi sva sreska i narodna gradska pozorišta,

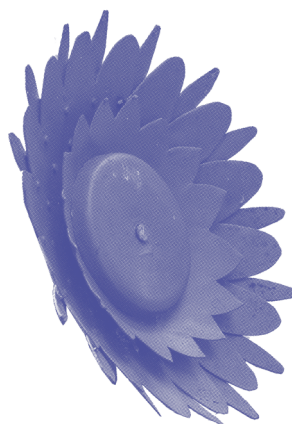
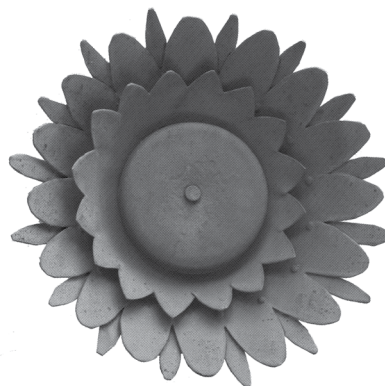
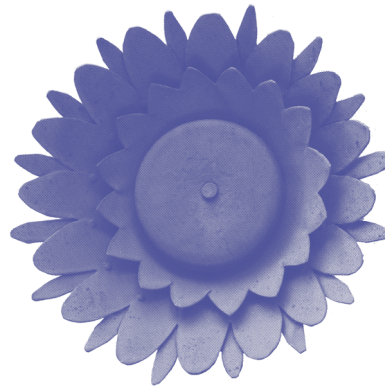
a pozorišni život se nastavlja samo u Titogradu. Narodno pozorište na Cetinju 1955. godine Rješenjem o prestanku rada Narodnog pozorišta na Cetinju kao republičke ustanove sa samostalnim finansiranjem prelazi na nivo donacija opštine Cetinje, koje 1958. godine dobija karakter amaterskog pozorišta.

Institucionalna promjena sistema kulture na opštinskom nivou dešava se formiranjem **Centra za kulturu Cetinje** (1976) koje je formirano objedinjavanjem dotadašnjih ustanova kulture koje tim aktom gube svojstvo pravnog lica i to: Gradske biblioteke i čitaonice „Njegoš“, Narodnog univerziteta „Jovan Tomašević“, Narodnog pozorišta „Zetski dom“, bioskopa na Cetinju i Rijeci Crnojevića i Redakcije *Cetinjskog lista*.

Još jedna institucija kulture osnovana je na Cetinju 1949. godine – **Lovćen film**, kao preduzeće za proizvodnju filmova koje nakon dvije godine mijenja sjedište, sa Cetinja prvo u Herceg Novi, i do gašenja ima sjedište u Budvi.

U periodu socijalističkog uređenja Crne Gore na Cetinju se dešavaju različiti procesi u razvoju kulture, dolazi do pokretanja, ukidanja ili reorganizacije ustanova kulture.

Prve ustanove kulture koje se osnivaju nakon oslobođenja na Cetinju je **Zemaljska centralna biblioteka**, današnja *Nacionalna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“* (1946) i **Narodna biblioteka i čitaonica „Njegoš“** (1946). Na Cetinju se 1946. godine formira i **Izdavačko-štamarsko preduzeće „Obod“**, a iste godine izlazi časopis za književnost i kulturu **Stvaranje**, koji je kasnije svoj rad i izlaženje nastavio u Titogradu. Na Cetinju se pokreću i stručni časopisi u okviru institucija i to **Starine**

Zavoda za zaštitu spomenika kulture, **Glasnik** Muzeja Cetinje, zatim **Bibliotečki vjesnik** Centralne narodne biblioteke.

Zavod za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture i prirodnih rijetkosti na republičkom nivou sa sjedištem na Cetinju osniva se 1948. godine. Centralni registar zaštićenih spomenika kulture Crne Gore uspostavljen je 1960. godine, a iste godine izvršena je dioba Zavoda za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture i prirodnih rijetkosti na Zavod za zaštitu spomenika kulture i Zavod za zaštitu prirodnih rijetkosti.

Na Cetinju je 1948. godine formiran **Kulturno-prosvjetni savez NR Crne Gore**, koji je nakon uvođenja samoupravnog socijalizma reformisan u Kulturno-prosvjetnu zajednicu čiji je cilj bio promocija amaterizma.

1950. godine osniva se **Muzej Narodno-oslobodilačke borbe i Umjetnička galerija** na Cetinju, koja se sedamdesetih godina transformiše u **Umjetnički muzej**.

Prilikom obilježavanja stogodišnjice Njegoševe smrti, 1951. godine, u restauriranoj Biljardi otvoren je Memorijalni muzej, današnji **Njegošev muzej – Biljarda**. Iste godine na Cetinju počinje sa radom i **Etnografski muzej Crne Gore**.

Državni arhiv na Cetinju formira se 1951. godine.

Pomenute aktivnosti bile su definisane u Prvom petogodišnjem planu razvoja Crne Gore (1947–1951). Jedan od ključnih zadataka kulturne politike bila je borba za *opštekulturno izgrađivanje naroda*, a za polje kulture izdvojeno je 6,83% budžeta u okviru Prvog petogodišnjeg plana (Prekić 2020: 218).

Upravljanje kulturnim institucijama bilo je formalno realizovano preko kulturno-umjetničkih odsjeka u okviru Ministarstva prosvjete do 1951. godine. Zatim se u različitim periodima formiraju savjeti u okviru kojih je kultura egzistirala ili samostalno ili u sadejstvu sa prosvjetom, sve do formiranja Republičkog sekretarijata za obrazovanje, kulturu i nauku 1968. godine koji je suštinski funkcionisao do 1990. godine. Značajna promjena u funkcionisanju kulturnog sistema desila se nakon Ustava iz 1974. godine i uvođenja samoupravnih interesnih zajednica za kulturu, nauku, osnovno i srednje obrazovanje. Nakon ukidanja SIZ-ova 1990. godine formiran je Republički fond za kulturu. Najvažniji dokument u kontekstu socijalističkog modela kulturne politike, od značaja za crnogorsku kulturu bio je dokument pod nazivom „Aktuelna idejna i društveno-politička pitanja crnogorske kulture i njenog razvoja“, usvojen 1970. godine od strane Centralnog komiteta Saveza komunista Crne Gore.

U podnožju Orlovog krša 1951. godine izgrađena je **Ljetna pozornica** u duhu antičkog amfiteatra, koja je nakon zemljotresa (1979) obnovljena i proširena. Predstavlja jedinstven ambijentalni prostor i scenu na otvorenom u funkciji različitih kulturnih i umjetničkih projekata i manifestacija.

Na Cetinju se 1967. godine uspostavlja redovni godišnji **Likovni salon „13. novembar“**. Krajem šezdesetih godina pokreće se *Godišnjak* Muzeja Cetinje i *Starine* Zavoda za zaštitu spomenika kulture SR Crne Gore.

Na Cetinju se ambiciozno osniva 1981. godine **Kulturološki fakultet**, sa ciljem obrazovanja stručnjaka u oblasti naučno-istraživačkog rada u kulturi, posebno

u segmentu kulturne baštine, sa nizom problema u funkcionisanju (smještajni i organizacioni uslovi, bez stalnog nastavnog kadra) koji su doveli do njegovog ukidanja 1988. godine (Papović 2015: 67). Studij je imao dva usmjerenja, prvi za konzervaciju i drugi za restauraciju slikarskih djela i pokretnog spomeničkog fonda od metala, kamena, stakla, keramike, tekstila, papira, itd. Ukidanje Kulturološkog fakulteta dovodi do osnivanja **Fakulteta likovnih umjetnosti**, sa sjedištem na Cetinju 1988. godine.

U ovom periodu podignut je **Njegošev mauzolej** na Lovćenu, višedecenijski projekat u doba socijalizma. Njegošev mauzolej na Lovćenu djelo je čuvenog hrvatskog i jugoslovenskog vajara Ivana Meštrovića. Otvoren je 1974. godine i predstavlja monumentalni spomenik posvećen Petru II Petroviću-Njegošu. Mauzolej predstavlja jednu od ključnih atrakcija Crne Gore, susret djela dva velikana – Njegoša i Meštrovića. Meštrović svoj koncept objašnjava idejom i namjerom da spomenik promišlja kao posvetu pjesniku Njegošu, „koji je svojim intelektom i pjesničkim darom sakupio i dao umjetničku formu vijencu filozofije i duhovnosti naroda Crne Gore.“

Povodom proslave petsto godina od osnivanja grada, 1982. godine, podignut je spomenik osnivaču Cetinja, gospodaru Ivanu Crnojeviću, djelo vajara Anta Gržetića.

Tokom perioda socijalizma Cetinje je dobilo i status grada heroja (1975) zbog činjenice da je svaki četvrti stanovnik Cetinja učestvovao u borbi protiv fašizma, a njegovih 49 građana odlikovano je ordenom narodnog heroja.

Period tranzicije do obnove nezavisnosti Crne Gore (1992–2006)

U pregledu perioda tranzicije treba istaći prvi sveobuhvatan **Nacionalni izvještaj kulturne politike** iz 2003. godine koje je Ministarstvo kulture Republike Crne Gore realizovalo u saradnji sa Savjetom Evrope u okviru projekta Mosaik II. Jedan od postavljenih ciljeva tog izvještaja glasio je: Prenosjenje prava i obaveza za formulisane kulturne politike na regionalne i lokalne nivoe vlasti, uz koordinaciju na nivou Republike.

Cetinje je na osnovu Zakona o Prijestonici, donijetog 29. decembra 1993. godine, proglašeno Prijesticom Crne Gore. Iste godine Ministarstvo kulture postaje samostalan resor u Vladi Republike Crne Gore.

Institucije na nacionalnom nivou sa sjedištem na Cetinju i nad kojima Ministarstvo kulture vrši upravni nadzor i koje se finansiraju iz budžeta ministarstva su: Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Mauzolej Petar II Petrović-Njegoš, Narodni muzej Crne Gore, Centralna biblioteka „Đurđe Crnojević“. Kao posebna stavka u budžetu Republike, izvan budžeta Ministarstva kulture je Kraljevsko pozorište „Zetski dom“ za koje se vrši nadzor, kao i nad Državnim arhivom Crne Gore, takođe na Cetinju.

U navedenom periodu donijeti su sljedeći zakoni iz oblasti kulture: Zakon o arhivskoj djelatnosti (1991, 1994), Zakon o pozorišnoj djelatnosti (2001), Zakon o kinematografiji (1993), Zakon o izdavaštvu (1995), Zakon o državnim nagradama (1996), Zakon o autorskim i srodnim pravima (1998).

Transformacijom ustanove Muzeji Cetinja 1992. godine formiran je **Narodni muzej Crne Gore** u čiji sastav ulaze Istorijski muzej, Etnografski muzej, Umjetnički muzej, Muzej kralja Nikole, Njegošev muzej, Arhivsko-biblioteko odjeljenje i Njegoševa rodna kuća.

Skupština Crne Gore je 1995. godine donijela Odluku o osnivanju ustanove **Kraljevsko pozorište „Zetski dom“**. Prethodno je zgrada obnovljena (1992), a prva produkcija, prije formiranja institucije republičkog ili državnog pozorišta bila je kulturna predstava „Princeza Ksenija od Crne Gore“, autorke Radmile Vojvodić. Tako je Zetski dom nastavio svoju pozorišnu tradiciju, kao nova javna ustanova na nacionalnom nivou. Tek od 2002/2003. sezone pozorište započinje svoj redovni repertoar i redovne pozorišne sezone.

U ovom periodu na Cetinju se organizuje rad dva umjetnička fakulteta u okviru Univerziteta Crne Gore i to **Muzičke akademije**, osnovane 1980. godine u

Titogradu, koja se seli na Cetinje 1996. godine, a iste godine djelatnost započinje i **Fakultet dramskih umjetnosti**, čijem je osnivanju prethodio Odsjek za glumu, formiran 1994. godine u okviru Fakulteta likovnih umjetnosti.

Devedesetih godina XX vijeka Cetinje je imalo značajnu međunarodnu umjetničku manifestaciju **Cetinjski bijenale** (1991–2004), čiji je osnivač potomak dinastije Petrović-Njegoš, princ Nikola. To je bila snažna antiratna i emancipatorska tačka u razvoju savremene Crne Gore, sa izuzetnim refleksijama na savremenu evropsku vizuelnu umjetnost kraja XX i početka XXI vijeka. U vrijeme jugoslovenskog rata, moralnog sunovrata, materijalnog siromaštva, izolacije od svijeta, nacionalne euforije i mržnje, Cetinjski bijenale je bio pokretač savremene umjetnosti i komunikacije u regiji, koje nije postojalo u to vrijeme. Cetinjski bijenale je koristilo različite prostore grada, kako one muzejskog i galerijskog tipa, tako i javne i otvorene prostore. Njegovo ukidanje je rezultat

Mira Stupica i
Slobodan Marunović
u predstavi
**„Princeza Ksenija
od Crne Gore“**

Režija:
Radmila Vojvodić

Foto: Arhiva Kraljevskog pozorišta „Zetski dom“

Sarkis,
Cetinjsko bijenale

1991.

odsustva strategije institucionalizacije i jasno definisanih nadležnosti, bez kojih je taj izuzetan projekat nestao sa kulturne mape Cetinja i Evrope.

Najznačajnija državna nagrada iz oblasti likovnih umjetnosti je Nagrada „**Petar Lubarda**“ ustanovljena 2000. godine, a svečano je uručuje predsjednik Vlade Crne Gore na Cetinju.

Nakon izvjesnih prekida u radu Likovnog salona 13. novembar manifestacija je obnovljena 2008. godine, pod imenom **Crnogorski likovni salon 13. novembar**.

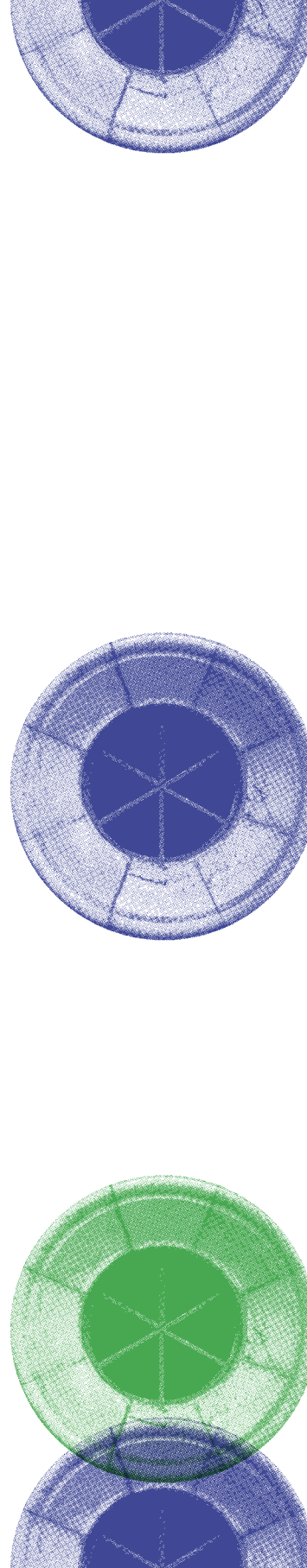
Savremeni period

Nakon sticanja nezavisnosti Cetinje u kontekstu kulturnog razvoja na nivou države ulazi u nove oblike adiministrativnih i projektnih promjena, započinje nova faza razvoja i konstituisanja kulturnog sistema kroz njegovo normativno uređenje. Ključna promjena nakon sticanja nezavisnosti je donošenje **Zakona o kulturi** (2008), kao i **Zakona o zaštiti kulturnih dobara** (2010). U procesu administrativnih i normativnih promjena dolazi i do reorganizacije sistema upravljanja kulturnom baštinom i formiranja **Uprave za zaštitu kulturnih dobara** i

Centra za konzervaciju i arheologiju sa sjedištem na Cetinju. Od 2012. do 2018. godine Uprava za zaštitu kulturnih dobara djelovala je kao organ u sastavu Ministarstva kulture, a od 2019. predstavlja samostalni organ državne uprave.

Novina je bila i metodologija izrade godišnjih programa zaštite i očuvanja kulturnih dobara, kao decentralizovanog sistema raspodjele javnih sredstava za kulturnu baštinu, u okviru kojih konkurišu i opštinske i državne ustanove iz oblasti kulturne baštine. Na taj način se uspostavlja platforma za njeno savremeno uređenje i društvenu pozicioniranost. Vlada Crne Gore je 2014. usvojila Izvještaj o implementaciji projekta **Revalorizacija kulturnih dobara Crne Gore**.

Zakon o kulturi je inicirao potrebu i obavezu donošenja Nacionalnog i lokalnog programa razvoja kulture. Nacionalni programi razvoja kulture Crne Gore donijeti su za periode 2011–2015. i 2016–2020. Program razvoja kulture 2016–2020. pisan je bez evaluacije indikatora razvoja kulture koji su navedeni u prethodnom Programu razvoja kulture 2011–2015, a karakteriše ga visoka zona neodređenosti i uopštavanja kao dominantnog principa

ARTefakt MADE IN
CETINJE (FLU, FDU)

Nevena Matijević
„OBLAČI SE“

2011.

dokumenta. Opštinski programi razvoja kulture u Crnoj Gori nijesu od strane lokalnih uprava prepoznati kao važni i prioritetni, a konačno i Prijestonica Cetinje će po prvi put donijeti svoj program razvoja kulture za period 2022–2026. U okviru dva nacionalna programa razvoja kulture Crne Gore nijesu posebno tretirane lokalne kulturne politike i njihovo konstituisanje, osim načelnih stavova o potrebi za koordinacijom za donošenje opštinskih programa razvoja kulture.

Navedene aktivnosti pratio je i ambiciozni plan izrade projekta **Menadžment plan istorijskog jezgra Cetinja**, koji Vlada

Crne Gore i Ministarstvo kulture, sporta i medija realizuju 2009. godine. Plan je realizovan uz finansijsku pomoć UNESCO kancelarije u Veneciji – Regionalna kancelarija za nauku i kulturu u Evropi (UNESCO – BRESCE) i Ministarstva spoljnih poslova Italije – Cooperazione Italiana. Glavni cilj Menadžment plana istorijskog jezgra Cetinja bio je da *zaštiti, valorizuje i promoviše vrijednosti kulturne i prirodne baštine, odnosno obezbijedi djelotvornu zaštitu izuzetnih vrijednosti i uspješno upravljanje zaštićenom cjelinom. Kao strateški plan, koji prevashodno postavlja okvir za integralno upravljanje, doprinosi boljem razumijevanju vrijednosti istorijskog jezgra,*

ARTefakt MADE IN
CETINJE (FLU, FDU)

Ana Pejović
„MLADOCT LUDDOCT“
2011.

promoviše resurse kulturne baštine i njihovo korišćenje kao potencijal za napredak lokalne zajednice i njenih građana.

Ministarstvo kulture 2010. godine pokreće kapitalni projekat **Cetinje – grad kulture** 2010–2013. čiji se ciljevi i aktivnosti mogu sagledati u korelaciji sa Menadžment planom istorijskog jezgra Cetinja i preporukama koje je taj dokument inicirao. U okviru projekta sanirana su i rekonstruisana brojna kulturna dobra i objekti institucija kulture i sprovedeni različiti konzervatorsko-restauratorski radovi, a projekat je svoju realizaciju nastavio i tokom narednih godina.

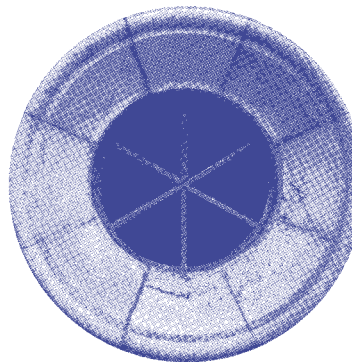
Ministarstvo kulture je preseljeno na Cetinje u zgradu nekadašnje Rezidencije predsjednika Crne Gore, dok je nova rezidencija smještena u Plavom dvorcu.

2012. godine otvorena je **Crnogorska galerija umjetnosti „Miodrag Dado Đurić“** u adaptiranom objektu bivšeg Trgoprometa, kao novi objekat kulture u

Prijestonici, koji je dio Narodnog muzeja Crne Gore.

U savremenom periodu podignut je i jedan od najmlađih javnih spomenika, **Obelisk** u Bajicama (2009) u čast učesnika Božićnog ustanka, rad vajara Pavla Pejovića.

Ovaj period je obilježio i razvoj projekta **MACCOC**. Realizovan je Master plan višenamjenskog centra Marina Abramović Community Center Obod Cetinje. U odnosu na prvobitni koncept projekta da se na prostoru nekadašnjeg giganta elektroindustrije „Obod“, koji se prostire na površini od 130.000 m² sa pratećom infrastrukturom, uspostave različiti kulturni, umjetnički, turistički i privredni sadržaji sa ciljem privlačenja poznatih brendova i stranih investitora, i u saradnji sa poznatom umjetnicom Marinom Abramović, projekat je nakon prvobitne ideje pretrpio izmjene u procesu daljeg razvoja koje su prilagođene realnim mogućnostima. Trenutno se na tom prostoru razvijaju projekti iz oblasti preduzetničke

ekonomije, klastera, biznis inkubatora i drugih sadržaja.

Pokrenut je kapitalni projekat izgradnje **Univerzitetskog kompleksa fakulteta umjetnosti** (2012) za tri umjetnička fakulteta na Cetinju, na prostoru nekadašnjeg područja donjeg „Oboda“, sa završenim projektom nove zgrade Fakulteta likovnih umjetnosti Univerziteta Crne Gore (2020). Vlada Crne Gore je 2014. transformisala Institut za crnogorski jezik i književnost, formiran 2010. godine, u naučnoistraživačku i visokoobrazovnu ustanovu **Fakultet za crnogorski jezik i književnost** sa sjedištem na Cetinju. FCJK je pokrenuo

Brend „Ošvica“
Marija Milošević

Projekat podržan
na konkursu **Kreativna
Crna Gora 2019.**

od 2017. godine međunarodni naučni simpozijum **Cetinjski filološki dani**. Prijestonica Cetinje i Program UN za pomoć počela je 2012. godine realizaciju višegodišnjeg projekta **Beautiful Cetinje** koji predviđa rekonstrukciju objekata u istorijskom jezgri grada. Prvi objekat u cjelosti rekonstruisan 2012. godine je zgrada Muzičke akademije, zdanje bivšeg Britanskog poslanstva.

Vlada Crne Gore je na prijedlog Ministarstva kulture pokrenula i projekat **Kreativna Crna Gora: Identitet, imidž, promocija 2017–2020.**

Pejović Guitars
Andrija i Ivan Pejović

Projekat podržan
na konkursu **Kreativna
Crna Gora 2020.**

Foto: Đorđe Živaljević

2. Model gradske kulturne politike Prijestonice Cetinje (administracija, nadležnosti i finansiranje)

Organizacija i poslovi upravljanja kulturom, odnosno vođenje kulturne politike na Cetinju uže je determinisana kroz djelatnost Sekretarijata za kulturu, sport i mlade, a u širem djelokrugu rada uključuju aktivnosti Skupštine Prijestonice, Senata Prijestonice i Gradonačelnika. Formiran je i Savjet za kulturu, kao stručno savjetodavno tijelo Gradonačelnika Prijestonice.

Priestonica Cetinje unutar različitih normativnih akata ima definisan status kulture. **Zakon o Prijestonici** iz 2017. godine, kojim je inoviran Zakon o Prijestonici iz 2008. godine, u svom prvom članu Prijestonicu Cetinje definiše kao istorijski i kulturni centar Crne Gore. Član 9 Zakona definiše između ostalog sjedište ministarstva nadležnog za poslove kulture u Prijestonici, kao i fakulteta Univerziteta Crne Gore iz oblasti umjetnosti i Fakulteta za crnogorski jezik i književnost. Član 26 opisuje poslove Senata Prijestonice i ističe da pored usvajanja godišnjeg Programa razvoja Prijestonice, *zausima stavove, razmatra i daje predloge i mišljenja državnim organima i organima Prijestonice o pitanjima značajnim za ekonomski, kulturni i istorijski razvoj Prijestonice.* Član 30 definiše sredstva za potrebe razvoja Prijestonice iz budžeta Crne

Gore za svaku fiskalnu godinu (1% projektovane vrijednosti tekućeg budžeta Crne Gore), a od tih sredstava u visini od 0,6% finansiraju se pored ostalih i projekti na očuvanju kulturno-istorijskog i prirodnog naslijeđa.

Član 13 **Odluke o organizaciji i načinu rada lokalne uprave Prijestonice Cetinje** definiše poslove uprave **Sekretarijata za kulturu, sport i mlade.**

Iz pomenutog člana izdvajamo poslove uprave koji se odnose na kulturu:

- *razvoj i unapređenje kulture, umjetničko stvaralaštvo, bibliotekarstvo, kulturno-umjetnički amaterizam; ostvarivanje svih vidova saradnje u oblasti kulture, kulturne manifestacije; djelatnosti kojima se prezentuju, promovišu, štite i čuvaju kulturna dobra i očuvanje kulturne materijalne baštine; vođenje registra, čuvanje, zaštita i održavanje spomen-obilježja;*
- *učestvovanje u izradi lokalnog programa razvoja kulture u skladu sa Nacionalnim programom razvoja kulture, shodno potrebama lokalnog stanovništva i subjekata iz oblasti kulture, određivanje prioriteta, dinamike realizacije koji usvaja Skupština Prijestonice;*
- *učestvovanje u izradi godišnjeg izvještaja o ostvarivanju lokalnog programa razvoja kulture koji Gradonačelnik podnosi Skupštini Prijestonice, a koji dostavlja ministarstvu nadležnom za poslove kulture;*
- *izrada programa podizanja spomen-obilježja i druge poslove u vezi sa tim;*

- *stvaranje uslova za rad institucija kulture na nivou Prijestonice, predlaganje planova i programa razvoja i investicionih ulaganja u oblasti kulture;*
- *predlaganje prioriteta investicionih ulaganja u oblasti kulture i praćenje realizacije investicionih programa koje finansira lokalna samouprava;*
- *izrada elaborata o opravdanosti osnivanja ustanova iz oblasti kulture i medija;*
- *izrada akata o osnivanju javnih ustanova iz oblasti kulture; osnivanje, razvoj i unapređenje medija i ostvarivanje svih vidova saradnje iz ove oblasti;*
- *praćenje stanja razvoja u oblasti kulture i davanje preporuka za razvoj kulture; podsticaj, podršku i učešće u programima i projektima od značaja za ostvarivanje javnog interesa u kulturi Prijestonice, a naročito onih koji podstiču očuvanje i razvoj tradicionalnih zanata i vještina, kao i podsticaj nekomercijalnih oblika amaterskog djelovanja u kulturi kojima se doprinosi afirmaciji crnogorskih izvornih kulturnih vrijednosti i savremenog kulturnog umjetničkog stvaralaštva; (...)*
- *pružanje podrške kvalitetnim i kreativnim projektima koji su u vezi sa vannastavnim i vaninstitucionalnim aktivnostima učenika i mladih (kampovi, likovne kolonije, takmičenja), koji su u vezi sa unapređenjem uslova rada za afirmaciju darovitih mladih talenata Prijestonice.*

Sekretarijat za kulturu, sport i mlade kao dio opštinske uprave organizovan

je na osnovu **Pravilnika o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji Sekretarijata za kulturu, sport i mlade Prijestonice Cetinje** iz 2021. godine. Pravilnikom su sistematizovana službenička radna mjesta (ukupno 12 izvršilaca) i to: Sekretar/ka, Pomoćnik/ica sekretara, Samostalni/a savjetnik/ca I za pravne poslove, Samostalni/a savjetnik/ca I za kulturnu baštinu, Samostalni/a savjetnik/ca I za kulturu i medije, Samostalni/a savjetnik/ca II za kulturu i kulturne manifestacije, Samostalni/a savjetnik/ca I za obrazovanje, Samostalni/a savjetnik/ca II za mlade, Samostalni/a savjetnik/ca I za programski razvoj sporta i mlade, Samostalni/a savjetnik/ca I za sport i fizičku kulturu, Samostalni/a savjetnik/ca II za razvoj sporta i sportskog turizma, Samostalni/a referent/kinja za administrativno-tehničke poslove.

Iz navedene strukture tri radna mjesta uže se odnose na kulturu, od kojih jedno za polje kulturne baštine i dva za savremeno stvaralaštvo, bez uže specifikacije na oblasti i djelatnosti. Kada se uporedi djelokrug rada Sekretarijata sa opisom radnih mjesta, proizilazi da postojeća struktura može biti inovirana i proširena posebno u odnosu na određene oblasti (kreativne industrije, nematerijalna kulturna baština, međunarodna kulturna saradnja). Djelokrug rada Sekretarijata, kada se uporedi sa godišnjim izvještajima, ne odražava jasno pozicionirane djelatnosti po oblastima i ne specifikuje jasno ulogu zaposlenih. To je posebno važno zbog buduće evaluacije Sekretarijata u odnosu na osnovne i projektne djelatnosti, na jasniju programsku evaluaciju po oblastima, posebno važnu za određena pitanja poput stepena unapređenja djelatnosti, analize stanja u oblasti kulture, predlaganja planova i programa razvoja i investicionih ulaganja u oblasti

kulture i dr. pitanja koja su definisana djelokrugom rada Sekretarijata.

Godišnji izvještaji samo deskriptivno bez kvalitativne analize mapiraju glavne aktivnosti koje se mogu grupisati na oblasti: Program podizanja spomen-obilježja na teritoriji Prijestonice, Izrada i vođenje registra spomen-obilježja, vođenje evidencije o statusu spomen-obilježja i sačinjavanje izvještaja o stanju i prijedlogu mjera za zaštitu spomen-obilježja na teritoriji Prijestonice Cetinje, Prijave na konkurse Ministarstva kulture za Program zaštite i očuvanja kulturnih dobara i Program sufinansiranja kulturno-umjetničkog stvaralaštva, Kulturne manifestacije, Ljeto u Prijestonici, Saradnja sa institucijama i nevladinim organizacijama.

Potrebno je istaći specifičnost djelatnosti Sekretarijata za kulturu, sport i mlade, koji je suštinski nadležan za samo jednu ustanovu kulture čiji je osnivač Opština, a da sve ostale aktivnosti realizuje u širem polju kulturnih djelatnosti i dinamike aktera kulturnog sistema koji djeluju na Cetinju, počev od institucija kulture čiji je osnivač država, pa do nezavisnih inicijativa, projekata i institucija nevladinog i privatnog sektora u kulturi. Na taj način je i samo polje finansiranja kulture ograničeno u odnosu na Prijestonicu Cetinje, jer dominantan sistem finansiranja kompleksnog kulturnog sistema Cetinja odvija se kroz budžet Crne Gore i različite linije podrške konkursnog karaktera. Prijestonica Cetinje predstavlja jak nacionalni centar kulturne produkcije i predmet od značaja za nacionalnu kulturnu politiku, pa se i u tom kontekstu može sagledati okolnost da do sada nije postojao analitičan i dugoročan pristup planiranju i podsticanju kulturnog razvoja na nivou opštine iako su za to postojali formalni preduslovi u pogledu norma-

tivnih i institucionalnih aspekata. Razlog za to može biti i dosadašnje odsustvo strateškog planiranja i analize kulturnog sistema Prijestonice, pa samim tim nijesu bili definisani principi upravljanja kulturnom politikom, nedovoljno prepoznati nosioci kulturnog razvoja i definisani instrumenti za njegovo podsticanje.

U cilju kvalitetnijeg realizovanja aktivnosti iz kulture, djelatnosti od javnog interesa, kako stoji u obrazloženju **Rješenja o imenovanju Savjeta za kulturu Prijestonice Cetinje**, formiran je pomenuti savjet kao stručno-savjetodavno tijelo Gradonačelnika Prijestonice (jun 2018). **Savjet za kulturu Prijestonice Cetinje** imenovan je na period od četiri godine i ima predsjednika/cu i šest članova/ca iz reda uglednih ličnosti iz oblasti kulture. Aktuelni sastav Savjeta je: mr Aleksandar Dajković, predsjednik, mr Dragica Lompar, prof. dr Maja Đurić, dr Aleksandar Čilikov, prof. mr Žana Lekić, Srđan Pejović i Stevan Radunović. Razlog osnivanja Savjeta za kulturu može se definisati kao aktivnost strateškog karaktera u funkciji razvoja kulturne politike Prijestonice. Dosadašnja djelatnost Savjeta može se okarakterisati formalnom i potrebno je definisati dodatne mehanizme njegovog funkcionisanja u cilju efikasnijeg, strateškog i proaktivnog djelovanja u odnosu na postavljene ciljeve, koji jasnije moraju naglasiti njegovu stratešku dimenziju, posebno u odnosu na Sekretarijat za kulturu, sport i mlade, poput inicijative Savjeta da Prijestonica Cetinje pristupi izradi Programa razvoja kulture.

Prijestonica Cetinje ima regulisan **Pravilnik za dodjelu sponzorstva, donacija i pomoći u oblasti kulture**, usvojen 2018. godine. Pravilnik nije doprinio jasnijoj programskoj liniji po-

drške subjektima kulture. Iz godišnjih izvještaja o radu Sekretarijata za oblast kulture može se sagledati da ne postoji sistemski pristup finansiranju projekata iz oblasti kulture.

ju preko Sekretarijata za kulturu, sport i mlade, kao i strukturu javnih rashoda za period od 2017. do 2020. godine. U navedenim tabelama navedena su i sredstva dobijena od Ministarstva kulture.

U narednim tabelama dajemo prikaz javnih rashoda za kulturu koji se ostvaru-

UKUPAN BUDŽET PRIJESTONICE 2017.	BUDŽET SEKRETARIJATA ZA KULTURU, SPORT I MLADE
6.932.380,54 €	755.982,25 € (10,90%)
UKUPAN BUDŽET PRIJESTONICE	BUDŽET ZA KULTURU
6.932.380,54 €	107.528,45 € (1,55%)
BUDŽET SEKRETARIJATA	BUDŽET ZA KULTURU
755.982,25 €	107.528,45 € (14,23%)

UKUPAN BUDŽET PRIJESTONICE 2018.	BUDŽET SEKRETARIJATA ZA KULTURU, SPORT I MLADE
7.487.437,18 €	892.587,18 € (11,92%)
UKUPAN BUDŽET PRIJESTONICE	BUDŽET ZA KULTURU
7.487.437,18 €	97.873,07 € (1,31 %)
BUDŽET SEKRETARIJATA	BUDŽET ZA KULTURU
892.587,18 €	97.873,07 € (10,90%)

UKUPAN BUDŽET PRIJESTONICE 2019.	BUDŽET SEKRETARIJATA ZA KULTURU, SPORT I MLADE
8.021.487,18 €	997.512,99 € (12,43%)
UKUPAN BUDŽET PRIJESTONICE	BUDŽET ZA KULTURU
8.021.487,18 €	183.221,82 € (2,28%)
BUDŽET SEKRETARIJATA	BUDŽET ZA KULTURU
997.512,99 €	183.221,82 € (18,37%)

UKUPAN BUDŽET PRIJESTONICE 2020.	BUDŽET SEKRETARIJATA ZA KULTURU, SPORT I MLADE
7.704.000,00 €	904.075,20 € (11,74%)
UKUPAN BUDŽET PRIJESTONICE	BUDŽET ZA KULTURU
7.704.000,00 €	221.070,69 € (2,87%)
BUDŽET SEKRETARIJATA	BUDŽET ZA KULTURU
904.075,20 €	221.070,69 € (24,45%)

BUDŽET ZA KULTURU 2017.	JAVNE USTANOVE	OSTALI	
107.528,45 €	98.278,00 € / 91,40%	9.250,45 € / 8,60%	
OSTALI	STVARALAŠTVO	KULturna BAŠTINA	NVO
9.250,45 €	1.550,00 €	6.450,00 €	1.250,00 €
SREDSTVA DOBIJENA OD MINISTARSTVA KULTURE	PROGRAM ZAŠTITE BAŠTINE I SANACIJE	DANI EVROPSKE BAŠTINE, JUBILEJI, IZLOŽBE	STVARALAŠTVO
42.286,82 €	34.286,82 €	4.500,00 €	3.500,00 €

BUDŽET ZA KULTURU 2018.	JAVNE USTANOVE	OSTALI	
97.873,07 €	83.880,41 € / 85,70%	13.992,66 € / 14,30%	
OSTALI	STVARALAŠTVO	KULturna BAŠTINA	NVO
13.992,66 €	1.198,80 €	10.401,20 €	2.392,66 €
SREDSTVA DOBIJENA OD MINISTARSTVA KULTURE	PROGRAM ZAŠTITE BAŠTINE I SANACIJE	DANI EVROPSKE BAŠTINE, JUBILEJI, IZLOŽBE	STVARALAŠTVO
57.000,00 €	43.500,00 €	11.000,00 €	2.500,00 €

BUDŽET ZA KULTURU 2019.	JAVNE USTANOVE	OSTALI	
183.221,82 €	145.730,41 € / 79,54%	37.491,41 € / 20,46%	
OSTALI	STVARALAŠTVO	KULturna BAŠTINA	NVO
37.491,41 €	2.625,00 €	27.819,41 €	7.050,00 €
SREDSTVA DOBIJENA OD MINISTARSTVA KULTURE	PROGRAM ZAŠTITE BAŠTINE I SANACIJE	DANI EVROPSKE BAŠTINE, JUBILEJI, IZLOŽBE	STVARALAŠTVO
37.000,00 €	33.500,00 €	500,00 €	3.000,00 €

BUDŽET ZA KULTURU 2020.	JAVNE USTANOVE	OSTALI	
221.070,69 €	187.000,00 € / 84,60%	34.070,69 € / 15,40%	
OSTALI	STVARALAŠTVO	KULturna BAŠTINA	NVO
34.070,69 €	2.912,72 €	30.507,97 €	650,00 €
SREDSTVA DOBIJENA OD MINISTARSTVA KULTURE	PROGRAM ZAŠTITE BAŠTINE I SANACIJE	DANI EVROPSKE BAŠTINE, JUBILEJI, IZLOŽBE	STVARALAŠTVO
27.500,00 €	24.000,00 €	500,00 €	3.000,00 €

Finansijski pokazatelji Prijestonice Cetine pokazuju da kultura nije njen važan prioritet i da samo finansiranje kulture nema značajnu ulogu unutar postojeće kulturne politike. Dodatnu nepovoljnost postojećeg modela finansiranja odražava alokaciju sredstava u odnosu na jedinu javnu ustanovu kulture čiji je osnivač Prijestonica, odnosno okolnost da unutar izuzetno malog budžeta za kulturu većina sredstava odlazi na djelatnost javne ustanove kulture Narodne biblioteke i čitaonice „Njegoš“. Finansijski pokazatelji pokazuju da jedna od ključnih promjena kulturne politike mora da se odnosi na finansiranje kulture koje može da omogući nove pravce, oblike i dinamiku kulturnog razvoja.

Posebno se može istaći okolnost da javni rashodi za kulturu ne uključuju razvojne i investicione aspekte koji determinišu stvaranje povoljnijeg ambijenta za kulturu. Finansijski pokazatelji u korelaciji sa programskim aspektima rada Sekretarijata za kulturu, sport i mlade ne pružaju mogućnost da se uspostavi jasna profilacija i tendencija kulturne politike Prijestonice. Takav zaključak nameće potrebu redefinicije kulturne politike i političke odluke da kultura bude proaktivnije i direktnije dio ukupnog sistema opštinske uprave.

U odnosu na opisane funkcije i aktivnosti upravljanja kulturom, kao i sistem finansiranja potrebno je redefinisati sistem kulture u odnosu na organizaciju opštinske uprave i razviti nove oblike programiranja i modele finansiranja:

- sagledati mogućnost transformacije Sekretarijata za kulturu, sport i mlade u dva sekretarijata, tj. formiranje Sekretarijata za kulturu koji bi adekvatnije odgovorio zna-

čaju kulture za Prijestonicu Cetine, njegovom kadrovskom jačanju kroz inovirane funkcije radnih mjesta.

- sagledati mogućnost transformacije koncepta i nadležnosti Savjeta za kulturu kao stručno-savjetodavnog tijela Gradonačelnika kako ne bi dolazilo do preklapanja poslova u djelokrugu rada Sekretarijata za kulturu, sport i mlade, kao i okolnosti da Savjet realizuje projekte koji su u nadležnosti drugih institucija kulture. Na taj način može se ostvariti veća autonomija i djelokrug rada Savjeta za kulturu i njegova kvalitetnija integracija u sistemu odlučivanja na nivou Prijestonice, sa otvorenom dilemom njegove institucionalizacije, koja nije volonterskog karaktera,
- uspostaviti redovnu godišnju evaluaciju Sekretarijata za kulturu, sport i mlade kroz definisane indikatore evaluacije,
- donijeti Odluku o manifestacijama i programima u oblasti kulture od javnog interesa koji predstavljaju ključni sadržaj za savremeni kulturni identitet Prijestonice i na taj način determinisati njihov razvoj i održivost,
- povećati budžet za kulturu kroz uključivanje investicionih projekata finansiranja u formi godišnjih planova javnih potreba u kulturi,
- uspostaviti godišnje javne (programske i tematske) konkurse za sufinansiranje kulturno-umjetničkog stvaralaštva,
- razviti opštinski program zaštite kulturnih dobara,
- inicirati program upravljanja i ekonomske valorizacije kulturnih dobara.

3. Akteri kulturnog sistema Prijestonice Cetinje

U ovom poglavlju opisuje se institucionalni, organizacioni i programski karakter organizacija koje djeluju u kulturi, uz određene posebno fokusirane aspekte koji su od značaja za analizu i predstavljaju obilježje ukupnog kulturnog sektora Prijestonice Cetinje. Kulturni sektor u procesu mapiranja i pregleda stanja odnosi se dominantno na umjetničko djelovanje.

Organizacije u kulturi Prijestonice Cetinje dominantno čine ustanove kulture kojima je osnivač država. Na lokalnom nivou, kako u savremenosti, tako i u prošlosti, opština nije imala proaktivniju ulogu u osnivanju ustanova kulture upravo zbog okolnosti da su ustanove kulture nastajale i razvijale se u kontekstu nacionalnih politika kulturnog razvoja. Ustanove čiji je osnivač država imaju nacionalni značaj, posebno u području kulturne baštine. Važan dio javnog sektora od značaja za kulturu Cetinja predstavljaju obrazovne institucije za umjetničko obrazovanje. Drugi tip ustanova predstavlja sektor kreativnih industrija koji može imati značajnu ulogu u stvaranju potpunijeg statusa Cetinja kao grada kulture i koji je u fazi razvoja. Treći sektor obuhvaćen analizom predstavlja fluidan sistem nevladinih organizacija u kulturi koji je na najnezavidnijem položaju zbog odsustva strateške politike razvoja nezavisne kulture u Crnoj Gori u dužem periodu.

3.1. Ustanove kulture u javnom sektoru

3.1.1. Lokalni nivo

Javna ustanova **Narodna biblioteka i čitaonica „Njegoš“** predstavlja jedinu javnu ustanovu kulture na Cetinju čiji je osnivač Prijestonica. U skladu sa Zakonom o bibliotečkoj djelatnosti djeluje kao matična biblioteka na području Cetinja. Javna ustanova Narodna biblioteka i čitaonica „Njegoš“, nakon niza transformacija, status Javne ustanove u sadašnjem obliku ima od 1994. godine.

Ustanova se nalazi u prostoru nekadašnjeg Zadrugnog doma, u Njegoševoj ulici, u prostoru od 249 m². U sastavu biblioteke djeluje i **Američki ugao** koji je smješten u zakupljenom prostoru površine 100 m² u Dečanskoj ulici.

Narodna biblioteka i čitaonica „Njegoš“ je članica sistema COBISS Crna Gora koji je dio COBISS.net mreže. Biblioteka je kroz članstvo u Udruženju biblioteka Crne Gore članica u međunarodnim organizacijama: IFLA (Međunarodna federacija bibliotečkih udruženja i institucija) i EBLIDA (Evropski biro bibliotečkih, informacionih i dokumentacionih udruženja).

Kadrovska struktura biblioteke osim direktora uključuje 2 viša bibliotekara, 4 bibliotekara, 2 viša knjižničara, 4 knjižničara, 1 savjetnik za odnose s javnošću i javne nabavke, 1 savjetnik za agencijske poslove i marketing, 1 poslovni sekretar, 1 administrativni tehničar, a u Američkom uglu: 1 koordinator i 1 pomoćnik koordinator.

Biblioteka se finansira iz budžeta Prijestonice, sredstvima opredijeljenim od ambasade SAD (za programe i aktivnosti

u Američkom uglu), projektima podržanim od Ministarstva kulture, donacijama i sredstvima od uplaćene članarine.

Dominantan iznos budžeta raspoređuje se na troškove plata zaposlenih, materijalne troškove i nabavku knjiga, dok je ukupan programski budžet za četiri godine iznosio svega 12.900 eura.

Osnovni i višegodišnji problem djelovanja ustanove je prostorni aspekt koji ne zadovoljava osim praktičnih aspekata (raznovrsnije programe, razvoj publike, bolje uslove za obavljanje stručnih poslova) ni zakonski minimum za gradsku biblioteku. Postojeće prostorne kapacitete karakteriše posebno nepovoljan aspekt magacinskog prostora koji je popunjen, okolnost da Dječije odjeljenje nema odvojen prostor niti posebnu čitaonicu, kao i nemogućnost da Zavičajni fond ima posebnu prostoriju.

Potrebno je istaći inicijativu i usvajanje *Elaborata o opravdanosti osnivanja Centra za kulturu na Cetinju*, koji je usvojila Skupština Prijestonice 2012. godine. Osnivač Centra za kulturu bila bi Prijestonica Cetinje i to bi bila druga javna ustanova kulture na lokalnom nivou.

S obzirom na okolnost da nije došlo do dalje razrade *Elaborata* osim iskazane namjere, protoka vremena i posebno njegove neodređenosti u ključnim elementima prostornog menadžmenta (adekvatnog i namjenskog prostora), Prijestonica Cetinje može pokrenuti novu proceduru izrade elaborata uz primjenu savremene metodologije dizajniranja ustanove kulture ovakvog tipa i kompletne analize svih ključnih parametara shodno savremenim potrebama i savremenoj profilaciji takve ustanove koja nesporno može imati značaj za razvoj

kulture Prijestonice i participaciju građana sa posebnim ciljem da njen profil bude usmjeren ka savremenoj umjetničkoj produkciji kao mjestu susreta umjetnika, producenata i publike. Važan cilj ustanove može biti i njena produkcijska osnova za menadžment raznolike festivalske produkcije, kao i autonomno kreiranje jedinstvenih i novih programa i njenih programskih funkcija koje mogu profilisati njen identitet i imidž u javnosti.

Definisanje razvojnih mogućnosti:

→ Prijestonica Cetinje ima osnivačku ulogu samo za jednu ustanovu kulture, što je nedovoljno u kontekstu potrebe da se vrše osnivačka prava i programira savremeni kulturni sistem i kulturni identitet grada u odnosu na lokalnu kulturnu politiku. Prepreka tome ne treba da bude činjenica da potencijal kulturnog sistema Cetinja determinišu ustanove kulture čiji je osnivač država. Taj kulturni sistem je dominantno u polju kulturne baštine i nameće se potreba da se kulturni razvoj u budućnosti programira u pravcu savremenog stvaralaštva i festivalske kulture unutar koje bi Prijestonica Cetinje pokazala interes za jasno profilisanje potrebe da dodatno razvije sistem kulture u javnom sektoru.

- Javna ustanova Narodna biblioteka i čitaonica „Njegoš“, dok ne riješi trajno pitanje adekvatnog prostora, može da razvije partnerstva sa drugim ustanovama kulture i alternativnim oblicima djelovanja u cilju animacije korisnika i dizajna programa kao bazične ustanove kulture na lokalnom nivou.
- Realizovati novi Elaborat o opravdanosti osnivanja Centra za kulturu ili institucije kulture pod drugim nazivom u funkciji osnivanja nove ustanove kulture u oblasti kulturno-umjetničkog stvaralaštva.

3.1.2. Nacionalni nivo

Institucije kulture na nacionalnom nivou u Prijestonici, osim Ministarstva kulture (reformisanog od 2020. godine kao resor kulture u okviru Ministarstva prosvjete, nauke, kulture i sporta) i Uprave za zaštitu kulturnih dobara koja od 2019. godine predstavlja samostalni organ državne uprave, su:

- Centar za konzervaciju i arheologiju Crne Gore,
- Državni arhiv Crne Gore,
- Narodni muzej Crne Gore,
- Nacionalna biblioteka „Đurđe Crnojević“ i
- Kraljevsko pozorište „Zetski dom“.

Osim njih na Cetinju djeluju četiri institucije kulture, koje su organizovane od

strane drugih subjekata. To su: Matica crnogorska – ogranak Cetinje, Riznica Cetinskog manastira, Muzej novca i Muzej EPCG – Stara električna centrala.

Centar za konzervaciju i arheologiju

Crne Gore osnovan je 2011. godine Odlukom Vlade Crne Gore o transformaciji Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture, Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture i Centra za arheološka istraživanja Crne Gore. Osnovna djelatnost Centra je obavljanje poslova u konzervatorskoj djelatnosti koji se odnose na prikupljanje dokumentacije, arheološka i konzervatorska istraživanja, laboratorijska ispitivanja i ekspertize, obilježavanje kulturnih dobara, izradu studija zaštite, menadžment planova, konzervatorskih projekata i sprovođenje konzervatorskih mjera na kulturnim dobrima.

Centar za konzervaciju i arheologiju Crne Gore i Prijestonica Cetinje imaju potpisan Ugovor o saradnji (2020), na osnovu koga je započeta realizacija više aktivnosti i projekata u oblasti zaštite i očuvanja kulturnih dobara Prijestonice Cetinje. Centar je nezaobilazan partner u oblasti zaštite kulturne baštine, kao i procesima donošenja odluka na lokalnom nivou, prostornog planiranja koje je usmjereno prema preventivnoj zaštiti prepoznatih kulturno-istorijskih vrijednosti, uspostavljanju interakcije između stručnih lica i lokalne zajednice, usvajanje strateških dokumenata sa jasnim planom i programom budućeg odnosa prema zaštiti i očuvanju kulturnih dobara sa akcentom na definisanje liste prioriteta, usvajanje pozitivnih međunarodnih koncepcija zaštite, očuvanja i integracije kulturne baštine u savremenosti.

Centar predstavlja ujedno i značajan resurs za projekte Prijestonice, posebno

u segmentu restauracije arhitektonskog i graditeljskog naslijeđa za koje postoji dokumentacija o autentičnom izgledu, kao i razvoju potencijalnih međunarodnih projekata sa institucijama iz inostranstva sa kojima Centar ima protokole o saradnji.

Projekti na teritoriji Prijestonice Cetinje u periodu 2017–2020. obuhvatili su:

Sistemska arheološka istraživanja na Žablaku Crnojevića; Sprovođenje konzervatorskih mjera sanacije enterijera i eksterijera Crkve Sv. Blagovještenja u Jeksi; Sprovođenje konzervatorskih mjera na ikonostasu Crkve Rođenja Bogorodice u Cetinjskom manastiru;

Sprovođenje istraživanja, izrada konzervatorskog projekta i primjena konzervatorskih mjera na predmetu Mitra Petra I, vlasništvo Riznice Cetinskog manastira rađeni su više godina u kontinuitetu; Izrada konzervatorskog projekta i sprovođenje konzervatorskih mjera na Spomeniku Ljubotinjanim palim u NOR-u, Prijestonica Cetinje (2020); Izrada konzervatorskog projekta i sanacija tri kapije u Njegoševom parku, Prijestonica Cetinje (2020); Konzervatorska istraživanja, izrada konzervatorskog projekta i sprovođenje konzervatorskih mjera na Crkvi Sv. Ilije, Prijestonica Cetinje (2020); Sprovođenje konzervatorskih mjera na Spomeniku potopljenim dobrovoljcima kod Medove, Prijestonica Cetinje (2020); Sanacija Spomen-grobnice sa bustom Jovana Tomaševića, Prijestonica Cetinje (2019); Sanacija Spomen-ploče, posvećena Bici na Košćelima, Prijestonica Cetinje (2019); Sanacija Spomen-biste Marku Mašanoviću, Istorijsko jezgro Cetinje, Prijestonica Cetinje (2019); Sanacija Spomenika palim borbama i strijeljanim rodoljubima iz bratstva Vojvodića, Crmnica, Prijestonica Cetinje

(2019); Izrada konzervatorskog projekta i sprovođenje konzervatorskih mjera na Spomen-česmi na Ivanovim koritima (2017); Izrada konzervatorskog projekta i sprovođenje konzervatorskih mjera na Spomeniku palim borbama, Rijeka Crnojevića, Prijestonica Cetinje (2017); Izrada konzervatorskog projekta i sprovođenje konzervatorskih mjera na kulturnom dobru Spomen-ploča na zgradi Komiteta, Prijestonica Cetinje (2017); Izrada konzervatorskog projekta i sprovođenje konzervatorskih mjera na Spomen-ploči na stijeni posvećenoj partizanskim borbama 13. i 15. jula, Pavlova strana, Rijeka Crnojevića, Prijestonica Cetinje (2017).

Državni arhiv Crne Gore u današnjem statusu djeluje od 1992. godine kada je sistem arhivske službe centralizovan na nivou Crne Gore i formirana jedinstvena ustanova pod nazivom Državni arhiv Crne Gore. Institucija ima status organa državne uprave. Institucija nastavlja tradiciju i djelatnost Državnog arhiva formiranog 1951. godine na Cetinju, koji je uz Istorijski arhiv u Kotoru, formiran 1949. godine, predstavljao jednu od dvije republičke ustanove savremene arhivske službe u Crnoj Gori, formirane nakon Drugog svjetskog rata. Državni arhiv je 1963. godine promijenio ime u Arhiv Socijalističke Republike Crne Gore.

Državni arhiv Crne Gore ima ukupno 142 zaposlena, od predviđenih 160 radnih mjesta. Analiza kadrovske strukture zaposlenih pokazuje negativan trend koji se sagledava kroz politike racionalizacije na državnom nivou, negativnu starosnu strukturu i pogoršanu kvalifikacionu strukturu zaposlenih, koja prouzrokuje nedostatak adekvatnog kadrovskog potencijala. Tome doprinosi neadekvatna obrazovna politika u arhivskoj djelatnosti, bez adekvatnog teorijskog i praktičnog

znanja za predmetnu oblast u Crnoj Gori. Problem nedostatka prostora najizraženiji je na Cetinju, gdje se čuva najznačajnija arhivska građa, što za posljedicu ima nemogućnost preuzimanja nove građe kojoj su dospjeli rokovi za preuzimanje.

Državni arhiv Crne Gore ima razvijenu međunarodnu saradnju, koja značajno doprinosi projektnim aktivnostima institucije, izdavačku i izložbenu djelatnost. Arhiv objavljuje godišnje publikacije Arhivskih zapisa, a u okviru Međunarodne nedjelje arhiva na Cetinju organizuje projekat „Nedelja arhiva“.

Prioritet u daljem razvoju Državnog arhiva Crne Gore predstavlja digitalizacija arhivske građe, koja bi omogućila veći obim interesovanja za arhivsku građu i njenu adekvatnu prezentaciju u savremenom dobu. Takav projekat još nije dobio adekvatan odgovor od nadležnih javnih politika.

Osim osavremenjavanja u načinu pristupa i korišćenja arhivske građe, projekat dogradnje objekta na Cetinju osim stručnih pitanja u funkcionisanju osnovnih djelatnosti arhiva otvara i pitanje razvoja publike i korisnika arhiva kroz projekat Multimedijalne sale, kao preduslova za razvoj projekata u cilju adekvatne prezentacije i vidljivosti institucije u javnosti. Državni arhiv Crne Gore ima izuzetan potencijal za razvoj intersektorskih projekata u kulturi, koji se ne koristi dovoljno i posebno ne u kontekstu produkcije sadržaja unutar novih medija.

Narodni muzej Crne Gore nakon niza transformacija od svog osnivanja i u različitim društvenim kontekstima, pa do reorganizacije iz 2011. godine, kada je usvojen Elaborat o reorganizaciji Javne ustanove „Narodni muzej Crne Gore“ i

Javne ustanove „Centar Njegoš“ djeluje kao kompleksna ustanova kulture koja prikuplja, čuva, štiti i unapređuje znanja o pokretnom i nepokretnom kulturnom naslijeđu Crne Gore, koje mu je povjereno na staranje. U okviru Narodnog muzeja Crne Gore organizovane su muzejske jedinice: Istorijski muzej, koji čine: Stalna postavka, Njegošev muzej, Muzej kralja Nikole, Mauzolej vladike Danila na Orlovom kršu, Mauzolej Petra II Petrovića-Njegoša na Lovćenu i Mauzolej crnogorskih vladara – Dvorska crkva na Čipuru; Arheološki muzej, Etnografski muzej i Umjetnički muzej, koji čine: Stalna postavka u Vladinom domu i Crnogorska galerija umjetnosti „Miodrag Dado Đurić“.

Osim toga Narodni muzej Crne Gore je nadležan za održavanje, čuvanje, zaštitu i prezentaciju Vladinog doma, Njegoševе rodne kuće na Njegušima, Biljarde, Mauzoleja na Lovćenu, Mauzoleja crnogorskih vladara – Dvorske crkve na Čipuru, Mauzoleja vladike Danila na Orlovom kršu, Dvora kralja Nikole, Reljefa Crne Gore, Zgrade Srpskog poslanstva u bivšoj Kraljevini Crnoj Gori, Crnogorske galerije umjetnosti „Miodrag Dado Đurić“ i drugih objekata koji mu se daju na korišćenje i čuvanje.

Poslove iz djelatnosti Narodnog muzeja obavlja 152 izvršioca u okviru 67 radnih mjesta i to: od 152 predviđena, trenutno je zaposlen 121 izvršilac, dok su za 31 izvršioca upražnjena radna mjesta. Broj zaposlenih sa visokom stručnom spremom 51, sa višom školskom spremom 1, sa srednjom školskom spremom 65, i s osnovnom školskom spremom 4, od čega dvoje zaposlenih ima akademsko zvanje doktora nauka, dok je deset sa zvanjem magistra.

Narodni muzej Crne Gore raspolaže sa 11 objekata površine preko 16.000 m², kao i objektom Mauzolej Petra II Petrovića na Lovćenu.

Programski aspekti Narodnog muzeja Crne Gore mogu se klasifikovati kroz: unapređenje pravnog i institucionalnog okvira, zaštitu muzejskog materijala, unapređenje muzeološke djelatnosti, izložbene djelatnosti, izdavačku produkciju, međunarodnu saradnju, jačanje kadrovskih kapaciteta, decentralizaciju djelovanja, zaštitu i promociju raznolikosti kulturnih izraza i intersektorske projektne saradnje. Narodni muzej Crne Gore ima izuzetno veliki potencijal za razvoj kulturnog turizma i projekte razvoja publike posebno klasifikovane u lokalnoj zajednici i na nacionalnom nivou, kao i sa inostranom publikom.

Nacionalna biblioteka „Đurđe Crnojević“ koja nastavlja tradiciju državne biblioteke, nakon višedecenijskog djelovanja u okviru Zetskog doma i Državnog muzeja, kao samostalna institucija svoju djelatnost započinje krajem 1946. godine. Nakon niza selidbi od zgrade nekadašnjeg Crkvenog suda, Plavog dvorca i zgrade Francuskog poslanstva, 1964. godine smješta se u zgradu nekadašnjeg Italijanskog poslanstva, kada mijenja naziv iz Zemaljske centralne biblioteke u Centralnu narodnu biblioteku „Đurđe Crnojević“. Centralna narodna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“ preimenovana je u Nacionalnu biblioteku Crne Gore „Đurđe Crnojević“ 2012. godine. NBCG „Đurđe Crnojević“ je biblioteka opšteg tipa (UNESCO tipologija), koja posjeduje građu iz svih oblasti znanja i namijenjena je najširem krugu korisnika, poštujući principe otvorenosti, demokratičnosti i slobodnog pristupa informacijama.

Biblioteka je danas smještena u dva istorijska zdanja (Italijansko i Francusko poslanstvo), a namjenski depo na sedam nivoa podignut 1981. godine bio je predviđen za smještaj novoprispjele građe do 2000. godine. Takva okolnost ukazuje na iscrpljenost smještajnih kapaciteta i potrebu traženja alternativnog smještajnog prostora za odlaganje i čuvanje bibliotekskih fondova. NBCG „Đurđe Crnojević“ ima 83 izvršioca na neodređeno vrijeme, 7 izvršilaca na određeno vrijeme i 1 volontera. Kadrovska analiza ukazuje da profil i broj stručnog osoblja nije dovoljan za ispunjavanje svih odredbi predviđenih Zakonom o bibliotečkoj djelatnosti.

Nacionalna biblioteka je članica većeg broja međunarodnih bibliotečkih asocijacija i agencija, kao i međunarodnih projekata digitalizacije. Važno je istaći i participaciju u okviru regionalnog projekta međunarodne razvojne saradnje u izgradnji nacionalnih bibliotečko-informacionih sistema i informacionih sistema o istraživačkoj djelatnosti COBISS.net.

Problemi u funkcionisanju osim prostornih aspekata i nedostatka stručnog kadra uključuju nabavku i distribuciju publikacija uz pristup razvoju projekata digitalizacije fondova.

Kraljevsko pozorište „Zetski dom“ u sadašnjem modelu osnovano je 1995. godine kao jedan od dva narodna pozorišta u Crnoj Gori. Njegov rad kroz različite nazive i statusе pratimo od 1884. godine sa različitim prekidima u radu.

Repertoarska politika Kraljevskog pozorišta djeluje kroz afirmaciju savremene crnogorske i inostrane drame, uz inscenaciju djela iz kulturne baštine Crne Gore i svjetske kulturne baštine. Pozorište se bavi produkcijom i drugih programa

savremenog stvaralaštva (koncertna djelatnost, izdavaštvo, festivalska aktivnost, izložbe, filmske projekcije). Pozorište je i producent MIT festivala. Posebno se izdvaja segment programa pod nazivom Studio kao oblik dramske pedagogije i stvaralačkog procesa namijenjen djeci. Kraljevsko pozorište „Zetski dom“ je članica mreže European Route of Historic Theatres.

Pozorište je, osim budžetskog finansiranja, finansirano i od strane EU fonda Kreativna Evropa (projekti Adnich i Collective Plays) što je imalo, osim uspješnog finansiranja institucije sredstvima iz evropskih fondova za kulturu, i izuzetan programski i umjetnički rezultat.

Kadrovska analiza pokazuje da pozorište još nema kvalitetno popunjena radna mjesta, što predstavlja jedan od bitnih segmenata za dalji razvoj institucije, a važna novina u funkcionisanju pozorišta jeste početak formiranja stalnog glumačkog ansambla.

U planu je i projekat rekonstrukcije zgrade sa dvorištem, planirana od 2018. godine.

Matica crnogorska – ogranak Cetinje dio je mreže 14 lokalnih ograna Matic crnogorske, koja je osnovana sa misijom čuvanja i razvoja kulturnog identiteta crnogorskog naroda i naroda koji žive u Crnoj Gori, na svim područjima duhovnog, naučnog i umjetničkog stvaralaštva, a naročito radi na učvršćivanju narodne i kulturne samosvijesti Crnogoraca u domovini i u svijetu i afirmaciji kulture Crne Gore. Matica podstiče izučavanje kulturno-istorijske baštine Crne Gore, izdaje monografske i periodične publikacije, zbornike, organizuje razne kulturne događaje: izložbe, koncerte, stručne tribine i predavanja, itd., uspo-

stavlja veze sa crnogorskim iseljenicima i inostranim kulturnim institucijama. Matica crnogorska je osnovana 1993. godine na Cetinju kao nezavisna i nevladina organizacija intelektualaca. Skupština Republike Crne Gore je 18. marta 2008. godine donijela Zakon o Matici crnogorskoj kao samostalnoj organizaciji u oblasti kulture. Matica crnogorska dominantno se finansira iz budžeta Crne Gore.

Ogranak Cetinje djeluje u iznajmljenom prostoru površine 60 m², uz volonterski rad sekretara ogranka. Pitanje prostora je otvoreno pitanje za budući razvoj lokalnih ograna. Ogranak Cetinje organizuje niz programa u vidu izložbi, promocija izdavačke djelatnosti Matice crnogorske i drugih izdavača, debata, koncertnih aktivnosti i programa mladih stvaralaca.

Riznica Cetinjskog manastira smještena je u nekadašnjoj mitropolitskoj rezidenciji u okviru kompleksa Cetinjskog manastira koji je temeljno restauriran nakon zemljotresa 1979. godine, kada je i muzeološki koncipirana.

Po bogatstvu i osobenosti sačuvanih predmeta, Riznica je jedna od najznačajnijih i najbogatijih u Crnoj Gori. U njoj posebno mjesto zauzima kolekcija rukopisa i stare štampane knjige, nastale od XIII do XVIII vijeka. Riznica čuva brojne dragocjenosti: panagije, odežde, mitre, žezla, putiri, diskosi, krstovi, ikone domaćeg, ruskog, grčkog i italo-kritskog porijekla. Riznica Cetinjskog manastira posjeduje i zbirke zavjetnih darova, relikvijara, pečata, odlikovanja, umjetničkih slika.

Muzej novca osnovala je Centralna banka Crne Gore 2012. godine u cilju

očuvanja i prezentacije istorijskog i kulturnog naslijeđa iz oblasti numizmatičkih vrijednosti u Crnoj Gori. Djeluje u sastavu Centralne banke Crne Gore. Muzej novca je smješten u zgradi, spomeniku kulture pod zaštitom države, gdje je 1906. godine djelovala Crnogorska banka, preteča današnje Centralne banke.

Muzej posjeduje mašinu za kovanje novca iz 1849. godine na kojoj je kovan prvi crnogorski novac, perper. Dobijena je od bečke kovnice novca 2006. godine, za proslavu sto godina od kovanja prvog perpera, potpuno je reparirana i funkcionalna i koristi se u komercijalne svrhe.

Pored osnovne muzejske postavke i ukazivanja na značaj kulturno-istorijskog naslijeđa u oblasti numizmatike, muzej organizuje edukativne programe – kreativne radionice, predavanja, diskusije i seminare na temu istorije novca, centralnog bankarstva i finansija za širu javnost, prije svega za učenike osnovnih i srednjih škola i studente.

Muzej Elektroprivrede Crne Gore nalazi se u zgradi i postrojenju „Crnogorskog preduzeća za elektriku“, kako se zvala cetinjska elektrana puštena u rad 1910. godine. Elektrana je služila za osvjjetljenje Dvora, Zetskog doma, glavne ulice grada i nekoliko privatnih kuća. Postala je osnova razvoja jednog od najznačajnijih privrednih subjekata u Crnoj Gori, Elektroprivrede Crne Gore. Centralu je podigla i opremila tada ugledna firma Emanuela Krausa iz Trsta.

Objekat i postrojenje konzervirano je i zbog njihovog izuzetnog značaja stavljen pod zaštitu kao spomenik kulture, a muzej djeluje od 1976. godine, sa tadašnjim prijedlogom da preraste u Tehnički muzej Crne Gore.

Definisanje razvojnih mogućnosti:

- Institucije kulture na nacionalnom nivou imaju dva ključna problema: prostorni kapaciteti ne odgovaraju zadovoljenju njihovih zakonskih obaveza i problem kvalifikovanog stručnog kadra zbog nepostojanja u Crnoj Gori adekvatnih visokoškolskih institucija za oblasti djelatnosti muzeja, arhiva i biblioteka. Dominantni model finansiranja predstavlja Budžet, sa izuzetkom većeg procenta sopstvenih prihoda koji ostvaruje Narodni muzej Crne Gore. Međunarodni protokoli saradnje ne prate razvoj međunarodnih projekata finansiranja koji bi imali potencijal za finansiranje kroz EU programe za finansiranje kulture, kao i politiku sponzorstva i donatorstva na lokalnom i nacionalnom nivou, posebno u kontekstu značaja njihove djelatnosti za kulturni i nacionalni identitet.
- Dosadašnji nacionalni programi razvoja kulture Crne Gore, posebno kroz Program zaštite kulturnih dobara, nijesu dovoljni mehanizmi za razvoj djelatnosti.
- Potrebno je razviti veći stepen međusobne saradnje i koordinacije programskih aktivnosti, posebno u se-

gментu izlagačke i animacije djelatnosti između institucija kulture, što bi doprinijelo profilisanju kulturnoj dinamici u Prijestonici i od značaja za državu.

- Model protokola o saradnji koji Prijestonica ima sa Centrom za konzervaciju i arheologiju može biti dobar model uspostavljanja protokola o saradnji sa drugim institucijama kulture na nacionalnom nivou koji mogu identifikovati saradnju u kontekstu projekata razvoja koji imaju rješavanje pitanja boljeg funkcionisanja institucija kulture i razvoja projekata saradnje koji determinišu kulturološku dimenziju.
- Aspekti prostornog menadžmenta i zajedničke inicijative prema potencijalnim linijama podrške mogu biti dobra osnova za uspostavljanje tješnje saradnje između Prijestonice i institucija kulture na nacionalnom nivou koje djeluju na Cetinju.
- Potencijal javnih prostora, odnosno prostora na otvorenom za organizaciju umjetničkih i kulturnih programa predstavlja stratešku poziciju saradnje Prijestonice Cetinje sa institucijama kulture na nacionalnom nivou, kao i za samostalno programiranje sadržaja koji mogu ostvariti kulturološki i ekonomski rezultat.

3.2. Festivali i manifestacije

Festivalska produkcija, umjetničke manifestacije, kao i manifestacije koje ulaze u polje tradicijske kulture predstavljaju važan dio kulturnog identiteta Prijestonice. Producenti ili osnivači festivala i manifestacija predstavljaju različite aktere kulturnog sistema.

Prijestonica Cetinje zvanično, u institucionalnom smislu nije osnivač i finansijer ni jednog festivala i manifestacije, ali se kroz aktivnosti Sekretarijata za kulturu, sport i mlade, kao i Turističke organizacije Prijestonice Cetinje nalazi u ulozi sufinansijera ili partnera u nizu takvih projekata.

Festivalsku i manifestacionu kulturu karakteriše raznolikost i fluidan karakter manifestacija od kojih određeni broj ima uspostavljenu tradiciju održavanja, ali treba istaći i okolnost povremenih projekata koji nijesu postigli održivost.

Osnovna linija podjele festivala i manifestacija predstavlja sadržaj koji označava njihov umjetnički karakter i tradicijski ili svečarski karakter proslava.

Kao primjer manifestacije koja se vezuje za kulturni identitet grada i koja je nastala u prošlosti pod pokroviteljstvom i institucionalnom brigom Prijestonice Cetinje ističe se Crnogorski likovni salon „13. novembar“.

Prijestonica Cetinje je 2008. godine, u sklopu obilježavanja Dana Prijestonice, obnovila održavanje Crnogorskog likovnog salona „13. novembar“ koji nastavlja tradiciju nekadašnjeg Cetinjskog salona jugoslovenske likovne umjetnosti koji je trajao od 1965. do 1992. godine.

Crnogorski likovni salon „13. novembar“ je tradicionalna smotra likovnih umjetničkih ostvarenja i jedna je od najstarijih likovnih manifestacija u Crnoj Gori, a za crnogorsku likovnu scenu predstavlja važnu i jedinstvenu manifestaciju. Nakon obnavljanja Salona njegovi organizatori su Prijestonica Cetinje i Sekretarijat za kulturu, sport i mlade, Narodni muzej Crne Gore i Društvo istoričara umjetnosti Crne Gore, uz sufinansiranje od strane Ministarstva kulture Crne Gore i otvorenost za druge partnere i sponzore.

Osim Crnogorskog likovnog salona „13. novembar“ ostali festivali i manifestacije koji pripadaju umjetničkom stvaralaštvu su: Međunarodni muzički festival Espressivo, FLUID dizajn forum, Međunarodni pozorišni festival MIT fest i Cetinje Jazz Fest.

Međunarodni muzički festival Espressivo kao festival umjetničke muzike organizuje Muzička akademija na Cetinju od 2007. godine.

Cilj projekta je festival koji će svojim vrhunskim programom u toku svoga trajanja obuhvatiti raznovrsne segmente muzičkog stvaranja i interpretacije kao i stvaranje ambijenta za razmjenu i komunikaciju unutar muzičke zajednice na Cetinju, time i u crnogorskom muzičkom životu. Obuhvaćeni su svi segmenti muzičke tradicije, od interpretacije stare muzike, do nove muzike Crne Gore i regiona. Espressivo je u širenju ove mreže aktivnosti proširio svoje domene i prema interdisciplinarnosti, multimedijalnosti, kroz brojne umjetničke događaje koji su predstavljali uspješno seznanje za ostalim, muzici bliskim ili dopunjujućim aktivnostima. Espressivo iz godine u godinu jača i potrebu da se obuhvate oba glavna toka muzičke „produkcije“: i izvođaštvo

i stvaranje nove muzike. Kroz niz javnih koncerata na različitim lokacijama grada, Festival programira i edukativne radionice za učenike i studente koje su posebno značajne za njegovu pozicioniranost i njegov dalji razvoj.

FLUID dizajn forum je koncipiran kao međunarodna manifestacija koju čine niz predavanja, radionica i izložbi na kojima se okupljaju renomirani dizajneri, umjetnici i profesionalci iz različitih oblasti, kao i brojni studenti. Manifestacija u svakom godišnjem izdanju ima postavljenu problemsku temu koja definiše sadržaj programa usmjeravajući ga ka povezivanju stručnih umjetničkih praksi sa javnim interesom zajednice u kojoj djeluje.

Sa sedam uspješnih izdanja do 2020. godine, FLUID dizajn forum je potvrdio svoju poziciju jednog od najprepoznatljivijih dizajnerskih festivala u regionu. Izložbe, radionice, prezentacije i predavanja tokom trajanja Foruma iz godine u godinu koriste brojne javne i privatne prostore i lokacije u gradu: Balšića pazar, Crnogorska galerija umjetnosti „Dado Đurić“, Biznis inkubator, Fakultet likovnih umjetnosti, Galerija 42 i dr.

MIT Fest – Montenegro International Theatre Festival jedan je od značajnijih projekata novijeg perioda u Kraljevskom pozorištu „Zetski dom“ sa Cetinja. Nakon eksperimentalnog izdanja ovog međunarodnog festivala koje je održano krajem 2013. godine, premijerno izdanje Montenegro International Theatre Festivala održano je na Cetinju od aprila do juna 2015. godine (MIT fest 2015).

Društveno i umjetničko značenje ovog festivala za Cetinje u kojem se održava dovoljno je jasno, jer jedan međunarodni multimedijalni festival poput ovog

obogaćuje kulturnu sliku grada i podstiče njegove građane na djelovanje u oblasti kulture. Raznovrsnost programa, međunarodna saradnja, animiranje i privlačenje publike, pospješivanje i afirmisanje novih, mladih talenata, oživljavanje duha grada kroz kulturu, umjetnost i igru, glavna su obilježja ovog festivala. Njegovo društveno i umjetničko značenje ne prepoznaje se samo na nivou gradske kulturne slike, već kreira i ima za cilj snažnije djelovati kao značajan dio kulturnog profila same države, upravo kao međunarodni festival, time povezujući i umrežavajući domaći umjetnički izraz sa inostranim, i to iz različitih zemalja svijeta. Festival je koncipiran kroz dramski i muzički program, zatim segmente Promo Fest, Laboratorija i Generacija MIT.

Dva segmenta festivala posebno su okrenuta mladima. To su Generacija MIT, poseban program festivala koji se bazira na promociji i pospješivanju mladih autora, te se u ovom segmentu festivala predstavljaju studentske predstave i filmska ostvarenja mladih autora iz Crne Gore i regiona. Laboratorija je svojevrsna edukativna i istraživačka platforma na kojoj mladi ljudi i autori imaju priliku da se upoznaju i susretnu sa značajnim imenima kulturno-umjetničke scene iz regiona i zajedno sa njima prolaze kroz seriju raznih predavanja, vježbi i radionica. MIT festival je atraktivan kulturno-umjetnički događaj koji na jednom mjestu kombinuje više različitih programa i dešavanja (pozorište, muzika, film, ples, performans), pa samim tim privlači širok spektar raznovrsne publike, sa akcentom na potencijal prisustva inostrane publike koja boravi u Crnoj Gori u toku turističke sezone. Festival 2019. uspostavlja festivalsku nagradu za najbolju predstavu izvedenu na festivalu, pod nazivom „Balkanska carica“. Osim pomenutih umjetničkih festivala

na Cetinju se organizuju izdanja festivala koji dolaze iz drugih sredina i predstavljaju svoj program na Cetinju, a pod pokroviteljstvom Sekretarijata za kulturu, sport i mlade kao i Turističke organizacije Prijestonice. U pitanju su povremeni projekti poput izdanja festivala **Međunarodni festival animiranog filma NAFF** ili pak **Međunarodnog filmskog festivala Forteca** u organizaciji Fakulteta dramskih umjetnosti na Cetinju, kao i višegodišnjeg projekta **Ljetnji kamp muzike** koji na Ivanovim koritima organizuje KIC „Budo Tomović“ iz Podgorice. Treba napomenuti i projekte koji su u međuvremenu prestali da postoje, poput **Cetinje Jazz Fest-a** koji je realizovan od 2010. do 2016. godine.

Koncept kulturno-zabavne manifestacije **„Ljeto u Prijestonici“** sadrži niz kulturnih događaja, dešavanja i tradicionalnih programa, sa prvenstveno ili dominirajuće elementima vezanim za tradicionalnu kulturu i kulturno nasljeđe. Manifestaciju organizuje Turistička organizacija Prijestonice skoro dvije decenije, a u okviru nje profilisani su i sadržaji na ruralnom području koji se oslanjaju na tradicionalnu kuhinju, običaje ili narodnu kulturu: „Njeguška trpeza“; „Posjedak u Kosijerima“ / „Posjedak u zavičaju Kosijeri“; „Čeklički susreti“; „Riječka noć“; „Veče sa prijateljima na Žablaku Crnojevića“. Organizaciju ovih događaja po pravilu preuzimaju mjesne zajednice i zainteresovani građani uz podršku Sekretarijata za kulturu, sport i mlade i Turističke organizacije Prijestonice.

Projekat festivala novijeg datuma koji ulazi u polje popularne kulture predstavlja i projekat Montenegro beer festa pokrenutog 2019. godine, spoj gastronomske ponude i muzičkog spektakla sa sedam zona zabave raspoređenim

i na različitim lokacijama (parking između Njegoševog parka i Vladičine bašte, Dvorski trg, „Njegošev park“, „Park 13. jul“, Njegoševa ulica). Festival je posebno fokusiran na predstavljanje domaćih proizvođača piva i projektovan kao potencijalno važna manifestacija koja ima uticaj na razvoj turizma.

Od 2000. godine u Prijestonici Cetinje se održava festival folklor pod nazivom **„CIOFF CETINJE“ – Internacionalni festival folklor**, sa nastupima na Ljetnoj pozornici i cetinjskim trgovima. Na početku, ovaj festival je imao karakter crnogorskog festivala folklor, da bi od 2004. godine dobio međunarodni karakter i održava se kao međunarodni crnogorski festival folklor pod pokroviteljstvom CIOFF-a. Svjetska organizacija folklornih festivala i tradicionalne umjetnosti (CIOFF) funkcioniše pod pokroviteljstvom UNESCO-a, a pored ostalog formira svoj zvanični kalendar dešavanja, na kojem se od 2018. godine nalazi i Cetinjski festival folklor. Projektom se doprinosi njegovanju jednog od najstarijih slojeva kulturne baštine, očuvanju etničkog identiteta naroda koji živi u našem okruženju.

Definisanje razvojnih mogućnosti:

- definisanje uloge osnivača stalnih manifestacija u oblasti kulture, uz institucionalno formiranje ustanove festivala ili manifestacije,
- definisanje kriterijuma za sufinansiranje festivala i manifestacija od značaja za kulturu Prijestonice,

- ostali oblici festivalske i manifestacione kulture imali bi mogućnost korišćenja ostalih dostupnih linija podrške,
- promovisati godišnji kalendar manifestacija i događaja, koji u svom sadržaju posebno imaju elemente tradicijske kulture ili su mu u potpunosti posvećeni,
- razviti programe intersektorske saradnje manifestacija sa institucijama kulture u sva tri sektora kao primjer strategije komercijalizacije proizvoda i usluga, u cilju prepoznatljivosti manifestacija i širenja njihove ponude.

3.3. Nevladine organizacije u kulturi

Primjena Zakona o nevladinim organizacijama iz 2012. godine, koji je uzrokovao izmjene i dopune člana 71 Zakona o kulturi i brisanje zakonskog osnova za podršku Ministarstva kulture nezavisnom sektoru, proizvela je nepovoljne okolnosti za razvoj i održivost nezavisnog sektora u polju kulture.

Izmjene su izvršene novim modelom finansiranja propisanim Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o nevladinim organizacijama („Službeni list CG“, broj 37/17), pa je od 2018. godine pokrenut novi sistem javnih konkursa Ministarstva kulture naslovljen „Raznolikost izraza nezavisne kulturne scene“ iz 2018. i „Podignimo zavjesu nezavisne kulturne scene“ iz 2019. godine.

Uvidom u *Sektorsku analizu za utvrđivanje predloga prioriteta oblasti od javnog interesa i potrebnih sredstava za finansiranje projekata i programa nevladinih organizacija iz Budžeta Crne Gore u 2021. godini* istaknut je problem nedovoljnog broja nevladinih organizacija iz većeg broja gradova Crne Gore, uključujući i Cetinje. Tako je Odlukom o raspodjeli sredstava u 2018. godini finansiran samo jedan projekat NVO sa Cetinja, a u 2019. godini dva projekta.

Slična situacija je i na opštinskom nivou, što najbolje pokazuju finansijski aspekti koji se odnose na NVO, dati u tabelama za prethodne četiri godine, na osnovu kojih se ne može profilisati programska i finansijska podrška nezavisnom sektoru kulture osim kontinuirane podrške aktivnostima NVO KUD „Njegoš“, kao nevladine organizacije koja ima status od posebnog značaja zbog afirmacije i

očuvanja tradicije, kulturnog identiteta i istorijskog nasljeđa. Sredstva za rad u iznosu od po 5000 eura na godišnjem nivou planiraju se kao posebna budžetska linija u budžetu Prijestonice.

Priestonica Cetinje ima regulisanu Odluku o uslovima i postupku finansiranja projekata i programa nevladinih organizacija kojom uređuje raspodjelu iz sredstava budžeta Prijestonice Cetinje namijenjenih za podršku projektima i programima nevladinih organizacija. Sredstva namijenjena budžetom Prijestonice raspodjeljuju se za podršku projektima i programima nevladinih organizacija koji doprinose ostvarivanju utvrđenih ciljeva u strateškim dokumentima, programima i planovima Prijestonice.

Savjet za saradnju lokalne samouprave i nevladinih organizacija, prije raspisivanja Javnog konkursa za raspodjelu sredstava, pored organa lokalne uprave, predlaže prioriteta oblasti u kojima će se za tu godinu pružati finansijska podrška za realizaciju projekata i programa nevladinih organizacija.

Podaci dostupni iz Registra NVO ukazuju na veliki broj NVO organizacija u polju kulture osnovan na Cetinju, ali njihov aktivni broj je značajno manji, što dodatno pokazuje odsustvo adekvatne politike na nacionalnom nivou u odnosu na nezavisni sektor. Njihova profilacija odražava različite potrebe i ciljeve zbog kojih su osnovane: strukovna udruženja, amatersko stvaralaštvo, manifestacije i festivali, organizacije koje se bave zaštitom i očuvanjem kulturne baštine, zanatstvo, edukacija djeca, mladi. Istraživanje Kancelarije TACSO u Crnoj Gori u 2016. godini je pokazalo da većina organizacija civilnog društva u Crnoj Gori predstavlja

male, uglavnom volonterske organizacije, nedovoljno organizaciono razvijene, sa nerazvijenim ljudskim resursima i tehničkim vještinama. Njihova održivost je na relativno niskom nivou zbog nedostatka organizacionih kapaciteta, izazova sa kojima se susrijeću prilikom primanja i zadržavanja kvalitetnih ljudskih resursa, nedostatka različitih izvora finansiranja itd. Razlozi koji su, ponovimo još jednom, uzrokovani centralizacijom politike i finansiranja civilnog sektora na osnovu Zakona iz 2012. godine. Takva rješenja su posebno bila pogubna za nevladine organizacije u polju kulture, koja su prije toga bile izuzetno proaktivne u polju kulture.

Potrebno je istaći značajan segment nevladinih organizacija u polju književnosti i izdavaštva koje djeluju na Cetinju. To su NVO Crnogorsko društvo nezavisnih književnika, NVO Crnogorski PEN centar, NVO Crnogorski kulturni forum, NVO Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, kao i dugogodišnje djelovanje NVO Otvoreni kulturni forum (OKF) Cetinje, osnovano 2001. godine koje je svoju djelatnost transformisalo i u polju privatnog sektora kulture. Otvoreni kulturni forum realizuje projekte iz nekoliko različitih domena izdavaštva, kulture i društvenog života kao referentni centar savremene književne produkcije na južnoslovenskim jezicima i prezentacije bogatstva izraza multikulturalnog prostora. Važan označitelj OKF je časopis *Ars* čiji je glavni konceptijski zadatak da, pored kritičke prezentacije savremene crnogorske književnosti i prevodenja inostrane literature, uspostavlja kontinuiranu saradnju sa piscima i izdavačima iz regiona i Evrope.

Otvoreni kulturni forum je u okviru članstva u međunarodnoj mreži i programu

književnog prevodilaštva i književnih rezidencija TRADUKI uspješno realizovao više projekata iz oblasti izdavaštva i prevodilaštva, kao i programe rezidencije u Crnoj Gori. *Književna rezidencija na Cetinju – Pisci u Prijestonici* uključila je imena najznačajnijih pisaca i prevodilaca iz regiona: Faruka Šehića, Ahmeda Burića, Petra Andonovskog, Nenada Rizvanovića, Cornelijs Marks, Lilijane Dirjan, Will Firtha, Ivana Šunjića, Sanje Atanasovske, Elvira Veselinovića, Dijane Matković, Bojana Krivokapića, Tomislava Markovića, Mustafe Zvizdića, Jovice Aćina, Semezdina Mehmedinovića.

Dvije nevladine organizacije, NVO Flux i NVO Zona kulture dominantno imaju u svom programskom djelovanju manifestacioni karakter, sa značajnim edukativnim potencijalima kroz projekat FLUID dizajn foruma i Festival kulturne baštine „Lab Fest“ na Karuču (Skadarsko jezero). NVO Flux u polju dizajna realizuje niz aktivnosti i projekata kojima valorizuje kulturnu baštinu Prijestonice i Crne Gore (izložbe, art suveniri, dizajn artefakata), a okolnost da participira u različitim mrežama i platformama savremenog dizajna može biti kvalitetna osnova čvršćeg partnerstva sa Prijesticom (*European mobility week*, Regionalna nagrada za mlade dizajnere ustanovljena 2018). Orijentacija NVO Zona kulture na valorizaciji kulturne baštine u ruralnim ambijentalnim cjelinama i valorizaciji nasljeđa Skadarskog jezera predstavlja inovativan primjer intersektorskog djelovanja i povezivanja savremenog stvaralaštva i kulturnog nasljeđa.

Jedna od organizacija koja djeluje u skorašnjem periodu je NVO Institut za savremenu umjetnost koja je realizovala niz projekata u Prijestonici u polju savremene umjetnosti i edukativnih progra-

ma, sa kvalitetnom mrežom partnerstava na regionalnom i evropskom nivou.

NVO u oblasti tradicijskih oblika kulture i njihove aktivnosti od značaja za kulturu Cetinja opisane su u poglavljima tradicijska kultura i amaterizam. To su prije svega NVO KUD „Njegoš“ i NVO „Žensko preduzetništvo Cetinje“.

Angažman u razvoju zajednice i njene participacije u kulturnom životu ostvaruje i NVO Cetinje moj grad, dominantno kroz internet portal (www.cetinje-moj-grad.org) i aktivnosti na društvenim mrežama, što predstavlja osoben primjer komunikacije i rada sa publikom u kontekstu društveno angažovanih kulturnih akcija i projekata, kao i promocije grada i kulture na internetu. U kontekstu novih medija treba istaći i internet projekat posvećen Njegoševoj ulici *njegoševa.me* (www.njegoseva.me), autorski projekat Maje Đurić, sa idejom očuvanja duha i kulture sjećanja na četiri Njegoševe ulice u gradovima Cetinju, Podgorici, Hercegu Novom i Nikšiću.

Na Cetinju svoje projekte organizuju i nevladine organizacije koje nijesu formalno registrovane na Cetinju, poput NVO Nova iz Podgorice koja je imala zapažen izložbeni i istraživački projekat *Drugarice*.

Određene NVO na teritoriji Cetinja su ili brisane iz registra, ili su skroz neaktivne poput NVO Udruženje likovnih stvaralaca Crne Gore *Amfora*, NVO Institut za fotografiju Crne Gore, NVO Književna opština Cetinje, NVO The Books of Knjige, NVO Društvo istoričara umjetnosti.

Definisanje razvojnih mogućnosti:

- Nevladin sektor u kulturi predstavlja izuzetno važnu platformu za razvoj projekata u kulturi, kao i inoviranje kulturne ponude kroz princip kreiranja jačih saradničkih veza na svim nivoima,
- Uspostavljanje linije podrške za nevladine organizacije u kulturi kroz programske i tematske konkurse može strateški doprinijeti razvoju kulture Prijestonice i održivosti i razvoju nezavisnog sektora kulture na lokalnom nivou,
- Nezavisni sektor u kulturi može partnerski djelovati u pravcu razvoja projekata koji pripadaju neformalnim i novim praksama edukativnih programa u funkciji razvoja kritičkih umjetničkih i kulturnih praksi,
- Poseban fokus lokalne kulturne politike predstavljaju projekti međunarodne kulturne saradnje u kojima participira nezavisni sektor koji djeluje u Prijestonici u funkciji razvoja i inoviranja umjetničkih rezidencija.

3.4. Privatni sektor i kreativne industrije

Analizirajući privatni sektor kulture na Cetinju kroz ponuđene odgovore aktera, koji su prethodno mapirani i identifikovani za potrebe izrade ovog programa, moguće je uočiti niz zajedničkih karakteristika u razvoju privatnog, preduzetničkog te savremenog kulturnog izraza na teritoriji opštine Cetinje. Iako identifikovane aktere, kao ni sektor kreativnih industrija na Cetinju, u cjelosti ne možemo svrstati niti sagledavati iz ugla industrijskih djelatnosti, uzimajući u obzir činjenicu da one po svom obimu i opštim karakteristikama predstavljaju više oblike raznolikosti kulturnog izraza te da kao takve nemaju industrijski karakter, za potrebe ovog dijela izvještaja, ipak je u samom uvodu neophodno istaći činjenicu da je o ovom sektoru na teritoriji opštine Cetinje moguće govoriti isključivo s aspekta veoma specifičnih, ali i izolovanih primjera kulturnog preduzetništva.

Ovo posebno iz perspektive veoma raznorodnih i međusobno nepovezanih aktera koji djeluju unutar privatnog sektora kulture koji po svom osnivačkom modelu upravljanja, programskom opredjeljenju, koncepciji i misiji djelovanja te produkcijom, kadrovskim i materijalno-tehničkim kapacitetima ne čine koherentnu cjelinu, već više jednu samostalnu i po izrazu veoma raznovrsnu i preduzetnički orijentisanu grupu aktera koja djeluje van zvaničnih tokova lokalne kulturne politike, ali i produkcije, usmjerene više ka drugim sredinama te prevashodno orijentisanih prema raznolikom tipu uslužnih, te tržišno održivih i „brzo“ naplativih djelatnosti.

Iako sve prethodno izrečene karakteristike i kvalifikacije sektora mogu da

zvuče logično uzimajući u obzir ukupnu orijentaciju lokalne kulturne politike usmjerene više ka tradicionalnim modelima kulturne produkcije, ove se ocjene takođe nadovezuju i na „ukupni ambijent“ – poput veoma nepovoljnog zakonodavnog i administrativnog okvira, te i veoma lošeg strateškog pristupa koji veoma rijetko identifikuje ili se makar nominalno određuje spram razvoja kreativnih industrija (uopšteni nedostatak javnih poziva, konkursa ili nagrada koji bi podsticajno djelovao na programsko-kompetitivni ambijent unutar sektora).

Nasuprot ovom opštem nepovoljnom posttranzicionom ambijentu, ali i činjenici da većina preduzetničkih djelatnosti u kulturi prijestoničkog grada ni danas ne stoji u direktnoj relaciji sa nakadašnjim veoma razvijenim privrednim nasljedem opštine Cetinje, interesantno je ustanoviti takođe da se ni velika većina preduzetničkih djelatnosti u kulturi, ni danas, značajnije ne povezuje sa kulturnim turizmom na teritoriji opštine Cetinje, koja se može smatrati dominantnom privrednom i strateškom orijentacijom grada. Da bismo potvrdili sve prethodno izrečene tvrdnje, u narednom poglavlju prezentovaćemo sve mapirane aktere sprovedenog istraživanja kako bismo konstatovali da po ukupnom broju ispitanika, programskoj orijentaciji te strukturi djelatnosti prema oblicima rada, kreativni sektor u Cetinju ima prilično širok, razuđen i deversifikovan, ali ne i jedan zajednički definisan strateški fokus djelovanja.

Preliminarna lista kvalifikovanih i relevantnih aktera i subjekata kreativnog i preduzetničkog sektora (privredna društva/firme, samostalni preduzetnici/freelancer-i i udruženja građana sa registrovanom privrednom djelatnošću)

u opštini Cetinje prikupljena je iz više administrativnih izvora te podataka iz Registra pravnih lica Crne Gore i Registra nevladinih organizacija Crne Gore, koje djeluju na teritoriji opštine Cetinje. Prikupljanje terenskih podataka takođe je obuhvatalo i registar kvalifikovane grupe aktivnih stanara/korisnika Centra za lokalni ekonomski razvoj i EU fondove (ustanovljen 2017. g.), poznatiji kao cetinjski Biznis incubator.

Na teritoriji Prijestonice Cetinje identifikovani su sljedeći akteri privatnog sektora kulture i to:

- Otvoreni kulturni forum d.o.o.
- Štamparija OBOD d.o.o.
- Štamparija IVPE d.o.o.
- Fine Arts d.o.o.
- Mas Trade d.o.o.
- Pejović Guitars (Andrija i Ivan Pejović)
- Project design studio d.o.o. (Anđela Todorović i Anja Đurović)
- Ivan Stanković (izrada grafika i izrada suvenira od keramike)
- Brend „Ošvica“ – Marija Milošević
- Linden production d.o.o.
- NVO Andromeda pictures (Aleksandar Vujović)
- NVO „Žensko preduzetništvo Cetinje“
- Makina – multimedijalni studio d.o.o.
- Vjeverica d.o.o. – Online prodavnica (Marko Ivanišević)

Od ukupnog broja mapiranih subjekata na upitnik je u potpunosti odgovorilo 42% ispitanika, od čega: 3 *freelancer-a*, 9 samostalnih preduzetnika i firmi i 2 udruženja.

Na osnovu ove liste pravnih subjekata, koja je u konačnom obuhvatila 14 ispitanika, pristupilo se ocjeni njihove relevantnosti iz dva prevashodna kriterijuma, od kojih prvi ide u prilog činjenici da su to: pravna lica registrovana (ili u procesu registracije) na teritoriji opštine Cetinje, kao i drugi, koji govori da postojeći i realizovani projekti mogu klasifikovati pravno lice u sektor kreativnih industrija.

Imajući u vidu raznovrsnost aktera i subjekata kreativnog preduzetništva na Cetinju, interesantno je ustanoviti da osnivački modeli i „filozofija“ djelovanja ovih relativno mladih, te malih i srednje velikih preduzeća i preduzetnika u najvećoj mjeri zavisi od opštih ulova tržišta rada, odnosno ukupnog kreativnog potencijala i socijalnog kapitala ljudi koji gravitiraju na Cetinju, ali prevashodno i od zakona ponude i potražnje za njihovim proizvodima i uslugama na teritoriji opštine Cetinje. Iako u strukturi ispitanih aktera preovladava model „samoza-poslivosti“, koji je posebno izražen kod *freelancer-a*, takođe je primjetno da u velikom procentu firme i preduzeća, kojima je osnivački kapital na Cetinju, svoju distributivnu mrežu i lance prodaje i plasmana proizvoda uglavnom orijentišu prema drugim „većim tržištima“ poput Podgorice, odnosno Primorja.

Drugi relevantni kriterijumi analize aktera omogućili su nam da identifikujemo da se u odnosu na strukturu kreativnog sektora, prema oblicima rada ističu samostalni preduzetnici u najvećem broju, koji osim zaposlenog direktora nemaju značajnije razvijenu kadrovsku strukturu (modni brend „Ošvica“, Ivan Stanković – izrada grafika i suvenira od keramike), dok se materijalno-tehnički resursi i kapaciteti uglavnom angažuju na „projektnoj“ osnovi, dok preduzeća srednje

veličine, koja angažuju preko 5 i više zaposlenih u lancu proizvodnje koriste i spoljne, odnosno „*outsourse*“ ljudske resurse (poput: OKF d.o.o., štamparija OBOD i IVPE itd.).

Ukrštanjem podataka iz administrativnih registara sa dostupnim podacima na web sajtovima i javnim prezentacijama firmi, *Instagram* i *Facebook* objavama i sl. ustanovili smo da je velika većina firmi registrovana u šiframa djelatnosti kreativnih industrija, ali ih ne obavljaju kao primarne ili pretežne djelatnosti, već komplementarno i sa nekim drugim „održivijim“ aktivnostima koje im omogućuju kontinuirani priliv, te da im je osnovna djelatnost u pojedinim slučajevima dijametralno suprotna od one za koju su nominalno registrovana i koje redovno obavljaju. Interesantan primjer u analizi aktera je posebno Mass trade d.o.o. koji, pored svoje primarne djelatnosti, godinama unazad daje podršku za održavanje i realizaciju Internacionalnog alternativnog festivala FIAT iz Podgorice, ali i veoma značajnog Fluid dizajn foruma, od kojih su obje ove organizacije registrovane kao nevladine, te kao takve nijesu imali direktan pristup konkursima Ministarstva kulture Crne Gore na redovnim godišnjim pozivima za sufinansiranje kulturno-umjetničkog stvaralaštva.

U tom pravcu moguće je takođe zaključiti da se većina kreativnih izraza orijentiše prema isplativijim i konkretno naplativim uslugama i servisima koje su posebno izražene u okviru primijenjenog dizajna i preloma štampe, što je slučaj i kod audio-vizuelne produkcije koja je sklonija izradi naručenih i izradi namjenskih video-produkcija (Makina d.o.o., NVO Andromeda pictures), nego izradi originalnih umjetničkih filmova, sem ukoliko se radi o tradicionalnim dugometražnim

filmovima (Linden production d.o.o.). U tom pravcu moguće je generalno zaključiti da je većina preduzetničkih izraza na Cetinju „uslužno“ orijentisana (*service oriented*) sa skoro jednakim udjelom firmi koje su po karakteru isključivo „proizvodne“ (*product oriented*). Kada govorimo o strukturi privatnog, preduzetničkog sektora u kulturi na nivou opštine Cetinje prema polu osnivača/vlasnika, onda govorimo o odnosu 80% – 20% u korist muškaraca.

Kod većine ispitanika u ponuđenim odgovorima u upitniku se ne može naslutiti ni veći obim internacionalizacije djelovanja, te skoro apsolutni izostanak međunarodne saradnje, osim u slučaju OKF d.o.o. Kada govorimo o oblicima, vrsti ili aspektu diversifikacije izvora finansiranja, kod većine aktera preovladava jedan dominantan izvor prihoda koji se generiše iz osnovne djelatnosti ili je na drugoj strani prisutan – isključivo projektni pristup angažovanja, što u velikoj mjeri govori o inertnosti aktera u preduzimanju sopstvenih projektnih inicijativa. Pozitivan primjer diversifikacije resursa kod velikog broja aktera predstavlja korišćenje prostornih kapaciteta lokalnog Biznis inkubatora, ali i oslanjanje na domaće fondove Ministarstva kulture, odnosno lokalnih konkurskih linija za podršku razvoja civilnog društva koje godišnje objavljuje opština.

Analizirajući generalnu programsku orijentaciju i misiju većine aktera, možemo konstatovati da je ona okrenuta ka savremenim kreativnim izrazima (Project design studio d.o.o.), dok je u manjem obimu zastupljena i savremena reinterpretacija tradicionalnih kulturnih izraza (NVO „Žensko preduzetništvo Cetinje“). U tom pravcu možda i najizraženije djelovanje u pravcu originalnosti izraza baštini „Pejović guitars“ koja se razvija kao mali

porodični biznis i koja je po svojoj filozofiji djelovanja i plasmanu orijentisana na ograničene serije i unikatni ručni rad, nepristupačan za domaće tržište sličnih proizvoda iz uvoza. Relativno drugačiji pristup u originalnom dizajnu prisutan je kod brenda „Ošvica“, koji pored izrade unikatnih košulja sa tradicionalnim vezom u procesu transponovanja forme, svoj originalni dizajn aplicira i na druge upotrebne predmete.

Konkretna analiza i mapiranje aktera je takođe pokazalo da u strukturi kreativnog sektora prema djelatnosti najveći udio imaju dizajn i kreativne usluge, odnosno izdavaštvo i književno prevođenje, zatim audio-vizuelna produkcija, vizuelne umjetnosti, online prodaja, izrada suvenira i, najmanjim svojim dijelom, djelatnosti povezane sa turizmom. U tom pravcu je takođe važno i potvrditi prethodno izrečenu konstataciju da se u relaciji sa kulturnim turizmom ne može identifikovati ni povezati niti jedan od ispitanika u privatnom sektoru kulture koji posluje na teritoriji opštine Cetinje, što znači da su projektne aktivnosti aktera koje bi značajnije angažovale javno dostupne i prostorne resurse i lokacije grada izrazito rijetke.

Kada govorimo o pravnim licima i samostalnim preduzetnicima, tu se kao pretežna djelatnost može sagledati orijentisanost ka tržišno naplativim uslugama i prodaji, odnosno redistribuciji proizvoda te orijentacija ka tradicionalnoj djelatnosti izrade primijenjene štampe i izdavaštva, dok je u vizuelnim umjetnostima, audio-vizuelnoj produkciji i dizajnu najzastupljeniji *freelancer* pristup. Na drugoj strani, kulturnim nasljeđem najvećim dijelom se bave nevladina udruženja. Kada govorimo o ukupnom tržišnom kapacitetu aktera, on je srazmjeran te ekvivalentan broju angažovane radne

snage. Pojedine preduzetničke firme organizuju svoje poslovanje u okvirima „porodičnog biznisa“, koji se tradicionalno prenosi na sljedeću generaciju. Popunjeni upitnici ispitanika takođe su pokazali da tradicija bavljenja kreativnim poslovima doseže do dvije generacije i da se poslovi uglavnom nasljeđuju od roditelja, koji su i dalje aktivni u firmama.

U relaciji sa distributivnom mrežom te nabavkom repromaterijala, ali i blizinom potencijalnog tržišta primjetno je da preduzeća srednje veličine posluju u drugim sredinama, te da sopstvenu prodajnu mrežu i lanac distribucije ne posjeduju u matičnoj opštini (štamparija IVPE, Vjeverica d.o.o. – online prodavnica, Fine arts d.o.o.).

Ispitanici koji samostalno u vidu slobodnog zanimanja obavljaju kreativne djelatnosti (*freelancer-i*) u većini slučajeva nijesu još do kraja registrovani kao pravni subjekti, jer im u fazi „inkubacije“ i razvoja preduzetničke ideje nedostaje osnivačkog kapitala, odnosno osnovnih, materijalnih i inicijalnih sredstava za pokretanje biznisa.

Kako se iz prethodno izvedene analize aktera može zaključiti, u opštini Cetinje djeluju veoma raznoliki i programski veoma raznorodno orijentisani akteri i subjekti čiji ukupni tržišni potencijal, u relaciji sa ostalim privrednim granama nije nedovoljno razvijen. Sve prethodno navedeno takođe ukazuje na ozbiljan potencijal da se na ovom prostoru kreiraju specifične javne lokalne politike koje bi bile podsticajne za uspostavljanje snažnije podrške za razvoj kreativnog preduzetništva i koje bi predstavljale važan generator lokalnog ekonomskog razvoja i valorizacije kreativnog i preduzetničkog potencijala ove opštine.

Ono što se u generalnom zaključku može izreći jeste činjenica da privatni sektor kulture ima izvjestan potencijal i to posebno imajući u vidu socijalni kapital ispitanika, koji je nedovoljno integrisan u savremene tokove lokalne kulturne politike i produkcije, te samim tim djeluje neartikulisano, sporadično i projektno u relaciji sa činjenicom da je opština Cetinje kulturno središte Crne Gore. U relaciji sa ovim zaključcima i sa prethodno izvedenom deskriptivnom analizom aktera u narednom poglavlju definišaćemo taksativno niz razvojnih mogućnosti i preporuka za unapređenje njihovog djelovanja.

Definisanje razvojnih mogućnosti

- Sprovedena analiza ispitanika ukazala je na neophodnost uspostavljanja „čvrste“ infrastrukturne i logističke podrške, kao i „meke“ pravno-administrativne osnove, koja će omogućiti dalju valorizaciju tržišno-orijentisanih kulturnih proizvoda i preduzetničkih proizvodnih pogona na teritoriji opštine Cetinje,
- Sprovedena analiza je ukazala na potrebu razvoja i realizaciju namjenskih i specijalizovanih programa obrazovanja, obuke i animacije, te programa biznis inkubacije za mlade kreativce i preduzetnike iz različitih oblasti kreativnih industrija,

- Razvoj novih finansijskih modela podrške i subvencija kroz inoviranje konkursnih i grant making politika, te sufinansiranja programa i proizvoda kreativnih industrija putem mikrokredita,
- Definisane direktnije podrške za razvoj inovativnih projekata kulturnog turizma povezanih sa svim granama kreativnih industrija i sa specifičnostima raznolikih kulturnih izraza,
- Uspostavljanje sistema nagrada i vrednovanja stvaralaštva u pojedinim oblastima kreativnih industrija koje su od značaja za očuvanje i promociju kulturnog identiteta grada,
- Povezivanje proizvodnih lanaca unutar kreativnog sektora sa ostalim industrijskim i privrednim djelatnostima,
- Snažnije povezati razvoj kreativnih izraza sa privrednim i industrijskim nasljeđem Cetinja,
- Kreativni sektor na Cetinju nije dovoljno interresorno integrisan i to posebno u domenu kulture u funkciji turističke promocije kulturnog i prostornog potencijala, kao i prirodnog resursa na teritoriji opštine Cetinje.

3.5. Kulturni turizam

Razmatrajući veoma raznolike aspekte kulturnog turizma u Prijestonici važno je konstatovati da je razvoj ove djelatnosti u političkom, društvenom i ekonomskom smislu podjednako kompleksan i slojevit koliko i razvoj kulturne politike. U metodološkom smislu to znači da razvoj kulturnog turizma na Cetinju podrazumijeva definisanje strateških ciljeva i prioriteta isto kao što je to slučaj u domenu razvoja lokalne kulture politike. Izrada strateške studije ili plana razvoja kulturnog turizma trebalo bi, između ostaloga, da:

- objedini sve informacije o raspoloživim kulturnim resursima grada,
- da pozicionira ulogu ustanova kulture i institucija u sva tri sektora kulture,
- da inauguriše specifične kulturno-turističke proizvode grada,
- da pruži jasnu sliku o potencijalu razvoja kulturno-turističke ponude grada,
- da definiše prioritete u razvoju turističke privrede grada.

Procesu izrade i donošenja strateškog dokumenta razvoja kulturnog turizma u opštini Cetinje, kao što je očigledno, mora prethoditi istraživanje i analiza gore navedenih aspekata kako bi akcioni plan, koji iz ovog procesa proističe, mogao kasnije prerasti u menadžment plan implementacije. Prva dva elementa zadovoljena su izradom Programa razvoja kulture Prijestonice Cetinje. Analizirajući dosadašnji veoma intenzivan razvoj kulturnog turizma u Prijestonici interesantno je ustanoviti da turistička privreda i ekonomija ovog grada, upoređujući je sa ostalim opštinama u

Crnoj Gori, ima izuzetan potencijal da stvara nova radna mjesta i da generiše zapošljavanje u uslužnim djelatnostima i drugim pripadajućim granama i sektorima turističke privrede kao što su na primjer, vanpansionske usluge. U tom pravcu, za dalju analizu posebno će nam biti interesantan statistički okvir i primjetan rast izletničkog turizma na Cetinju kao posebnog aspekta turizma koji u ovoj opštini, za razliku od drugih oblika turističkog kretanja, bilježi evidentan rast iz godine u godinu.

Brojke koje govore u prilog gore navedene činjenice kreću se cca 200.000 posjetilaca koji obidu grad na godišnjem nivou (2018. i 2019), a koje su registrovane u pratnji vodiča ili zastupnika agencije.

Iako spada u red primarno uslužnih djelatnosti, kulturni turizam po prirodi stvari predstavlja i proizvodnu djelatnost samom činjenicom da kreira specifičan kulturno-turistički proizvod grada. U tom pravcu da se zaključiti da opština Cetinje posjeduje veoma izgrađen i suveren status kulturne prijestonice i „kulturnog središta“ Crne Gore, koja u relaciji sa impresivnim kulturnim kapitalom na teritoriji svoje opštine posjeduje veoma definisan integralni turistički proizvod koji stoji u snažnoj relaciji sa već identifikovanim trendom izletničke posjete i koji predstavlja izuzetnu osnovu za dalji razvoj turističkih proizvoda, ponude i usluga.

Međutim, da bi ti proizvodi, ponuda i usluge došli do krajnjih korisnika dosadašnja turistička praksa na Cetinju i dostupni podaci pokazuju da joj je neophodan izvjestan podsticaj. Zato se upravljanje

reputacijom mjesta² i process destiniranja Cetinja mora integralno posmatrati kroz proces izgradnje veoma konkretnog, ali i kompleksnog kulturno-turističkog Brenda grada u kojem razvojna perspektiva kulturnog turizma treba da bude ciljano usmjerena ka politici razvoja i (re)definisanja savremenog kulturnog identiteta grada Cetinja.

Kreiranje savremenog ili prilagođavanje postojećeg kulturnog identiteta grada u skladu sa aktuelnim trendovima i inovativnim politikama po ugledu na razvoj identiteta evropskih gradova moralo bi snažnije korespondirati sa cjelokupnim integralnim strategijama brendiranja i destiniranja Cetinja, te biti razvijana putem posebne promotivne platforme usmjerene prema širem nacionalnom, regionalnom i međunarodnom tržištu.

Kada govorimo o specifičnom savremenom identitetu grada Cetinja, za njega možemo pored ostalog reći i da je on grad savremenih umjetnika, grad umjetničkih akademija, ali i tome dodati da je on grad diplomatske, političke i religijske istorije i nasljeđa Crne Gore. Imajući u vidu da se u odnosu na količinu kulturnog kapitala koji postoji na Cetinju veoma teško odrediti spram jednog dominantnog identiteta kojim bi grad mogao da se pozicionira, u tom pravcu je moguće definisati i generalnu orijentaciju koja bi u krajnjem morala biti usmjerena prema novim kreativnim, interpretativnim i animacionim praksama kulturnog nasljeđa. U tom pravcu će nam ova rasprava i dosadašnja zapažanja

² / Sintagma „upravljanje reputacijom mjesta“ preuzeta iz naslova knjige grupe autora: Morgan, Nigel; Pritchard, Annette; Pride, Roger: *Destination Branding – Creating the Unique Destination Proposition*, Elsevier Butterworth-Heinemann, 2004.

omogućiti u nastavku teksta da se uže fokusiramo na one vrste kulturnog turizma koje se po prirodi posebnih strateških interesa, odnosno resursa na nivou opštine Cetinje mogu identifikovati i razvrstati na:

- **Vjerski turizam** – hodočašća, vjerske posjete, vjerske svetkovine i procesije, obredi i sveta mjesta, manastiri, memorijalna duhovna mjesta, umjetnička i vjerska obilježja i artefakti vjerskog nasljeđa.
- **Festivalski turizam** – u različitim umjetničkim oblastima: filma, muzike, pozorišta, edukacije, zabave, interkulture razmjene i medijacije. Festivalske u funkciji razvoja kulturnog turizma na Cetinju možemo takođe podijeliti na (inter)nacionalne, regionalne i gradske koji mogu trajati jedan dan, cijelu sezonu, te biti godišnji ili bijenalni. Festivalski turizam, kao što je na primjer nekadašnje Cetinjsko bijenale, može biti vezani za tradicionalne i savremene interpretacije kulturnog nasljeđa, ali i novih vidova produkcije, dok s aspekta programa mogu biti multidisciplinarni ili interdisciplinarni. U festivalski turizam takođe spadaju proslave i praznici i obilježavanje specifičnih nacionalnih simbola – inauguracije itd.
- **Obrazovni turizam** – profesionalna okupljanja i istraživački turizam, art rezidencije i kolonije u funkciji umjetničkog obrazovanja, konferencijski turizam, studijska putovanja itd.
- **Kulturni turizam povezan sa kulturno-istorijskim nasljedem i baštinom** – muzeji, galerije, arhitektonski objekti, manastiri, stara seoska naselja, rezidencije poznatih ličnosti, arhivi, bibliotečko-dokumentacioni fond i biblioteke,

umjetničke zbirke, utvrđenja, vojno-istorijski objekti i zgrade, javni spomenici i spomeničko nasljeđe, poznati i reporni objekti, urbane atrakcije, bivša diplomatska poslanstva, parkovi i vrtovi, dvorci i palate, zidine, arheološki predjeli, iskopine i stare urbane cjeline, prirodne i ambijentalne cjeline, industrijsko i privredno nasljeđe – stare fabrike i rudnici, arheološki i etnografski muzeji, galerije, etno sela, zavičajni i specijalizirani umjetnički muzeji, muzeji na otvorenom itd.

- **Kulturni turizam povezan sa nematerijalnom kulturnom baštinom** – narodni običaji, obredi, svečanosti i vjerovanja, lokalni folklor, sabori narodnog stvaralaštva i zanata, narodni vašari, seoski događaji i sezonske proslave, jezik, dijalekti, govor, usmeno predanje, usmena književnost i drugi usmeni izrazi i tradicija, izvođačka umjetnost i ples, muzički instrumenti, narodne i gradske pjesme, tradicionalni zanati i vještine, nacionalna i lokalna hrana i piće i njihova kognitivna tehnologija proizvodnje koja se prenosi na buduće generacije itd.

- **Kulturne maršrute**³ – izletničke

³ / Program „Kulturne maršrute“ pokrenuo je Savjet Evrope 1987. godine. Glavni cilj bio je prikazati kulturni diverzitet i istorijsku baštinu evropskih skrivenih lokaliteta i destinacija koje se mogu obići pješke. Vidjeti publikaciju koja se bavi uticajem ovog programa na formiranje malih i srednjih preduzeća kao princip održivog razvoja u turizmu: Impact of European Cultural Routes on SMEs' innovation and competitiveness. (2010) PROVISIONAL EDITION. Savjet Evrope, također dodjeljuje sertifikat pod nazivom „Evropska kulturna maršruta“.

i pješačke staze, „sightseeing“ – razgledanje znamenitosti, tranzitni turizam, gradski obilasci i izletničke ture, tematske staze itd.

- **Kulturni turizam i stilovi života i rada** – *experiental tourism*, eko turizam, cikloturizam, sportsko-rekreativni i ribolovni turizam, avanturistički turizam, gastronomski turizam (*slow food*, *practice life-style tourism*) itd.

Bez pretenzije da pojedinačno nabrajamo ili makar nominalno navodimo sve artefakte bogate kulturno-istorijske, društveno-političke ili privredne baštine grada Cetinja⁴, cilj ovog poglavlja je da odredi generalne smjernice i da dâ povoda za razmatranje različitih strateških određenja u razvoju kulturnog turizma te da ukaže na potrebu za analitičkim i multidimenzionalnim pristupom koji može u perspektivi biti od koristi donosiocima odluka.

Zato uz rizik da gore navedeni način klasifikovanja i tipologizacije može tendenciozno da istakne princip diferencijacije kojim se samopotvrđuje greška prilikom procjene različitih vrsta kulturnog turizma na teritoriji opštine Cetinje – da bi se izbjegla potencijalna konfuzija, važno je ovom prilikom izreći da ova podjela niti je konačna, niti u potpunosti može biti objektivna. Ona u svakom slučaju samo upućuje na diverzitet kulturnih resursa, pojava oblika i potencijalnih strateških

⁴ / U pogledu brojnosti materijalnih artefakata kulture na teritoriji opštine Cetinje možda najbolje svjedoči podatak da je od ukupno 30 zaštićenih nepokretnih spomenika kulture, na teritoriji opštine Cetinje 24 spomenika locirano unutar spomeničke cjeline, odnosno kulturno-istorijskog jezgra grada.

kih opredjeljenja koji nesumnjivo mogu generisati veliki ekonomski potencijal za razvoj kompleksne turističke destinacije i područja kakva je opština Cetinje.

Stoga u nastavku ove analize takođe treba podsjetiti i da je po svojoj prirodi kulturni turizam izrazito interresorna djelatnost. To dalje znači da je na nivou opštine Cetinje neophodno dodatno razmotriti relacije u kojima razvoj kulturnog turizma na Cetinju može biti strukturalno povezan i sa ostalim važnim aspektima privrednog razvoja grada kao što su: turistička infrastruktura, broj turističkih operatera, evidencija i ukupni broj materijalnih i nematerijalnih kulturnih resursa grada, broj evidentiranih noćenja, kvalitet i brojnost smještajnih kapaciteta i vanpansionskih usluga, uključivanje privatnog i civilnog sektora kulture u djelatnosti turizma, broj animacionih i programskih aktivnosti u relaciji sa razvojem kulturnog turizma, valorizacija i stanje kulturne baštine, vrednovanje stvaralaštva koje je povezano sa turističkom privredom, participativnosti kreativne klase i lokalnog seoskog stanovništva u razvoju turističke ponude i proizvoda i, konačno, razvoj kulturnog turizma i lokalne kulturne politike koje kao povezane djelatnosti sve zbirno utiču na pospješivanje i dodatni razvoj i rast kulturnog turizma na nivou opštine.

Kako je očigledno, sve ove relacije pozicioniraju kulturni turizam kao djelatnost koja ima izuzetno veliki ekonomski potencijal da generiše dobit u okvirima lokalne ekonomije, koje povezane sa drugim djelatnostima mogu da kreiraju uzročno-posljedični odnos koji ima veoma vidljiv finansijski iskaz u naplati, ne samo boravišne takse, već u generisanju i svih ostalih turističkih i privrednih kapaciteta grada. U tom pravcu kulturni turizam predstavlja još jedan vid eko-

nomske diversifikacije resursa kojim se izvjesno može uticati na lokalnu zajednicu i načine kako ona može kontinuirano obezbjeđivati sopstvenu egzistenciju.

Zato je na ovom mjestu važno istaći i činjenicu da je u periodu društvene tranzicije, a posebno u posttranzicijskom periodu opština Cetinje izgubila većinu svojih veoma prepoznatljivih privrednih subjekata (Obod, Košuta, Tara, Bojana, Sanitas, Trgopromet, Kartonažu, Fabriku za preradu ribe kod Rijeke Crnojevića, itd.) koji su nastajali u periodu socijalizma, ali da takvu privrednu istoriju nije rehabilitovala ili substituisala značajnije u pravcu razvoja kulturnog turizma, osim u par sporadičnih i neuspjelih pokušaja da u tom pravcu revitalizuje zapuštene hale privrednih giganta na svojoj teritoriji (MACOC centar). Ovo jasno ukazuje na nedostatak inicijativnosti i sopstvene vizije za razvoj koji bi se prirodno naslanjao na očigledan kulturni resurs i diverzitet nasljeđa koji postoji u ovoj opštini. U takvom tranzicionom ambijentu važno je naglasiti da je Cetinje izgubilo i jedini gradski bioskop, kao važan resurs distribucije filmova i pospješivanje ukupne audio-vizuelne kulture, ali da su na drugoj strani, prevashodno nacionalne ustanove kulture nudile i obezbjeđivale program u kompenzaciji za nedostatak lokalnog kulturnog programiranja.

Međutim, ono što je značajno istaći u relaciji sa predašnjim, socijalističkim periodom privrednog razvoja grada jeste da cjelokupna urbana infrastruktura Cetinja nije doživjela značajniju tranzicionu urbanu transformaciju koja bi nepovratno narušila urbano jezgro grada, kakav je slučaj sa velikim brojem opština u Crnoj Gori, nego da je ono ostalo prilično sačuvano, te da danas predstavlja veoma dobru osnovu za stratešku izgradnju i

djelovanje u svim budućim pravcima razvoja kulture i kulturnog turizma.

Zato nam je pored gore razmatranih nedostataka idejno-vrijednosnih i strateških orijentacija za razvoj kulturnog turizma na Cetinju neophodno u nastavku analize razmotriti i one koji su organizacionog, administrativnog i upravnog karaktera, a koje govore da je maju 2005. g. osnovana Turistička organizacija Prijestonice Cetinje. Osnivač Organizacije je Prijestonica Cetinje čije ustrojstvo kao lokalne turističke organizacije u velikoj mjeri zavisi od Nacionalne turističke organizacije Crne Gore, a konkretno djelovanje u ovom polju, od skorije usvojenog Nacionalnog programa razvoja kulturnog turizma Crne Gore (s akcionim planom 2019–2021). Imajući u vidu ovaj organizaciono-administrativni i infrastrukturni ambijent važno je takođe obratiti pažnju i na strukturu ukupne ponude grada Cetinja, koja se ne može posmatrati izolovano niti izopšteno, te van okvira raspoloživih prirodnih lokaliteta i resursa. U tom pravcu važno je istaći da svaki prirodni i ambijentalni lokalitet na teritoriji opštine Cetinje takođe posjeduje i obilnu koncentraciju kulturnih resursa koji može biti dodatno angažovan za potrebe animacije i snažnijeg uzevanja i kombinovanja kulturnog turizma i prirodnog resursa i to posebno iz razloga neposrednog geografskog kontakta sa seoskim stanovništvom tih područja. Takvi primjeri su veoma specifični geomorfološki lokaliteti poput: Ivanovih korita, Njeguša, Rijeke Crnojevića, Lipske pećine, koja u svojoj dodirnoj zoni angažuje distributivnu mrežu i resurse obližnjih sela i lokalnih proizvođača, dobavljača i pružaoce raznih vidova usluga.

U tom pravcu važno je istaći da se ponuda kulturnog turizma na Cetinju mora integralno tretirati u relaciji sa činjenici-

com da je Prijestonica Cetinje jedini grad u Crnoj Gori na čijoj se teritoriji nalaze dva nacionalna parka, „Lovćen“ i „Skadarsko jezero“. Najveći dio teritorije se prostire na brdsko-planinskom prostoru podlovcenske Crne Gore, što nas često dovodi do situacije da mnogobrojni turisti u okviru dnevnog izleta uopšte ne posjete uže gradsko jezgro.

Drugi identifikovani problemi strukture ponude i lanaca distribucije i proizvodnje specifičnog kulturnog proizvoda takođe se tiču angažovanja neprijavljenog i neregistrovanog boravka i noćenja, te podaci zvanične statistike redovno odstupaju od realnog stanja. Tome doprinose neregistrovani izdavaoci privatnog smještaja. Uporedo sa ovim interesantno je registrovati i prilično sezonski karakter turističkog poslovanja koji se intenzivira isključivo u ljetnjim mjesecima, pa je diversifikacija ponude u tom pravcu i više nego neophodna. Drugi problemi mogu se definisati i unutar relativno kratkog vremena zadržavanja turista koje ciljano ne uvezuje, niti angažuje i druge lokalitete, niti kulturne resurse grada, pa na taj način dolazi do strukturalnog „osipanja“ turista prema drugim destinacijama i kratkog vremenskog zadržavanja turista van turističkih paketa.

Stepen obrazovanja i profilisanost vodiča i kustosa takođe predstavlja izazovan problem imajući u vidu specifičnost potreba kulturnog turizma i potrebu za kreiranjem zaokružene i cjelovite ponude, odnosno turističkog paketa u mnogobrojnim oblastima, a koje se moraju specijalizovano profilisati u relaciji sa zakonitostima turističkih operatera u ovoj oblasti i koji za razliku od nekih drugih vidova turizma podrazumijeva šire poznavanje konteksta, erudiciju, ali i elokvenciju vodiča.

Pored navedenih nedostataka, interesantno je takođe evidentirati i prilično tradicionalan pristup u domenu primjene ilustrativnog dizajna i vizuelnih rješenja, odnosno upotrebe savremenih interpretativnih tehnologija i alata, koje u cilju boljeg profilisanja proizvoda ili ponude izvjesno postaje integralni dio sadržaja kulturnog i edukativnog turizma.

U tom pravcu primjetna je razlika i u radnoj snazi koja je angažovana u privatnom smještaju i koja je nedovoljno upoznata sa mogućnostima uvezivanja i kreiranja „dodate vrijednosti“ koji mogu obezbijediti sporedne kulturne aktivnosti i sadržaji. Imajući u vidu uopšteni deficit kvalitetnog kadra i u privatnom i u javnom sektoru, a posebno u domenu potencijalnog tržišta kulturnog turizma, ovu situaciju i indukovanu potrebu je jedino moguće prevazići kreiranjem specijalizovanih programa obuke i treninga. Zato insistiranje na profesionalnim tuoperatorima i agencijama koje imaju kredibilitet predstavlja potencijalnu šansu za bolje vrednovanje postojećeg kulturnog resursa grada.

Nedovoljan broj registrovanih smještajnih kapaciteta visoke kategorije takođe predstavlja izazov u pravcu definisanja kvalitetne ponude za turiste specijalizovanih kulturnih interesa, pa bi poboljšanje u tom pravcu moglo da ima više pozitivnih aspekata i efekata ukoliko bi se u tom procesu posvećeno uključili i neki drugi profili kadrovskih resursa i profesionalnih orijentacija, kao što su na primjer: istoričari umjetnosti, arhitekte, arheolozi, kustosi specijalizovanih tura, speleolozi i dr.

Imajući u vidu sve izrečeno u zaključku je moguće konstatovati da smo zbog obima i racionalizacije teksta razmatrali samo pojedine aspekte razvoja kulturnog turizma

na Cetinju, problematizujući i rukovodeći se izvjesno samo pojedinim aspektima ove veoma zanimljive teme, ali i svjesno izbjegavajući ono što se nalazi u skoro svim studijama valorizatorskog pristupa usmjerenog prema baštini, i koje se često završe prostim nabranjanjem i nominacijom već poznatih artefakata kulturne istorije i kulturnih lokaliteta na Cetinju. Zato ćemo u daljem definisanju razvojnih mogućnosti pokušati da taksativno navedemo samo one aspekte iz izvedene analize koji mogu da daju konkretan i saglediv učinak u cilju poboljšanja i pospješivanje daljeg razvoja kulturnog turizma na Cetinju.

Definisanje razvojnih mogućnosti

- **Donošenje posebnog i cjelovitog strateškog programa i politike razvoja kulturnog turizma,**
- **Kreirati specijalizovane programe obuke i treninga za tuoperatore, kustose i vodiče u odnosu na konkretne kulturne resurse grada,**
- **Obezbijediti veći stepen uključenosti i raznovrsnost obrazovnih profila i kadra sa kojima je moguće napraviti specijalizovane i tematski definisane kulturne rute, obilaske i integralne kulturno-turističke pakete i ponudu,**
- **Dodatno istražiti potencijale turističkog tržišta kako bi se uže specifikovala ponuda, ali i definisalo kretanje tu-**

rista u pravcu zaokružene kulturne ponude grada,

- Dodatno podsticati i osavremenjavati pristup u domenu primjene ilustrativnog dizajna i vizuelnih rješenja u promociji ponude kulturnog turizma grada,
- Razmotriti i restrukturirati pristup u građenju savremenog kulturnog identiteta grada,
- Razviti posebnu platformu za promociju kulturnog turizma usmjerene prema širem nacionalnom, regionalnom i međunarodnom tržištu,
- Integralno pristupiti planiranju razvoja kulturnog turizma, komplementarnih i drugih interesornih djelatnosti,
- Osmisliti nove kreativne, interpretativne i animacione pristupe i projekte u okviru promocije kulturnog nasljeđa,
- Obezbijediti veći stepen integracije savremenih interpretativnih alata i tehnologija u promociji proizvoda kulturnog turizma.

3.6. Umjetničko obrazovanje

Cetinje je centar umjetničkog obrazovanja u Crnoj Gori. Sistem umjetničkog obrazovanja pokriva skoro sve nivoe obrazovanja u polju umjetnosti: Škola za osnovno muzičko obrazovanje „Savo Popović“, Srednju likovnu školu „Petar Lubarda“, Fakultet likovnih umjetnosti, Fakultet dramskih umjetnosti i Muzičku akademiju. Na Cetinju je i sjedište Fakulteta za crnogorski jezik i književnost.

Sekretarijat za kulturu, sport i mlade Prijestonice Cetinje ostvaruje nadležnosti u domenu umjetničkog obrazovanja kroz saradnju sa osnovnim i srednjim školama u Prijestonici, kao i sa državnim organima u cilju nagrađivanja uspješnih i darovitih učenika, koji su postigli vrhunske rezultate na takmičenjima u zemlji i inostranstvu u oblasti umjetnosti. Sekretarijat učestvuje u pripremi i realizaciji manifestacija u oblasti obrazovanja, kao i aktivnosti u vezi sa primjenom propisa Prijestonice o dodjeli stipendija studentima i učestvovanja u podsticanju i vrednovanju daljeg školovanja talenata. Takođe pruža podršku kvalitetnim i kreativnim projektima koji su u vezi sa vannastavnim aktivnostima djece i omladine (kampovi, likovne kolonije, takmičenja), kao i unapređenje rada sa darovitom djecom i mladima Prijestonice.

Škola za osnovno muzičko obrazovanje „Savo Popović“ svoj rad organizuje u zgradi cetinjske Gimnazije i u okviru nastavnog procesa osim opštih i obaveznih predmeta ima šest instrumentalnih odsjeka: klavir, flauta, gitara, harmonika, violina i violončelo. Škola je formirana 1958. godine nakon što je Državna muzička škola na Cetinju, koja je rad započela 1947. godine, preseljena 1951. u Kotor.

Pored nedovoljnih prostornih kapaciteta, izražen je i problem obnavljanja instrumenata.

Srednja likovna škola „Petar Lubarda“ nastavlja tradiciju prve umjetničke škole osnovane na Cetinju 1946. godine. Kao samostalna škola srednjeg likovnog obrazovanja djeluje od 1998. godine, prije toga kao dio cetinjske Gimnazije od 1991. godine.

U okviru nastavnog procesa organizovana su dva obrazovna programa – Likovni saradnik-slikar i Grafički dizajner-saradnik.

Škola se nalazi u zgradi cetinjske Gimnazije, sa nedovoljnim prostornim kapacitetima i opremljenošću u funkciji realizacije nastavnog procesa.

Škola realizuje niz animacionih programa za mlade u cilju popularizacije likovne umjetnosti (kampusi, radionice, konkursi, izložbe) i ima razvijena partnerstva sa različitim institucijama na lokalnom i nacionalnom nivou saradnje. Škola participira u mreži umjetničkih škola u okviru Centralno evropske inicijative CEI.

Fakultet likovnih umjetnosti osnovan je 1988. godine na Cetinju, a od 2019. godine sjedište mu je u novoj zgradi namjenski rađenoj za potrebe Fakulteta u okviru Univerzitetskog kompleksa fakulteta umjetnosti ukupne površine 4 hiljade m² sa najsavremenijom opremom za nastavni proces. Fakultet likovnih umjetnosti posjeduje i svoj galerijski prostor, Galeriju 42.

Na osnovnim i master studijama Fakultet organizuje nastavu u okviru studijskih programa: Slikarstvo, Vajarstvo i Grafički dizajn.

Fakultet je član Internacionalne mreže umjetničkih akademija NICA.

Fakultet likovnih umjetnosti ostvaruje visoku mobilnost studenata i nastavnika u okviru ERASMUS programa, što predstavlja značajan resurs za njegovo međunarodno pozicioniranje i razvoj projekata sa mladim umjetnicima i u kontekstu lokalne zajednice.

Osim izlagačkih djelatnosti i godišnjih izložbi studenata, Fakultet aktivno realizuje različite projekte i radionice u polju savremenog grafičkog dizajna, od kojih posebno treba istaći participaciju u okviru FLUID forum dizajna.

Fakultet dramskih umjetnosti, kao samostalna fakultetska jedinica, počeo je sa radom 1997. godine, a tome je prethodilo osnivanje Odsjeka glume pri Fakultetu likovnih umjetnosti 1994. godine. Studijski programi na osnovnim i master studijama pokrivaju oblasti pozorišnog i audio-vizuelnog stvaralaštva, organizovani kroz studijske programe: Gluma, Drama i pozorište, Film i mediji (osnovne studije) i Gluma, Režija, Produkcija i Dramaturgija (master studije).

Fakultet je smješten u zgradi bivšeg Turskog poslanstva, kao i dijelu prostora zgrade Doma učenika i studenata, uz korišćenje nastavnih baza u drugim institucijama kulture i medija zbog neadekvatnih prostornih i tehničko-tehnoloških uslova za produkciju aktivnosti unutar nastavnog procesa.

Fakultet samostalno i unutar različitih partnerstava sa domaćim i međunarodnim institucijama realizuje projektne aktivnosti u polju dramskih i audio-vizuelnih umjetnosti. Član je Regionalne mreže akademija i član Upravnog odbora

Međunarodnog pozorišnog instituta UNESCO – ITI.

Na različite načine FDU je razvijao projekte koji su bili determinisani kontekstom Prijestonice (Grad u parku, ARTefakt made in Cetinje, Art suvenir, Plesni performansi).

Muzička akademija, osnovana 1980. godine u Titogradu, preseljena je na Cetinje 1996. godine u zgradu Engleskog poslanstva. Visokoškolska djelatnost sprovodi se u okviru dva studijska programa – Izvođačke umjetnosti i Opšta muzička pedagogija u okviru osnovnih i master studija. Muzička akademija svoju misiju ostvaruje u polju razvoja muzičke pedagogije i savremene prakse umjetničke muzike.

Članica je Evropske asocijacije muzičkih akademija i konzervatorijuma AEC, CEMAN mreže muzičkih akademija i konzervatorijuma Centralno-istočne Evrope, i China CEC Unije muzičkih akademija.

U okviru Muzičke akademije djeluje i Elektronski studio kao važna karika u procesu muzičkog obrazovanja u funkciji muzičke produkcije.

Muzička akademija ima saradnju i sa institucijama kulture, posebno zbog realizacije nastavnog procesa i koncertnih aktivnosti.

Muzička akademija je i organizator Međunarodnog muzičkog festivala Espressivo na Cetinju, koji osim koncertnih programa organizuje i edukativne sadržaje, kao i niza tematskih naučno-stručnih konferencija. Muzička akademija u različitim formatima studentskih orkestara i hora Muzičke akademije aktivno participira u muzičkom životu Prijestonice i Crne Gore.

Fakultet za crnogorski jezik i književnost predstavlja samostalnu visokoškolsku i naučno-istraživačku fakultetsku jedinicu koju je osnovala Vlada Crne Gore 2010. godine sa sjedištem na Cetinju. Fakultet ostvaruje značajnu misiju unutar crnogorskog jezičkog kulturnog naslijeđa. Fakultetu je na korišćenje predata zgrada nekadašnjega Austrougarskog poslanstva.

Fakultet ostvaruje plodotvornu izdavačku djelatnost, kao i organizaciju naučnih skupova od kojih posebno treba izdvojiti projekat međunarodnog naučnog simpozijuma *Cetinjski filološki dani*. Osim toga Fakultet na Cetinju, kao i u drugim gradovima realizuje različite oblike promocija, tribina, panel diskusija i gostujućih predavanja koji su otvoreni za javnost. Fakultet je u saradnji sa Prijesticom organizator i Ljetnje škole crnogorskog jezika.

Fakultet ima intenzivnu saradnju sa nizom međunarodnih univerziteta, fakulteta i instituta u okviru oblasti nauke o jeziku i književnosti.

Definisanje razvojnih mogućnosti:

- Programске djelatnosti umjetničkih fakulteta predstavljaju izuzetno kvalitetnu mogućnost uključivanja i kreiranja posebnih godišnjih programa kulturne ponude Prijestonice, posebno fokusirane kroz scenu mladih umjetnika i za mlade,
- Formiranje mreže obrazovnih institucija u polju umjetnosti i kulture kao

razvojnog potencijala Prijestonice kroz princip zajedničkog djelovanja i kreiranja programa,

- Potrebno je strateški definisati saradnju sa obrazovnim institucijama u polju umjetnosti i kulture i kreirati platformu saradnje koja može redefinisati postojeće i definisati nove oblike djelovanja i saradnje, posebno u domenu razvoja manifestacija od značaja za Prijesticu,
- Razvoj inovativnih i interdisciplinarnih obrazovnih programa poput ljetnjih škola i radionica izvan klasičnog nastavnog procesa može dodatno unaprijediti sadržaj kulture u Prijestonici i njenog imidža kao grada mladih umjetnika, koji treba pozicionirati na mapi kulture,
- Afirmisati potrebu nastavka realizacije projekta izgradnje preostalih zgrada fakulteta umjetnosti u okviru Univerzitetskog kompleksa,
- Akutni problem ukupnog sistema obrazovanja u polju kulture predstavlja nepostojanje programa za obrazovanje profesija u oblasti kulturne baštine,
- Fakulteti umjetnosti mogu razvijati kurseve profesionalne edukacije i interdisciplinarne pro-

grame za edukaciju i doedukaciju kadrova u polju kulture što bi značilo da se edukacija tretira kao strateški prioritet u okviru opštinskog programa razvoja kulture, sa intencijom njegove implementacije na Nacionalni program razvoja kulture,

- Kadrovski potencijal obrazovnog sistema može biti u funkciji razvoja publike i saradnje sa institucijama kulture u kreiranju inovativnih neformalnih obrazovnih sadržaja, kao i procesima stažiranja i profesionalne prakse. Na taj način se može stimulisati politika razvoja obrazovnih programa unutar institucija kulture.

3.7. Međunarodna kulturna saradnja

Razmatrajući aspekte međunarodne kulturne saradnje u opštini Cetinje koju je moguće analizirati iz ugla podrške različitih EU programa i fondova interesantno je ustanoviti da većina podržanih i realizovanih projekata na teritoriji opštine Cetinje u prethodnih nekoliko godina rijetko sadrži ili makar djelimično uključuje kulturne aktivnosti. Zato smo u takvom smjeru analize morali koristiti komplementarne baze podataka drugih nacionalnih i javnih ustanova kulture čiji se projektni fokus u cjelosti ili makar djelimično tiče teritorijalnog opsega opštine Cetinje.

Iako smo kao glavnu smjernicu u pokušaju da dodemo do relevantnih podataka koristili informacije i bazu podataka koju nam je u formi izvještaja pripremila „Agencija za razvoj i podršku poslovanju“ d.o.o. Cetinje, a čiji je osnivač Prijestonica Cetinje i koja je poznatija i kao Biznis inkubator Cetinja, njihova lista projekata uglavnom je sadržavala podržane projekte preko EU i drugih donatorskih fondova. U najvećem broju analiziranih projekata preovladava orijentisanost ka infrastrukturnim i projektima energetske održivosti, kao i komunalne sanacije i opremanja javnih površina i objekata, a tek u izuzetno malom procentu i projekte koji imaju poveznicu sa kulturnom i međunarodnom saradnjom.

Kako se od svih navedenih projekata niti jedan ne može definisati u cjelosti kao kulturni, a samim tim ni podrazumijevati međunarodnu kulturnu saradnju, tako ćemo u korist analize pomenuti samo one projekte koji se djelimično tiču komplementarnih djelatnosti turizma

i gastronomije koji mogu, samim tim, imati i kulturne implikacije.

U tom pravcu zanimljivo je navesti projekat „Wine Network“ koji je realizovan sa Turističkom organizacijom Prijestonice Cetinje u sklopu prekogranične saradnje Crna Gora – Hrvatska. U sklopu ovog projekta Prijestonica Cetinje je realizovala pilot projekat „Vinska kuća“. Ukupna vrijednost projekta iznosi oko 480.000 eura, dok je Prijestonici Cetinje pripalo 225.000 eura. U 2017. g. Prijestonica Cetinje je dobila donaciju za projekat „Unapređenje turističkog transporta u Prijestonici Cetinje“ uz pomoć UNDP-a. Kroz projekat su nabavljena dva električna turistička vozila kako bi se unaprijedila mobilnost i turistička ponuda posjetilaca. Projekat je završen 2018. godine, a iznosio je 90.000 eura. Na drugom pozivu programa INTERREG Italija – Albanija – Crna Gora, 2018. godine, Prijestonica Cetinje je obezbijedila finansiranje za projekat Open Tourism. Projekat kao glavne aktivnosti ima unapređenje saradnje privatnog i javnog sektora u turizmu i promociju destinacije kroz slogan „Visit as a guest, experience like a local!“. Glavni cilj je da se turista osjeća kao građanin, da dobije sve informacije koje su mu neophodne kako bi mogao da odabere najbolji mogući način na koji će da provede svoj odmor na Cetinju, ali i u kompletnoj oblasti koju pokriva program Italija – Albanija – Crna Gora. Kompletna saradnja svih partnera jeste da formiraju jedinstvenu ponudu i da turista može da dobije istovjetnu uslugu u sve tri države. Kroz projekat je planirana izrada mape sa itinererima, Open Tourism Brenda, marketing studija, turističke brošure, promotivnog turističkog videa i mobilne aplikacije.

Sagledavajući sve gore navedene aspekte podržanih projekata da se zaključiti da

cetinjski Biznis inkubator, kao dio glavne administrativne i logističke infrastrukture Prijestonice Cetinje, osim u komplementarnoj oblasti turizma unutar polja kulture nije obezbijedio adekvatnu podršku za razvoj projekata, iako u osnovi kroz rad na mnogobrojnim infrastrukturnim projektima ipak obezbjeđuje preduslove za unapređenje u ovoj oblasti.

Zato nam je u nastavku analize međunarodne kulturne saradnje interesantno predstaviti dva međunarodna projekta koje smo u formi izvještaja dobili od resora kulture pri Ministarstvu prosvjete, nauke, kulture i sporta. U ovom izvještaju istaknuta su dva Interreg IPA prekogranična programa saradnje između Italije, Crne Gore i Albanije i u čijoj su realizaciji uključene nacionalne institucije kulture kojima je sjedište na Cetinju.

Prvi projekat pod nazivom MONET – „Culture in Motion in Adriatic Networks of Museums“ za osnovni cilj je imao uspostavljanje i unapređenje saradnje između muzeja i kulturnih aktera i promociju prirodnog i kulturnog naslijeđa Crne Gore kroz razvoj muzejskog menadžmenta, infrastrukture i usluge. U teritorijalnom smislu, projekat se odnosio na Podgoricu, Cetinje i Kotor budući da su uključene institucije bile Centar savremene umjetnosti, Narodni muzej i Pomorski muzej. Narodni muzej na Cetinju uključen je u mrežu muzeja koja bi trebalo da rezultira umrežavanjem i jačanjem saradnje između tri države. Tim povodom zaposleni u Narodnom muzeju su prisustvovali radionicama u Italiji, sprovedene su dvije razmjene umjetnika – radionice za dizajn muzejskih suvenira i umjetničke laboratorije koje su rezultirale zajedničkom virtuelnom izložbom 28 umjetnika iz Italije, Albanije i Crne Gore. Narodni muzej Crne Gore bio je domaćin

jedne rezidencije unutar koje je boravilo četiri umjetnika iz inostranstva.

Drugi relevantan projekat Ministarstva kulture koji se odvijao na teritoriji Cetinja, tačnije obuhvatao dio Nacionalnog parka „Skadarsko jezero“ je projekat HAMLET – „Highlighting Artisanal Manufacturing, culture and Eco Tourism“. Osnovni cilj ovog projekta bila je valorizacija istorijskih centara, sela i malih gradova kroz održivi razvoj turističkog i ekonomskog sektora, s posebnim akcentom na ekološka i kulturna dobra odabranih teritorija. Glavni rezultati projekta su valorizacija područja kroz pospešivanje lokalne ekonomije, te podizanje svijesti o lokalnom naslijeđu kroz uključivanje zajednice i javnih subjekata u turističku promociju Skadarskog jezera i Bihora. Opština Cetinje u realizaciji ovog projekta bila je uključena kroz aktivnosti stvaranja novih kulturnih ruta (Karuč – Dodoši – Žabljak Crnojevića); prezentaciju i promociju nematerijalne baštine teritorija koje se nalaze u njenom okruženju, te objavom zbirke kratkih priča koje su inspirisane lokalnom kulturom. Projekat HAMLET pozitivno je uticao na vidljivost i ukupnu kulturno-turističku ponudu prirodne okoline i nematerijalne kulture na teritoriji opštine Cetinje.

Napominjući druge relevantne subjekte i aktere koji su realizovali i značajnije doprinijeli aspektu međunarodne kulturne saradnje na Cetinju, tu neizostavno moramo navesti: nacionalne ustanove kulture, poput JU Kraljevsko pozorište „Zetski dom“, tri umjetnička fakulteta sa Cetinja i Otvorenog kulturnog foruma (OKF) sa Cetinja.

Naime, Zetski dom je na teritoriji opštine Cetinje realizovao za sada dva međunarodna projekta od kojih jedan nosi

naziv „Evropske kolektivne drame i nove inicijative 2014–2018“, u kojem Kraljevsko pozorište „Zetski dom“ učestvuje kao jedini teatar iz Crne Gore, koji je na konkursu Evropske unije, „Creative Europe“ (Culture Sub-programme), dobio podršku za finansiranje u kategoriji „velikih projekata saradnje“. Projekat ima za cilj promociju „polivokalnih“ pozorišnih metoda kroz saradnju dramaturga različitih nacija, što će rezultirati inovativnim i eksperimentalnim pozorišnim izvođenjima i produkcijama, koje treba da podstaknu dalje interesovanje publike kroz njen razvoj za cjelokupno evropsko pozorište.

Drugi veoma relevantni projekat međunarodne kulturne saradnje koji je pokrenuo Zetski dom, pod nazivom ADNICH, dobio je podršku posredstvom predpristupnog IPA programa Evropske unije – INTERREG IPA, prekogranične saradnje između Italije – Albanije – Crne Gore. Projekat će trajati dvije godine i otpočeo je na Cetinju sastankom projektnih partnera iz ove tri zemlje, a to su uz domaćina: Međunarodni teatarski institut (ITI) i Univerzitet Salento iz Italije, kao i Opština Pogradec i FDU Tirana iz Albanije. Osnovni cilj projekta je stvaranje mreže na južnom Jadranu između tri zemlje, koja će se baviti promocijom nematerijalnih kulturnih dobara kroz umjetnost i pozorište. Projekat će u fokusu imati zaštitu različitosti u ekspresijama tri naroda, identiteta i tradicije, a u cilju stvaranja inovativnog prekograničnog proizvoda. Kao jedan od prvih prekograničnih proizvoda ovog projekta nameće se formiranje prvog međunarodnog ansambla koji će činiti 13 najperspektivnijih mladih glumaca iz Italije, Albanije i sa prostora cijele nekadašnje Jugoslavije. Rezultat rada ovog ansambla biće premijera predstave „Pobuna mornara“, u režiji Diega de Bree. Pro-

gram projekta takođe podrazumijeva, sa jedne strane veličanje mediteranske kulture, a u isto vrijeme tretira probleme koji postoje u ovom podneblju. Kroz projekat ADNICH ove teme će biti tretirane i promovisane u širem internacionalnom prostoru. Projekat počinje antropološkim istraživanjem koje sprovodi partner na projektu, Univerzitet Salento, i kojim se stvara baza za zajedničko djelovanje u jadranskoj regiji. Nakon ove faze radiće se na stvaranju teatarskih rezidencija, koje će uključivati pripadnike sve tri zemlje, a projektom je takođe planirano da on produkuje prvi međunarodni ansambl koji briše granice i stvara novo umjetničko društvo. Naziv ADNICH predstavlja akronim za Jadransku mrežu umjetničkih produkcija sa ciljem boljeg razvoja i zaštite nematerijalnih kulturnih dobara u sve tri zemlje.

Imajući u vidu da međunarodnoj kulturnoj saradnji doprinose i projekti kojima putem različitih evropskih fondova za razmjenu kao što je na primjer ERASMUS +, kao i CEPUS na Cetinju samostalno koordiniraju i doprinose umjetnički fakulteti sa Cetinja, te posebno po broju dolaznih i odlaznih mobilnosti Fakultet likovnih umjetnosti, koji se u evropskom prostoru visokog obrazovanja kotira kao organizaciona jedinica Univerziteta Crne Gore koja na jugoistoku Evrope ima najveći bilans i rejting međunarodne razmjene studenata, tako projekti ERASMUS programa Muzičke akademije i Fakulteta dramskih umjetnosti sa Cetinja snažno doprinose internacionalizaciji Cetinja kao pogodne destinacije za boravak inostranih studenata, te kasnije i umjetnika koji mogu doprinijeti jačanju sveukupne međunarodne kulturne saradnje.

U tom pravcu interesantno je takođe navesti i da Otvoreni kulturni forum (OKF)

sa Cetinja ima dugogodišnju tradiciju u realizaciji programa različitih umjetničkih rezidencija koje na izvjestan način doprinose međunarodnoj kulturnoj saradnji i mobilnosti. U tom smislu važno je analizirati njihov projekat koji se realizuje u formi prevodilačkih rezidencija, „Translation in Motion“, koji predstavlja godišnji otvoreni poziv za prijavu na konkurs za rezidencijalni boravak književnih prevodilaca iz zemalja članica EU koji se bave prevodilaštvom sa crnogorskoga jezika na neki od jezika zemalja članica EU. Translation in Motion je program čiji je cilj intenziviranje protoka književnog prevodilaštva u Evropi, s posebnim akcentom na prevodilačkoj razmjeni između zemalja Zapadnog Balkana i država članica EU. Prepoznajući djelatnost književnih prevodilaca kao značajnih ambasadora kulturnog dijaloga, ovaj program pruža međunarodnu mobilnost i profesionalni razvoj odabranim kandidatima, koji mogu biti državljani bilo koje zemlje članice EU, da u toku jednogmesečnog rezidencijalnog boravka na Cetinju realizuju svoje prevodilačke projekte.

Rezidencije u okviru ovog programa prevodiocima nude vrijeme za fokusirani kreativni rad na projektu književnoga prevodenja, priliku za istraživanje i boravak u jezičkoj sredini u kojoj je odabrano književno djelo nastalo i povećanje vidljivosti svojega djelovanja putem predstavljanja svog rada publici i umrežavanja s lokalnim književnim sektorom. Organizacijom domaćin nudi besplatan rezidencijalni smještaj, putne troškove i mjesečnu stipendiju koja pokriva životne troškove u toku rezidencijalnog boravka.

Kako je iz gore navedenih projektnih primjera naizgled moguće zaključiti, međunarodna kulturna saradnja na Cetinju

može da ima veoma relevantnu i značajnu osnovu da doprinese opštoj vidljivosti i mapiranju Cetinja kao mjesta koje može biti značajna destinacija na kulturnoj mapi, ne samo Crne Gore, nego i šireg regionalnog i međunarodnog plana i konteksta.

U tom pravcu značajno je definisati konkretan pravac kretanja i tom cilju predodrediti značajnija ulaganja sa dodatno fokusiranim ciljevima koji se žele postići u pravcu budućeg pozicioniranja Cetinja kao grada visokog nivoa međunarodne kulturne saradnje, umjetničkih rezidencija i povoljnog ambijenta za stvaraoce.

Stvaranje povoljnijeg ambijenta za razmjenu kroz podršku programa umjetničkog stvaralaštva jedan je od nezaobilaznih toponima strategija lokalnog kulturnog razvoja gradova i u Evropi i svijetu. Imajući u vidu povoljne geografske, prirodne i kulturne resurse, Cetinje kao grad prijestonica crnogorske kulture može da razvija veoma relevantnu infrastrukturu za međunarodnu produkciju i razmjenu jedino ako se tome dodatno posvete i angažuju svi raspoloživi resursi.

Stoga u zaključku ovog poglavlja treba dodati da svi gore navedeni aspekti međunarodne kulturne saradnje u odnosu na postojeće analizirano stanje moraju imati pred sobom jasne parametre za stratešku internacionalizaciju djelovanja i veoma konkretne programske mehanizme za pospješivanje mobilnosti i prekogranične saradnje koja u konačnom može adekvatnije doprinositi umjetničkoj i afirmativnoj viziji grada. Povezujući komplementarne privredne i društvene djelatnosti koje u relaciji sa međunarodnom kulturnom saradnjom mogu da utiču na preoblikovanje savremenog identiteta grada i doprinesu njegovoj

jasnijoj viziji razvoja kroz stvaranje identiteta „otvorenog grada“, strateško djelovanje u tom pravcu treba da bude orijentisano mnogobrojnim aspektima koje ćemo pokušati da taksativno navedemo u polju razvojnih mogućnosti i šansi, ali i komparativnih prednosti koje Cetinje ima u narednom poglavlju.

Definisanje razvojnih mogućnosti

- Postojeće stanje ukazuje na neophodnosti donošenja konkretnijih planova i prepoznatljivih mehanizama za podršku međunarodnoj kulturnoj saradnji;
- Analizirano stanje ukazuje da se kroz strategiju internacionalizacije djelovanja, repozicioniranje Cetinja kao „otvorenog grada za umjetnike svih vrsta“ mora definisati u okviru svih budućih razvojnih strategija grada;
- Međunarodna kulturna saradnja i razmjena može adekvatnije da angažuje postojeće prirodne, kulturne i privredne resurse grada, nego što je to sada slučaj;
- Dosadašnja praksa projektnih prijedloga prema EU programima i fondovima podrške nedovoljno tretira i prepoznaje značaj i potencijal internacionalizacije, mobilnosti, razmjene i protoka ljudi i ideja;

- Stvaranje posebne programske platforme za mobilnost i rezidencijalni boravak umjetnika, koja bi bila finansirana od strane grada, može proporcionalno da donese više benefita, nego što bi takvo ulaganje iziskivalo sredstava;
- Adekvatnije restrukturiranje resursa u pravcu međunarodne kulturne saradnje i stvaranje povoljnog ambijenta za stvaranje može da doprinese ukupnoj i afirmativnoj promjeni savremenog identiteta grada.

3.8. Participacija u kulturi i razvoj publike

Participacija u kulturi kao i programi razvoja publike pojedinačno su razvijeni u ustanovama i organizacijama kulture i obrazovanja na različite načine. Ne postoje sistemska kvantitativna i kvalitativna istraživanja publike unutar aktera kulturnog sistema (čitalačke publike, likovne publike, muzičke ili pozorišne), ali ustanove kulture vode evidenciju o broju publike.

Za potrebe izrade Lokalnog akcionog plana za mlade Prijestonice Cetinje 2020–2021. prezentovani su podaci istraživanja na uzorku od 100 anketiranih mladih sa Cetinja, koji pokazuju predmet interesovanja mladih za organizaciju dinamičnijeg kulturnog života na Cetinju, a njih 28% je pokazalo interes da sami budu inicijatori kulturnih sadržaja.

Participacija u kulturi odvija se kroz redovne posjete publike institucijama kulture i programima, kao i kroz posebne oblike programa namijenjene posebnim ciljnim grupama (tematske radionice, nagradni konkursi, vođenje kroz izložbe, predavanja i dr.).

Sistem obrazovanja unutar osnovnog i srednjoškolskog sistema aktivno participira u organizaciji radionica i namjenskih programa u funkciji prezentacije ponude sistema kulture i razvoju stvaralačkih potencijala djece i mladih.

Participacija publike ograničena je u određenim slučajevima ograničenim prostornim kapacitetima, kao i okolnostima da procesi digitalizacije imaju takođe svoja ograničenja, što u konačnom otvara intenziviranje projekata i programa upravo unutar digitalnih platformi koje

bi omogućile i veći broj publike unutar virtuelnog prostora kulture.

Posebno treba izdvojiti program *Dan umjetničkog obrazovanja* DUO, koji je uz podršku Ministarstva kulture i Ministarstva prosvjete dizajniran u okviru Kraljevskog pozorišta „Zetski dom“. U okviru tog programa realizovane su posjete djece i mladih iz različitih gradova Crne Gore Kraljevskom pozorištu „Zetski dom“ i Narodnom muzeju Crne Gore koje su uključivale predavanja, debate, posebno organizovane predstave, tematske radionice i vođenje kroz izložbe. Tokom prethodnih godina preko pet hiljada djece i mladih učestvovalo je u realizaciji ovog programa iz različitih gradova Crne Gore.

Kraljevsko pozorište „Zetski dom“ realizuje kroz projekat *Studio* praktične interaktivne radionice za djecu pod mentorstvom prof. Petra Pejakovića, koje za rezultat imaju produkciju predstava koje, osim stvaralačkog pozorišnog izraza, imaju funkciju razvoja talenata, obrazovanja za umjetnost i kreiranje platformi za stvaralaštvo u polju dramskih umjetnosti.

Na Cetinju se realizuje i program *Cetinje jedna priča* za učenike sedmih razreda osnovnih škola iz Crne Gore, kao organizovana aktivnost u cilju upoznavanja djece sa istorijom i kulturom Cetinja i Crne Gore. Projekat realizuje Zavod za školstvo i odmaralište „Lovćen-Bečići“ na Ivanovim koritima uz podršku Vlade Crne Gore.

Narodni muzej Crne Gore postiže najveću vidljivost i brojnost publike kroz realizaciju muzejskih izložbi stalnog i povremenog tipa, kao i kroz saradnju sa turističkim organizacijama, operate-

rima, obrazovnim i drugim subjektima. Tokom 2019. godine imao je 210.438 posjetilaca u svim muzejskim jedinicama, broj za 15% viši u odnosu na 2018. godinu.

Statistika broja publike ne uključuje posebno procenat lokalnog stanovništva, tako da je otvoreno pitanje participacije u kulturnom životu stanovnika Cetinja.

Osim navedenih primjera potrebno je izdvojiti projekat nevladine organizacije Institut savremene umjetnosti koji je kreirao projekat *Razgovori u muzeju – Slušamo, gledamo i razgovaramo o umjetnosti*.

Program *Razgovori u muzeju* koncipiran je na razmjeni znanja, vještina, metodologija sa područja savremene umjetnosti, teorije, filozofije i kao takav je namijenjen postojećoj i budućoj publici koja prati program vizuelnih umjetnosti, kao i profesionalcima iz ovih oblasti savremene umjetnosti i teorije sa naglaskom na razvoj i obrazovanje postojeće i buduće publike predstavlja primjer inovativnog projekta za razvoj publike.

Definisanje razvojnih mogućnosti:

- Razvoj publike dugoročno je važan strateški cilj kulturne politike zbog izuzetnog kulturnog potencijala koje Cetinje ima.
- Obim programa u cilju razvoja publike u Prijestonici zaslužuje pokretanje obrazovne platforme koja bi integrisala iskustva i

dobre prakse u cilju profilisanja ovog važnog segmenta kroz organizaciju konferencija i israživačkih projekata istraživanja i razvoja publike.

→ Potrebno je afirmisati jačanje animacionih programa u funkciji edukacije publike i obuhvatiti posebno programe za razvoj publike unutar marginalnih grupa i treće dobi kao primjer socijalne inkluzije, pored postojeće dominantne okrenutosti ka mladima.

→ U razvoj publike mogu biti uključeni i turisti, kroz kreiranje jedinstvenih programa stvaralačkih i kreativnih programa, radionica i kolonija, posebno u kontekstu vizuelne umjetnosti i kulturnih dobara.

3.9. Tradicijska kultura

Iako Zakon o zaštiti kulturnih dobara ne navodi šta bi tradicijska kultura trebalo da obuhvata, ona je po pravilu definisana kao nematerijalna kulturna baština vezana za određeni prostor, koju stanovnici prepoznaju kao svoj kulturni izražaj, način života, naviku i običaj vezan za određene datume, događaje i rituale. U tom smislu prepoznavanje običaja i izražaja, koji su postali tradicija Cetinja, očuvanje i prezentacija ovog segmenta baštine predstavlja i odnos zajednice prema vlastitom identitetu i njegovom trajanju.

Oblike tradicijske kulture pronalazimo u djelovanju različitih aktera, kroz kolektivni ili individualni rad, kao i različite vrste prezentacije i distribucije sadržaja.

To su djelatnosti u okviru KUD-a „Njegoš“ koje kroz folklornu umjetnost ostvaruje i promoviše različite vrste umjetnosti i zanatskih umijeća kao što su igra, muzika, pjesma, kostim, narodni instrumenti, običaji i dr. Značajan segment djelovanja u polju tradicijske kulture čine aktivnosti NVO „Žensko preduzetništvo Cetinje“ u izradi suvenira, rađenih u tradicionalnom crnogorskom zlatovezu. Pokušavajući da očuvaju crnogorski zlatovez i ošvicu koja se radi na košuljama, izradu koreta i jaketa, kao elemenata ženske nošnje sa puno zlatoveza, članice ove organizacije se bore za očuvanje originalnosti i autentičnosti svojih proizvoda. Očuvanje tradicionalnih zanata i korišćenje detalja i motiva crnogorskog veza za izradu autentičnih suvenira pomažu očuvanju i promociji tradicionalnih crnogorskih zanata. NVO „Fondacija za zaštitu čuna“ svoju djelatnost zasniva na izradi, promociji i očuvanju skadarskog čuna kao nematerijalnog kulturnog

dobra. Posebnu vrijednost izradi čunova daje činjenica da se porodica Brnović, osnivač „Fondacije za zaštitu čuna“, ovim zanatom bavi preko 150 godina, preno-seći ovu vještinu sa jedne na drugu generaciju. Skadarski čun je trenutno jedino crnogorsko prevozno sredstvo koje se i dalje proizvodi u Crnoj Gori, sa tradicijom izrade ne manjom od 500 godina.

Kao primjer individualnog očuvanja tradicije ističe se djelovanje Stefana Markovića, koji izrađuje tradicionalni instrument gusle, uz opasnost da toj vrsti djelatnosti i tradicije prijeti gašenje zbog nemogućnosti sistemске podrške za razvoj tradicionalnih zanata.

Sekretarijat za kulturu, sport i mlade kroz realizaciju svojih planova pomaže i podupire programe koji u svom sadržaju imaju elemente koji se zasnivaju na lokalnim običajima, tradicionalnim kulturnim izražajima, rukotvorinama, zanatskim vještinama i tradicionalnim prehrambenim proizvodima. Na osnovu podataka objavljenih u izvještajima o radu Sekretarijata za kulturu, sport i mlade za period 2017–2020. godine bilježi se niz aktivnosti koje se po svom sadržaju i motivu mogu vezati za tradicijsku kulturu ili posjeduju potencijal tradicionalnosti.

To se odnosi prije svega na različite manifestacije koje integrišu elemente tradicijske kulture. Obilježavanje Dana državnosti, 13. jula, ranije Dan ustanka, na Cetinju se proslavlja više od 70 godina. Posljednjih godina prateće manifestacije obilježavanja ovog državnog praznika su „Miris lipa i meda“ na Balšića pazaru i „Viteške igre Crne Gore“ na Ivanovim koritima.

Koncept programa „Ljeto u Prijestonici“ sadrži niz kulturnih događaja, dešavanja i

tradicionalnih programa, sa prvenstveno ili dominirajuće elementima vezanim za tradicionalnu kulturu i kulturno nasljeđe.

U okviru kulturno-zabavne manifestacije „Ljeto u Prijestonici“, koju Turistička organizacija Prijestonice organizuje skoro dvije decenije, profilisana su i dešavanja na ruralnom području koja se oslanjaju na tradicionalnu kuhinju, običaje, kulturu: „Njeguška trpeza“; „Posjedak u Kosijerima“/„Posjedak u zavičaju Kosijeri“; „Čeklički susreti“; „Riječka noć 2018“; „Veče sa prijateljima na Žabljaku Crnojevića“. Organizaciju ovih događaja po pravilu preuzimaju mjesne zajednice i zainteresovani građani uz podršku Sekretarijata za kulturu, sport i mlade.

Tradicionalno okupljanje stanovništva iz gradskog i seoskog područja mnogo ranije je bilo vezano za 12. jul, tzv. Petrovdanski sabor, odnosno obilježavanje dana Sv. Petra. Karakteristika ovog događaja takođe je dolazak građana iz svih krajeva Crne Gore na Cetinje, a nakon obnove državne nezavisnosti to je datum dolaska crnogorske i cetinjske dijaspor. Tako je 2017. godine Prijestonica Cetinje bila domaćin Društvu perojskih Crnogoraca, „Peroj 1657“, a 2018. godine predstavnicima crnogorskog kulturno-prosvjetnog društva „Princeza Ksenija“ iz Lovćenca.

U periodu od 2017. do 2020. godine Prijestonica Cetinje i njena operativna tijela u sklopu postojećih manifestacija i posebno, pored gore navedenih aktivnosti, organizovali su i: Proslavu jubileja 110 godina osnivanja KUD „Njegos“; muzički festival Klapske pjesme u Crnoj Gori; koncert „Nacionalna tradicija grupnog pojanja“; koncert turskog folklornog ansambla iz opštine Edirne-TurskaMani. Izdvojimo još jedan karakterističan oblik

tradicijske kulture vezan za proslavu Božića na Cetinju. Proslava božićnih praznika prvi put se na ovim prostorima pominje u Statutu grada Dubrovnika iz 1272. godine, što jasno upućuje da je ritual paljenja badnjaka postojao i prije te godine. Statut Dubrovnika donosi i jednu od najstarijih sačuvanih informacija o tradiciji paljenja badnjaka na ovim prostorima. Tamo se kaže: „Neka se zna da na Badnjak nakon večernje, dubrovački nokijeri (zapovjednici brodova) i mornari, dolaze gospodinu knezu u Dvor i sa sobom donose badnjak, te ga nalože na vatri, veseleći se“. Kada se radi o Cetinju, običaj nalažanja Badnjaka se po kazivanju plemena Bajica praktikuje preko 300 godina. Živopisni običaj paljenja badnjaka na kućnom pragu tradicionalno je izašao u javni prostor početkom 90-ih godina i predstavlja nezaobilaznu vjersku svetkovinu. Praksa nalažanja dva badnjaka na Cetinju polako preuzima obrise tradicionalnosti i, uz sve negativnosti i traume kojima je ona izazvana, predstavlja fenomenološki interesantnu transformaciju tradicijske kulture.

Definisanje razvojnih mogućnosti:

- Razvoj linija podrške za produkciju i mapiranje polja tradicijske kulture koji afirmišu tradicijsku kulturu kroz zanatsko-umjetnički rad, kao što su privatno preduzetništvo, oživljavanje starih zanata i vještine ručnog rada.
- Kulturna politika na gradskom nivou može da

inicira posebne modele podrške za plasiranje, distribuciju, prodaju ili narudžbu tradicionalnih rukotvorina i proizvoda.

- Tradicijsku kulturu je potrebno kvalitetnije inkorporirati kao dio turističke ponude na svim nivoima i proširiti mogućnost produkcije sadržaja u saradnji sa različitim akterima u funkciji razvoja projekata i programa koji oslikavaju tradicijski način života, kulturu ishrane, pjesmu, ples i običaje.
- Nove komunikacijske tehnologije i razvoj marketinga usmjeren ka ovom segmentu kulture mogu biti sistemski planirane i iskorišćene u promociji tradicijske kulture kao afirmacije crnogorskog kulturnog tradicionalnog stvaralaštva, u cilju upoznavanja šire javnosti o značaju očuvanja i daljeg razvoja tradicijskih oblika kulture.
- Osigurati kontinuitet predstavljanja tradicijskog nasljeđa, proširiti ovu aktivnost u seoskim područjima i afirmisati je kao dio crnogorskog proizvoda usklađenog sa okolinom i kulturnom baštinom.
- Izraditi kalendar manifestacija i događaja, koji u svom sadržaju ima

i elemente tradicijske kulture ili su mu u potpunosti posvećeni.

→ Uspostavljanje saradnje sa nadležnim državnim tijelima u procesu usklađivanja regulative za pomorski saobraćaj prema specifičnostima skadarskog čuna, koji je sama država proglasila za nematerijalno kulturno dobro pod zaštitom. Visoka cijena registracije čuna demotivira stanovništvo da kupuje i koristi čunove, čime se njihovo korišćenje smanjuje, pa se samim tim i interesovanje za njihovu proizvodnju kao djelatnost polako gasi. Takođe, lokalna uprava svojim aktivnostima može u značajnom da doprinese podizanju svijesti o ovom zapostavljenom kulturnom dobru. Medijska promocija, organizacija izložbi čunova ili njihovo uključivanje u druge kulturne sadržaje može da izazove pažnju relevantnih državnih institucija ne bi li se gore navedeni problemi riješili u korist skadarskog čuna. Ovaj događaj bi pored promocije čuna doprinio i promociji Žabljaka Crnojevića sa tvrdavom i okolinom.

3.10. Amaterizam

Amaterizam je nakon aktivne politike podrške u periodu socijalizma oličen kroz rad kulturno-umjetničkih društava ušao u period tranzicije koja je KUD-ove orijentisala na status nevladinih organizacija. Među njima posebno se izdavaa Kulturno-umjetničko društvo „Njegoš“ koje u statusu NVO djeluje od 2000. godine. Društvo baštini tradiciju uspostavljenu 1907. godine, sa nizom statusnih promjena tokom svog trajanja.

Narodno igracko, pjevaccko i muzicko blago Crne Gore predstavlja fokus rada KUD-a „Njegoš“ kroz izvođenje folklornih nastupa i učešća na festivalima u zemlji i inostranstvu kao važnoj prezentaciji tradicijske kulture u okviru kulturnih i turističkih manifestacija. KUD broji preko 300 članova, uz permanentan rad sa djecom i mladima u cilju popularizacije folklorne tradicije.

Za svoj rad koristi prostor bivšeg kina „Sloboda“, ustupljen od strane Prijestonice.

KUD „Njegoš“ aktivno participira u organizaciji Međunarodnog festivala folklor na Cetinju, pokrenutog 2001. godine. Član je Udruženja folklornih ansambala Crne Gore UFACG i Svjetske organizacije folklornih festivala i tradicijske umjetnosti CIOFF pod pokroviteljstvom UNESCO.

Od 2000. godine u Prijestonici Cetinje se održava festival folklor pod nazivom „CIOFF CETINJE“ – Internacionalni festival folklor, sa nastupima na Ljetnoj pozornici i cetinjskim trgovima. Na početku, ovaj festival je imao karakter crnogorskog festivala folklor, da bi od 2004. godine dobio međunarodni karakter i održava se kao međunarodni crnogorski festival

folklor pod pokroviteljstvom CIOFF-a. Svjetska organizacija folklornih festivala i tradicionalne umjetnosti (CIOFF) funkcioniše pod pokroviteljstvom UNESCO-a, a pored ostalog formira svoj zvanični kalendar dešavanja, na kojem se od 2018. godine nalazi i Cetinjski festival folklor. Projektom se doprinosi njegovanju jednog od najstarijih slojeva kulturne baštine, očuvanju etničkog identiteta naroda koji živi u našem okruženju.

Definisanje razvojnih mogućnosti:

- Status nevladine organizacije za KUD „Njegoš“ predstavlja nepovoljan model organizacije koji se ogleda kroz aspekt finansiranja i profesionalizacije rada jednog od najstarijih i najvažnijih kulturno-umjetničkih društava u Crnoj Gori.
- KUD „Njegoš“ ima poseban status zbog njegovog značaja za Cetinje, zaštitu, očuvanje, prezentaciju, popularizaciju i valorizaciju nematerijalnog kulturnog nasljeđa zbog koga Prijestonica proaktivno participira u održivosti i razvoju KUD-a.
- Profesionalizacija rada i institucionalno pozicioniranje rada može biti predmet sinergije lokalnog i nacionalnog nivoa kulturne politike koja može inicirati sistemsko rješavanje pitanja statusa folklornog društva na nacionalnom nivou.

4. Kulturna baština

Kontinuitet postojanja, stvaranja, prožimanja, korišćenja i čuvanja materijalnih i duhovnih vrijednosti ljudskih ruku i uma na prostoru Prijestonice ima dugu tradiciju. Očuvanje ovih svjedočanstava nametnulo se samo od sebe, prvo kroz tradiciju, zatim kao izvor legitimiteta, a kasnije kao obaveza i zakonska norma, da bi danas postalo civilizacijska potreba, koja služi u svrhu edukacije, poštovanja i razumijevanja pojedinaca i zajednice.

Jednu od osnovnih karakteristika cjelokupnog prostora Prijestonice predstavlja izuzetna koncentracija kulturne baštine, bogatstvo i raznovrsnost materijalnog i nematerijalnog stvaralaštva. Široki spektar kulturne baštine Cetinja vidljiv je kroz nepokretna i pokretna kulturna dobra, arheološke lokalitete, graditeljsko nasljeđe,

spomenike i mjesta sjećanja, muzejske predmete, arhivsku građu i djela likovne umjetnosti.

Većina državnih institucija kulture djeluje u objektima koji su registrovana kulturna dobra, a isto tako programi koji imaju kulturni sadržaj po pravilu se održavaju u prostorima sa ovim statusom.

Na teritoriji Prijestonice registrovano je 369 kulturnih dobara, cjelina, objekata, fondova i zbirke, koja zajedno sa brojnim muzejskim fondom, arhivskom i bibliotečkom građom predstavljaju srž i svjedočanstvo crnogorskog državnog i narodnog identiteta.

Kao vlasnici pojedinačnih kulturnih dobara najčešće se pojavljuju Država, Prijestonica i Mitropolija crnogorsko-primorska, dok su spomen-obilježja sa statusom kulturnog dobra uglavnom u vlasništvu Prijestonice.

	Istorijsko jezgro	1
NEPOKRETN A KULTURNA DOBRA	Pojedinačna	62
	Spomen–obilježja	53
POKRETN A KULTURNA DOBRA	Arhivski fondovi	126
	Muzejske/bibliotečke zbirke	96
NEMATERIJALNA KULTURNA DOBRA	Pojedinačna	30
	Vještina izrade čunova	1

Tabela 1. Popis kulturnih dobara (Cetinje)

Izvor: Prikupljeni podaci⁵

5 / UZZKD; NMCG; DACG; NBCG „Đurđe Crnojević“, Sekretarijat za kulturu, sport i mlade Prijestonice Cetinje

Kulturna dobra u granicama Istorijskog jezgra: Ostaci Manastira Crnojevića na Ćipuru; Reljef Crne Gore; Tablja; Vladin Dom – zgrada Vlade bivše Kraljevine Crne Gore; Zgrada Arhiva Crne Gore; Cetinjski manastir; Dvorska crkva na Ćipuru; Vlaška crkva; Mlin Ivana Crnojevića; Biljarda; Dvorac kralja Nikole; Bolnica „Danilo I“; Zgrada bivšeg Đevojačkog instituta „Carice Marije“; Apoteka; Zgrada Narodnog pozorišta „Zetski dom“; Tursko poslanstvo u bivšoj Kraljevini Crnoj Gori; „Plavi dvorac“ – bivši dvor prijestolonasljednika Danila; Zgrada bivšeg „Vojnog stana“; Rusko poslanstvo u bivšoj Kraljevini Crnoj Gori; Zgrada Crnogorske banke bivše Kraljevine Crne Gore; Francusko poslanstvo u bivšoj Kraljevini Crnoj Gori; Englesko poslanstvo u bivšoj Kraljevini Crnoj Gori; Grob vladike Danila na Orlovom kršu; Spomenik potopljenim dobrovoljcima kod Medove; Bista Ljube Nenadovića; Bista Nikca od Rovina; Bista Sime Milutinovića; Bista Vuka Mandušića; Spomen-bista Jovana Tomaševića; Spomen-bista Marka Mašanovića; Spomen-kosturnica; Spomenik na Balšića pazaru; Spomen-ploča Jovanu Tomaševiću; Spomen-ploča na kući u kojoj je poginuo Marko Mašanović; Spomen-ploča (na restoranu „Crmnica“); Spomen-ploča na Umjetničkoj galeriji; Spomen-ploča na zgradi Komiteta Cetinje; Spomen-ploča na zgradi PTT; Spomen-ploča trojici strijeljanih Bjeloša; Spomen-ploča (Ulica Jovana Tomaševića na zgradi br. 2); Zgrada Zetske banovine; Kuća Đukanovića; Kuća Vukotića.

Institucije kulture u granicama Istorijskog jezgra: Narodna biblioteka i čitaonica „Njegoš“, Nacionalna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“ – Odjeljenje nacionalnog fonda, legata, stare i rijetke knjige, Istorijski muzej Crne Gore, Umjetnički muzej Crne Gore, Etnografski muzej Crne Gore, Njegošev muzej, Muzej kralja Nikole, Riznica Cetinjskog manastira, Reljefna karta Crne Gore, Muzej novca

Crne Gore, Crnogorska galerija umjetnosti „Miodrag Dado Đurić“, Galerija „Ate-lje Dado“, Kraljevsko pozorište „Zetski dom“, Državni arhiv Crne Gore, Centar za konzervaciju i arheologiju Crne Gore, Uprava za zaštitu kulturnih dobara, Matica crnogorska – Ogranak Cetinje, „Plavi dvorac“ – Rezidencija predsjednika Crne Gore, Vladičanski dom, Rezidencija mitropolita crnogorsko-primorskog, Zetska banovina – Skupština grada i Kabinet predsjednika Prijestonice.

Kulturno nasljeđe: Najveći dio pokretnih kulturnih dobara smješten je u nacionalnim institucijama kulture i Riznici Cetinjskog manastira, što ga čini dostupnim građanima Cetinja, posjetiocima i turistima. Pored segmenta kulturnog nasljeđa sa statusom kulturnog dobra, na teritoriji Prijestonice, tokom rekognosciranja 2011. godine, evidentiran je i 71. potencijalni arheološki lokalitet.

Kada se sabiraju potencijali kulturne baštine na teritoriji Cetinja, pored objekata sa statusom kulturno dobro, u razmatranje se svakako moraju uzeti i sljedeće činjenice: Državni arhiv na Cetinju posjeduje preko 500 različitih fondova, sa preko dvije hiljade metara građe; Arhiv u Manastiru na Cetinju čuva arhivsku građu vezanu za rad Mitropolije crnogorsko-primorske od 1873. godine do danas, obrađenu i formiranu u skoro hiljadu fascikli; Nacionalna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“ raspolaže fondom od blizu dva miliona bibliotečkih jedinica; Narodna biblioteka i čitaonica „Njegoš“ raspolaže fondom od blizu 50 hiljada bibliotečkih jedinica; Bibliotečko-arhivsko odjeljenje NMCG raspolaže fondom od blizu 60 hiljada bibliotečkih jedinica i arhivskom građom smještenom u 397 fascikli sa skoro 250 hiljada listova. Takođe, na teritoriji Prijestonice nalazi se približno 100 javnih spomenika

i spomen-obilježja (spomen-groblje, spomen-ploča, spomen-kuća), koji kao javni spomenici svojim izgledom i sadržajem uljepšavaju grad ili doprinose trajnom očuvanju i obilježavanju vrijednosti značajnih događaja, čuvajući uspomene na istaknute ličnosti i dajući počast borcima za slobodu i žrtvama rata. Zgrade bivših inostranih poslanstava u Crnoj Gori, privatne kuće i palate, parkovi, bunari i portuni upotpunjavaju priču o Cetinju kao staroj crnogorskoj prijestonici.

U ovom kontekstu važno je pomenuti da se na Lovćenu nalazi Mauzolej Petra II Petrovića-Njegoša, a u okvirima granica istorijskog jezgra Cetinja zemni ostaci Ivana Crnojevića, osnivača grada, vladike Danila Petrovića, rodonačelnika dinastije Petrović, kralja Nikole, obnovitelja državne nezavisnosti 1878. godine, kao i mošti Sv. Petra Cetinjskog koje su izložene u Cetinjskom manastiru.

Glavni nosilac aktivnosti iz oblasti zaštite i promocije kulturne baštine na nivou lokalne samouprave je Sekretarijat za kulturu, sport i mlade, čija se djelatnost može pratiti uvidom u godišnje izvještaje o radu. U skladu sa svojim nadležnostima Sekretarijat je 2017. godine, shodno Zakonu o spomen-obilježjima, izradio Registar spomen-obilježja u analognoj i elektronskoj formi. Sekretarijat takođe u okviru svojih redovnih aktivnosti, na godišnjem nivou ažurira Registar, razmatra inicijative za podizanje spomen-obilježja i predlaže Program podizanja spomen-obilježja na teritoriji Prijestonice Cetinje.

Nakon što se 2017. godine Prijestonica Cetinje pridružila obilježavanju Dana evropske baštine, ovaj datum se redovno obilježava kroz budžetsku podršku Ministarstva kulture. Dani evropske baštine su manifestacija koju 50 zemalja potpisnica Evropske konvencije o kulturi tradi-

cionalno obilježava svakog septembra, a bazirana je na organizovanju događaja na lokalnom i nacionalnom nivou, sa unaprijed određenom temom iz oblasti kulturnog nasljeđa. Dani evropske baštine tradicionalno se obilježavaju na Cetinju, sa ciljem obogaćivanja kulturne ponude Cetinja i afirmacije crnogorskog kulturnog tradicionalnog stvaralaštva.

Izrada konzervatorskih projekata i sprovođenje konzervatorskih mjera redovne su aktivnosti, koje se na teritoriji Prijestonice sprovode u saradnji sa Centrom za konzervaciju i arheologiju, a kroz sredstva obezbijedena kroz Program zaštite kulturnih dobara, konkurs koji svake godine raspisuje Ministarstvo kulture.

Od stupanja na snagu aktuelnog Zakona o zaštiti kulturnih dobara 2010. godine, lokalna samouprava je samostalno ili u saradnji sa Centrom za konzervaciju i arheologiju pripremila više projekata konzervacije i restauracije nepokretnog kulturnog dobra: „Spomen-ploča na stijeni posvećenoj partizanskim borbama 13. i 15. jula 1941. godine“, Pavlova strana, Rijeka Crnojevića; Konzervatorski projekat sanacije „Spomenika borcima palim u oslobodilačkim ratovima 1919–1945. godine“, Rijeka Crnojevića; Konzervatorski projekat rekonstrukcije nepokretnog kulturnog dobra „Spomen-česme sa pločom“, memorijalni objekat u čast borbe održane 13. jula 1941. godine, Ivanova korita; Konzervatorski projekat konzervacije i restauracije nepokretnog kulturnog dobra „Spomen-ploča na zgradi Komiteta“, memorijalni objekat posvećen predratnom revolucionaru Voju Ražnatoviću; Konzervatorski projekat rekonstrukcije nepokretnog kulturnog dobra „Spomenika borcima palim u oslobodilačkim ratovima 1941–1945. godine“ na Ljubotinju; Konzervatorski projekat rekonstrukcije „Spomenika

narodnom heroju Gojku Kruški“, Balšića pazar. U sklopu projekta „Beautiful Cetinje“ izvođeni su radovi na sanaciji fasada i mobilijara u istorijskom jezgri, a 2019. godine i na objektima u Rijeci Crnojevića.

U ovom periodu podignute su i: Skulptura sa motivom početnog inicijalnog slova „O“ iz Oktoiha autora Veska S. Pejovića – kružni tok na saobraćajnici magistralnih puteva Cetinje – Budva – Podgorica; Skulptura „U čast Njegoševe misli“ autora Dimitrija Popovića – park kod Vladinog doma; Skulptura „Crnogorski bunar želja“ autora Dimitrija Popovića – Dvorski trg; Skulptura orla autora Željka Reljića – kružni tok kod autobuske stanice. Započeta je i još uvijek je u toku realizacija podizanja spomenika Aleksandru Lesu Ivanoviću, u „Parku pjesnika“, preko puta zgrade Skupštine Prijestonice. U ovom periodu parkovi „13. jul“, „Njegošev park“ i park u dvorištu bolnice „Danilo I“ dobili su status spomenika prirode.

Najveći broj projekata iz domena zaštite i sprovođenja konzervatorskih mjera Sekretarijat za kulturu, sport i mlade je tokom perioda 2018–2020. godine sprovodio u saradnji sa JU Centar za konzervaciju i arheologiju Crne Gore, a to su: Sanacija spomen-grobnice sa bustom Jovana Tomaševića; Sanacija spomen-ploče, posvećena Bici na Košćelama, Sanacija spomen-biste Marku Mašanoviću; Sanacija spomenika potopljenim dobrovoljcima kod Medove; Sanacija spomenika palim borcima i strijeljanim rodoljubima iz bratstva Vojvodića, Crmnica; Arheološka i konzervatorska istraživanja Žabljaka Crnojevića; Izrada konzervatorskog projekta i sanacija krova skupštinske sale zgrade Zetske banovine; Izrada konzervatorskog projekta i sprovođenje konzervatorskih mjera na spomeniku Ljubotinjanima palim u NOR-u; Izrada

konzervatorskog projekta i sanacija tri kapije u Njegoševom parku.

Tokom 2020. godine započela je i izrada projektno-tehničke dokumentacije, te sprovođenja radova na rekonstrukciji i sanaciji „Kuća sa spomen-pločom u kojoj je poginuo Marko Mašanović“ i izrada Idejnog projekta i projektno-tehničke dokumentacije za opremanje bioskopske i multimedijalne sale u objektu organizacije Crvenog krsta Prijestonice Cetinje.

Priestonica Cetinje se u oktobru 2020. godine prijavila na konkurs Ministarstva kulture za dodjelu sredstava iz Programa zaštite i očuvanja kulturnih dobara Crne Gore za 2021. godinu, ali je taj konkurs poništen od strane novoformiranog Ministarstva prosvjete, nauke, kulture i sporta.

Državne institucije kulture: Narodni muzej CG, Nacionalna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“, Državni arhiv, Centar za konzervaciju i arheologiju, Uprava za zaštitu kulturnih dobara, kroz realizaciju svojih programa i projekata, obilježavanjem značajnih datuma iz istorije Crne Gore, samostalno ili u saradnji sa Prijestonicom, u periodu 2017–2020. godine, značajno su doprinijele prezentaciji Cetinja i kulturnog naslijeđa koje se u njemu čuva.

Kulturna baština predstavlja osnov nacionalnog identiteta i njen razvoj mora biti zasnovan na potpunom poznavanju njenih istorijskih, kulturnih i drugih vrijednosti, poznavanju prijetnji i opasnosti, mogućnosti koje pruža status kulturne baštine, kao i poznavanju resursa koje ona posjeduje. Adekvatan tretman kulturna baština dobija uređenim i modernizovanim pravnim i institucionalnim okvirom, kao i postizanjem ravnoteže između javnih i privatnih interesa.

Smatramo da razvoj kulture Prijestonice treba da počiva na načelu zaštite i njegovanja nacionalne kulture; zaštiti kulturnih prava njenih građana; unapređenju uzajamnog razumijevanja i ravnopravnom uključivanju osjetljivih grupa u kulturni život. Zaštita kulturnog naslijeđa kao neobnovljive i jedinstvene zaostavštine i njena široka dostupnost, ravnopravno i aktivno učešće u kulturnom životu, razvoj međunarodne kulturne saradnje, uključivanje u obrazovni sistem, podsticanje i promovisanje umjetničkog stvaralaštva kao slobodnog izraza ljudskog duha, treba da budu prioriteti u dostizanju predmetnih ciljeva.

Da bi kulturna politika Prijestonice dala svoj doprinos gore navedenim načelima, ona se mora zasnivati na poštovanju zakonodavnog okvira, odgovornoj kadrovskoj politici, autonomiji menadžmenta, transparentnim procedurama donošenja odluka, nadzoru i vrednovanju postignutih rezultata, analizama, istraživanjima i statistikama u kulturnoj djelatnosti, kao i usaglašenosti sa drugim sektorima lokalne uprave.

Valorizacija kulturnog naslijeđa u narednom periodu treba da bude utemeljena na spoju kulturnog i prirodnog naslijeđa, izuzetnim objektima, saradnji sa nacionalnim institucijama, razvoju ljudskih resursa, kulturnom turizmu, sufinansiranju tradicionalne kulture, promociji multikulturalnosti i međunarodnoj saradnji i saradnji sa građanima. Specifičnost Cetinja određena je koncentracijom i bogatstvom fondova, njihovom raznolikošću, istorijskim razvojem crnogorske nacionalne kulture i crnogorskog nacionalnog identiteta, što ga svrstava u destinaciju koja mora biti posjećena. Svijest o potrebi očuvanja kulturnog naslijeđa i stvaranje vrijednosti kulturne baštine preduslov su za valorizaciju svih

njenih vrijednosti. Iako je kulturna baština, vrijednost sama za sebe, bez ulaganja u njeno očuvanje, promociju i zaštitu nema stvaranja dodatne vrijednosti.

Definisanje razvojnih mogućnosti:

- Uspostaviti uravnotežen i harmoničan odnos između kulturne baštine i novih sadržaja u prostoru, između socijalnih potreba, ekonomskih aktivnosti i kulturnog i prirodnog okruženja;
- Prostorni razvoj treba planirati na principima integralne zaštite, odnosno poštovanju tradicionalnih urbanističkih modela, očuvanju kulturne baštine i uspostavljanju ravnoteže između potreba savremenog života i očuvanja tradicionalnih vrijednosti;
- Obezbijediti dosljedno poštovanje Zakona o zaštiti kulturnih dobara i temeljne principe zaštite i očuvanja kulturnih dobara, a resurs kulturnih dobara tretirati kroz institucionalnu brigu, partnerski odnos sa državom i privatno-javno partnerstvo;
- Potrebno je da Prijestonica popiše svoju imovinu sa statusom kulturnog dobra, te da vođena interesima svojih građana, procijeni potrebu eventualnog ustupanja svoje imovine drugim

- subjektima i ugovorno definiše prava i obaveze korišćenja;
- Valorizaciju nepokretnih kulturnih dobara u vlasništvu Prijestonice sprovesti kroz određivanje administrativnog ili formiranje stručnog tijela, koje će biti nadležno za poslove upravljanja kulturnim dobrima; uspostavljanje precizne evidencije sa svim neophodnim podacima; i određivanje namjene na principima javnog interesa, društvene odgovornosti, održivog razvoja i privatno-javnog partnerstva;
 - Obezbijediti da značajan fond etnografskog, istorijskog, umjetničkog i dokumentarnog sadržaja, koji se tiče Cetinja i njegove okoline, bude predmet organizovanog prikupljanja, čuvanja, dokumentovanja i prezentacije od strane lokalne uprave;
 - Mehanizam finansiranja projekata koji doprinose očuvanju kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa, predviđen Zakonom o Prijestonici, treba da predstavlja osnovu za strateško planiranje u ovoj oblasti;
 - Komercijalno iskorišćavanje kulturne baštine mogao bi biti važan izvor prihoda lokalnog budžeta, a istovremeno i resurs za održavanje i obnovu kulturne baštine;
 - Nepokretno kulturno nasljeđe, koje je u vlasništvu ili je povjereno na čuvanje Prijestonici, treba biti stavljeno u funkciju održivog razvoja, čime će savremena praksa zaštite baštine koja se temelji na svijesti o njenom postojanju, sistemskom prepoznavanju njenih vrijednosti, afirmaciji, održivom pristupu, očuvanju i obnovi biti ostvarena;
 - Postupak revalorizacije, preregistracije, određivanja namjene i definisanja ugovornog odnosa sa korisnicima kulturnih dobara, koja su u vlasništvu Prijestonice, treba se smatrati prioritetnom aktivnošću. Ovaj posao sama ili u saradnji sa Upravom za zaštitu kulturnih dobara, Prijestonica treba da obavi preko svog posebnog tijela, organa ili ustanove, koji se u sadašnjoj organizacionoj strukturi gradske administracije ne može prepoznati.
 - Formiranje baze podataka, upravljanje informacijama koje se tiču kulturnog nasljeđa i dostupnost podataka zainteresovanim korisnicima, treba se smatrati nužnim preduslovom za zaštitu i valorizaciju resursa kojima u ovoj oblasti raspolaže Cetinje.

ЦЕТИЊЕ. Главна улица према пазару у будуће.

5. Prostorni aspekti sistema kulture – formalni i neformalni prostori u funkciji kulture

Istraživanja javnih prostora se sastoje od analize nastanka, razvoja i transformacije određenih prostorno-fizičkih cjelina, kao i od analize trenutnog stanja istih. Morfogenetski proces je kontinualni i permanentni proces. S obzirom da svaka izgrađena struktura na neki način izražava i nivo kulture određene sredine, to se morfogenetska istraživanja oslanjaju na razumijevanje identiteta određene sredine.

U razvojnim programima se odlučuje kako se određene zgrade, ulice, trgovi, pogledi moraju sačuvati radi očuvanja identiteta grada i ugodnosti življenja u njemu. Čuvanje identiteta je od ključne važnosti za planirani razvoj. Različitim društvenim, kulturološkim, prirodnim, tehnološkim, estetskim i drugim elementima mjeri se kvalitet jednog grada, ali glavni pokazatelji estetskog kvaliteta grada jesu arhitektura, parkovi i gradsko nasljeđe. Javni prostor grada je svojevrsan proizvod države i društva u cjelini.

Istraživanja pokazuju da postoji velika razlika u sagledavanju gradskih prostora između kreatora i stanovnika, tako da kreatori vide gradski prostor iz stručne i često apstraktne, konceptualne perspektive, dok stanovnici i drugi korisnici grada vide gradski prostor iz perspektive svakodnevnog života. Neki vidovi interpolacije su bolje prihvaćeni u javnosti nego kod struke i obratno.

Kvalitet života u gradu može se istovremeno odnositi i na estetski i ekološki, a svakako društveni, kulturološki i stambeni kvalitet. Kao izuzetan estetski kvalitet grada Cetinja izdvajaju se kao mjesta ugodnog boravka parkovi i gradsko kulturno i istorijsko nasljeđe pri čemu zaštićeno jezgro Cetinje posjeduje više navedenih aspekata koji se međusobno prožimaju jer je zaštićeno kao kulturno dobro, a parkovi su pored ove vrste zaštite ujedno zaštićeni i kao prirodna dobra. Ovaj potencijal koji između ostalog čine i brojni javni, polujavni prostori koji su skoro pa u izvornom obliku od svog nastanka, stari najmanje jedan, a pojedini i više vjekova unazad, daju poseban duh mjesta i nude zanimljivo kulturno i istorijsko nasljeđe koje donekle još uvijek prevazilazi današnji trenutak, budući da su brojni prostori, građevine i vizure koje se otvaraju prilično zapušteni i nijesu adekvatno istaknuti, vrednovani i održavani s obzirom na svoj značaj.

Veliki broj prostora koji su mapirani u ovom pregledu, osim objekata koji su u potpunosti u funkciji kulture, služio je povremeno za namjene kulturnih programa i sadržaja, kako unutar samih objekata ili njihovih dvorišta. Određeni broj prostora ima potencijal da bude prepoznat i valorizovan u funkciji programiranja budućih kulturnih sadržaja.

Prostori na otvorenom

Dvorski trg. Kao jedan od centralnih prostora u istorijskom jezgri izdvaja se Dvorski trg (Trg kralja Nikole), gdje su se u vrijeme njegovog nastanka završavali svi glavni gradski tokovi, ali daljim razvojem gradske matrice njegova pozicija je izgubila centralni karakter pri čemu on i dalje dominira prostorom i nalazi se okružen najznačajnijim kulturno-isto-

rijskim građevinama gdje je šira zona isključivo pješačka. Od nestambenih objekata koji uokviruju prostor trga treba izdvojiti Dvor kralja Nikole i Biljardu. Fizičke strukture i linearno zelenilo na bočnim ivicama ne prekidaju kontinualni prostor ovog gradskog trga, pa se u tom smislu pokazao kao pogodan za organizaciju najrazličitijih aktivnosti iz domena kulture, zabave, mode, umjetnosti, raznih manifestacija, promocija i drugih aktivnosti. Na ovom prostoru, iako nepovoljnih proporcija i netipičnih za trgove, uspješno se postiže ravnoteža između oblika i veličine njegove izuzetno izdužene fizičke strukture i prisutnih aktivnosti. U mogućnosti je da primi više hiljada posjetilaca, a u svakodnevnom korišćenju kada se na njemu nalazi mali broj ljudi, ne izgleda prazan.

Trg umjetnika. Pozicioniran između zgrade bivšeg Đevojačkog instituta „Carice Marije“, danas studentskog doma, i zgrade bivšeg Engleskog poslanstva sa vizurom na Park „13. jul“ i nekada ispred Hotela „Lokanda“ čija se obnova planira, nalazi se „Studentski trg“ koji se stapa sa pješačkom Njegoševom ulicom, s vremena na vrijeme posluži za organizovanje manjih koncerata i gradskih manifestacija, a u međuvremenu se koristi isključivo kao parking. Planskim dokumentom je predviđen kao trg, ali njegova realizacija nije još uvijek izvedena, dok trenutno svojom namjenom degradira ovu izuzetnu lokaciju.

Balšića pazar. Još jednu gotovo centralnu lokaciju zauzima Balšića pazar na kome se nalazila gradska pijaca sa tezgamama izgrađena 1884. godine i koji je nedavno petkom ujutro služio istoj namjeni tokom rekonstrukcije obližnjeg prostora današnje Zelene pijace. Ova površina neposredno uz glavnu gradsku

saobraćajnicu, Bajovu ulicu sa jedne i Njegoševu ulicu sa druge strane, čini poseban reper u prostoru kako nekad, tako i dan-danas. U novije vrijeme, s vremena na vrijeme posluži za manje koncerte, promocije, izložbe.

Trg slobode. Nedaleko od Balšića pazara nalazi se manji trg ispred Vlačke crkve i pored spomenika „Lovćenska vila“. Ovaj kamenom popločani prostor povremeno posluži za manje gradske manifestacije i za odmor građana koji ga prepoznaju kao ugodan prostor na jednoj od repernih raskrsnica u gradu.

Njegošev park. Vrijednost ovog lokaliteta je potencijal za razvoj opštih funkcija parka, kao zaštićenog prirodnog i kulturnog dobra, a to su: naučna, kulturna, obrazovno-vaspitna, estetska, rekreativna i turistička. Definisan je strogim i pravilnim geometrijskim oblicima koje čine hodne staze oivičene ostacima šimšira, a unutar zelenih površina prisutna je bujna vegetacija listopadnog i zimzelenog drveća. Park je ureden u maniru koji odgovara francuskom stilu pejzažnog uređenja. Unutar parka nalaze se Dvorac kralja Nikole iz 1867. godine, Plavi dvorac – bivši dvor prijestolonasljednika Danila iz 1895. godine i zgrada Engleskog poslanstva u bivšoj Kraljevini Crnoj Gori, koja je izgrađena krajem XIX vijeka. Posebno istaknute arhitektonske cjeline u parku čine i tri kapije, sjeveroistočna kapija u blizini nekadašnjeg Engleskog poslanstva, sjeverna pored ogradnog zida Dvora kralja Nikole i južna pored današnje Vinske kuće.

Park „13. jul“. Prvobitno je formiran u periodu od 1891. do 1894. godine obrazovanjem aleja, platoa i pješačkih staza kao i slobodno posađenim biljnim kulturama, dobio je manir koji odgovara

engleskom stilu pejzažnog uređenja. Pozicioniran je jugoistočno od bivšeg dvora prijestolonasljednika Danila, gdje je obrazovana glavna aleja preko koje se uspostavlja komunikacija sa Dvorom i nekadašnjim Dvorskim parkom (Njegošev park) koji je formiran u francuskom maniru pejzažnog uređenja i zajedno čine pejzažno jedinstvo koje se i danas prostire prema Vladičinoj bašti i završava vizurom na Orlov krš.

Istaknuto mjesto u Parku „13. jul“ zauzimaju ostaci nekadašnjeg paviljona gdje je crnogorska vojna muzika održavala koncerte tri puta nedjeljno, izvodeći komade poznatih kompozitora. Danas je na tom mjestu ostao plato zidan od kamena sa jednokrakim stepeništem od 3 gazišta, nalazi se u lošem stanju i s vremena na vrijeme posluži za različite manifestacije, najčešće centralni podijum za izložbe pasa, kao podijum za koncerte, pa čak i za pozorišnu predstavu kao veoma neobičan ambijent i poseban doživljaj na otvorenom.

Park pjesnika. Još jedna javna površina u francuskom pejzažnom maniru na uglu ulica Bajove i vojvode Batrića dobila je naziv „Park pjesnika“ gdje će biti postavljena skulptura Lesa Ivanovića, poznatog cetinjskog pjesnika, a vraćanje prvobitnog sjaja ovom gradskom kutku kroz Program razvoja Prijestonice Cetinje u saradnji sa Ministarstvom kulture mogla bi biti inspiracija za brojne kulturne stvaraoce i još jedno ugodno mjesto okruženno spomenicima kulture.

Ljetnja pozornica. Nešto novijeg datuma, a izuzetno uklopljeno i nenametljivo, skoro skriveno oku prolaznika na atraktivnoj lokaciji, u stjenovitom podnožju Orlovog krša 1951. godine izgrađena je ljetna pozornica, koja rješenjem scene

i gledališta podsjeća na antičke amfiteatre. Iste godine u tom specifičnom ambijentu, povodom obilježavanja stogodišnjice Njegoševe smrti, odigrana je pozorišna predstava „Šćepan Mali“. Osamdesetih godina, nakon zemljotresa (1979) izvedeni su konzervatorsko-restauratorski radovi tako da je gledalište uvećano, a poboljšani su i funkcionalni kvaliteti ovog veoma akustičnog i jedinstvenog teatra. Danas se Ljetnja pozornica koristi kao otvoreni amfiteatar gdje se tokom ljetnje turističke sezone održavaju brojne predstave, koncerti i slični događaji.

Objekti u vlasništvu ili dati na raspolaganje Prijestonici Cetinje

Francusko poslanstvo – Zgrada poslanstva završena je 1910. godine na osnovu projekta firme „Perret Freres“ i svjetski poznatog arhitekta Ogista Perea, tvorca armiranog betona. Objekat posjeduje osobeni arhitektonski izraz francuske secesije. Za potrebe Francuskog poslanstva zgrada je služila do 1915. godine. Između dva svjetska rata u njoj je bila smještena Narodna banka, a zatim Srpsko-albanska banka. Nakon Drugog svjetskog rata korišćena je za potrebe UDB-e za Crnu Goru, a od 1949. godine Centralne biblioteke „Đurđe Crnojević“. Danas je ovdje smješteno Odjeljenje stare i rijetke knjige. Prema listu nepokretnosti u svojini Države Crne Gore, a na raspolaganje je dato Prijestonici Cetinje.

Italijansko poslanstvo – Izgradnja objekta trajala je od 1905. do 1910. godine, po projektu italijanskog arhitekta Koradinija. Sastoji se od glavne i sporedne zgrade, koje su spojene zastakljenim prolazom. Glavnu zgradu čini visoko prizemlje, sprat i potkrovlje, raščlanjeno

prozorima i dimnjacima. Sve fasade su jednostavne sa simetrično raspoređenim pravougaanim prozorima. Na čeonj fasadi naglasak je na ulaznom trijemu, iznad kojeg je svečani balkon. Naglašeni krovni vijenac oslonjen je na niz dekorativnih konzolica. Kompleks okružuje ograda od kovanog gvožđa sa velikom kapijom i stražarom. U njemu je danas smješten dio Nacionalne biblioteke „Đurđe Crnojević“; prema listu nepokretnosti u svojini je Prijestonice Cetinje i dato je na raspolaganje Biblioteci.

Plavi dvorac – Dvor prijestolonasljednika Danila je palata građena u maniru imperijalnog stila – ampira. Dvor zrači harmonijom postignutom između savršenih proporcija i dekorativnih elemenata ukomponovanih na fasadi. Na njegov izgradnji angažovani su italijanski i najbolji lokalni majstori, dok su nadzor vodili inženjeri Marko Đukanović i Miloš Lepetić. Na fasadi Dvora prema parku, kameno stepenište sa prvog sprata ostvaruje direktnu vezu sa vrtom na koji se nadovezuje Njegošev park. Današnja Rezidencija predsjednika Crne Gore prema listu nepokretnosti u svojini je Države Crne Gore i dat je na raspolaganje Prijestonici Cetinje.

Biljarda – Vladika Petar II Petrović-Njegoš 1838. godine podigao je zgradu za centralnu vlast i svoju rezidenciju, prema nacrtu ruskog diplomate i pukovnika Jakova Nikolajeviča Ozereckovskog. Biljarda je do 1867. godine služila kao dvorska rezidencija crnogorskih knježeva. U njoj su do 1910. bila smještena ministarstva i državne institucije, prve srednje škole i dr. Zdanje Njegoševe Biljarde je više puta trpjelo izmjene. Godine 1903, od zapadnog krila pa do kule prema Manastiru, ozidana je posebna zgrada za Ministarstvo vojno, pa je uklo-

njena jedna kula. Godine 1910. srušen je i ostali dio zida sa tri preostale kule. U Biljardi je 1951. godine formiran Memorijalni muzej Petra II Petrovića-Njegoša. Prema listu nepokretnosti u svojini je Države Crne Gore i dat je na raspolaganje Prijestonici Cetinje.

Zetska banovina – Projekat za novu zgradu Banske uprave izradio je arhitekta Nikola Krasnov (1864–1939), ruski arhitekta u emigraciji, jedan od najznačajnijih predstavnika akademskog stila u međuratnoj arhitekturi, autor brojnih monumentalnih palata i javnih zgrada na teritoriji nekadašnje Kraljevine Jugoslavije. Projekat je završen 1930. godine, a u njegovoj razradi osim Krasnova učestvovala je i arhitekta Radmila Jevrić. Banska palata sagrađena je na prostoru između Zetskog doma i Ruske legacije, u raskrsnici ulica Baja Pivljanina, vojvode Batrića i Vuka Mićunovića. Formirana kao masivni izduženi pravougaoni blok, u svojim gabaritima zatvara tri unutrašnja dvorišta. Koncept povezanih blok zgrada omogućio je isticanje četiri fasadna polja, sa tri ulaza, koji se mogu posmatrati kao zasebne cjeline. Najbogatija dekoracija je na pročelju, odnosno južnoj strani, usmjerena prema Ulici Baja Pivljanina, gdje je i glavni ulaz u objekat. U zgradi je smještena Prijestonica Cetinje, Osnovni sud i Osnovno tužilaštvo, Turistička organizacija, Poreska uprava, Uprava za nekretnine i Fond penzijskog osiguranja. Prema listu nepokretnosti u svojini je Države Crne Gore i data je na raspolaganje Prijestonici Cetinje. Objekat ima prednje i dva unutrašnja dvorišta koja nijesu adekvatno održavana i valorizovana.

Vojni stan – Gradnji kasarne, tzv. „vojnog stana“ za potrebe crnogorske vojske pristupilo se 24. jula 1895. Vojni stan je služio namjeni sve do Drugog svjet-

skog rata. Pri sanaciji 80-ih godina XX vijeka sa dvorišne strane dograđena je sportska hala. Prostor Vojnog stana danas služi za potrebe smještaja javnog servisa i javnih službi, preduzetništva, ugostiteljstva, sporta i kulture. Monotoniju osnovnog arhitektonskog korpusa, izdužene pravougaone osnove kako u osnovi, tako i u fasadi razbija naglašeni centralni ulazni dio na pročelju i dodatna krila sa dvorišne strane. Objekat je sagrađen od grubo obrađenog tesanika, bez suvišnih detalja na fasadi. Današnji Sportski centar prema listu nepokretnosti u svojini je Države Crne Gore, na raspolaganju je Prijestonice Cetinje, a na upravljanje je povjeren d.o.o. Sportski centar Cetinje. Objekat se pretežno koristi za potrebe sportskih klubova i raznih sportskih aktivnosti, u njemu danas radi i hotel za sportiste. Smještene su prostorije RTV Cetinja kojemu će uskoro biti obezbijeđen drugi i adekvatan prostor za rad, a do izgradnje namjenskog objekta tu se nalaze i prostorije d.o.o. Vodovod i kanalizacija Cetinje. Svojevremeno je u ovom objektu bio smješten i privatni bioskop koji je prestao sa radom, a prostor je prenamijenjen u teretanu. Međunarodnom donacijom koja se odnosi na zamjenu dotrajale spoljne stolarije, kao i sredstvima iz Programa razvoja Prijestonice Cetinje, ovaj objekat je predviđen za sanaciju.

Galerija „Atelje Dado“ na Dvorskom trgu u kojem je smještena galerija, Odlukom Prijestonice Cetinje data je na korišćenje Narodnom muzeju na njegov zahtjev, prema listu nepokretnosti objekat je svojina Države Crne Gore, data na raspolaganje Prijestonici Cetinje.

Prostori koje koristi KUD „Njegoš“ u stambeno-poslovnom objektu, a gdje je nekada bio gradski bioskop na izuzetnoj

lokaciji u Njegoševoj ulici, po listu nepokretnosti su u svojini Države Crne Gore dati na raspolaganje Prijestonici Cetinje, a trenutno su u postupku povraćaja imovine – restitucije pred državnim organima. Pitanje određivanja novog prostora za potrebe KUD „Njegoš“ još uvijek nije definisano.

Rješavanje prostora za bioskop koji se našao u Programu razvoja Prijestonice Cetinje za 2020. godinu pokrenuto je sporazumom između Crvenog krsta Crne Gore i Prijestonice Cetinje o zajedničkom korišćenju multimedijalne sale u objektu u svojini Crvenog krsta. Sporazumom Ministarstva kulture, Prijestonice Cetinje i Filmskog centra Crne Gore dogovorena je dodatna donacija sredstava za nabavku opreme za bioskop, a od strane Ministarstva kulture obezbijeđen je i projekat enterijera.

Objekti u vlasništvu Države Crne Gore

Dvor kralja Nikole – Dvorac kralja Nikole I Petrovića, u narodu poznatiji kao Palac, građen je u periodu od 1863. do 1867. godine. Zgrada dvora 1871. godine proširena je dogradnjom dva krila. Obimni radovi na uređenju dvora obavljani su 1885. i 1892. godine. Konačni neoklasicistički izgled Dvor je dobio 1910. godine. Rekonstrukcija 1910. godine izvedena je po projektu italijanskog arhitekta Ferdinanda Balaka. Tom prilikom uklonjeno je stepenište na fasadi i objekat je dobio neoklasicističke odlike. Novi elemenat je ulazni trijem lociran u središnjoj osi sa natkrivenim balkonom sa balustradom na prvom spratu. Preko stepeništa na dvorišnoj fasadi uspostavljena je veza sa parkom. Ispred bočnih dvorišnih kapija podignute su dvije stražarnice. Izgubio je rezidencijalnu

funkciju 1916. godine, a od 1926. je u njemu smješten Državni muzej. Muzej kralja Nikole raspolaže zbirkama umjetničkih slika i skulptura, odlikovanja, oružja, plakata, pečata, grbova, zastava i fotografija, te brojnim predmetima primijenjene umjetnosti. U dvorišnoj zgradi je Bibliotečko-arhivsko odjeljenje. Dvor je prema listu nepokretnosti svojina Države Crne Gore dato na upravljanje Narodnom muzeju Crne Gore.

Vladin dom je sagrađen 1909/10. godine za potrebe smještaja državnog aparata Narodne skupštine, prema projektu italijanskog arhitekta A. C. Koradinija za nepunih godinu dana. Vladin dom je koncipiran u obliku kvadrata s unutrašnjim dvorištem – atrijumom. Poslije Drugog svjetskog rata, osim Štamparije i Pošte, u zgradi su bile smještene brojne institucije. Za potrebe Umjetničkog muzeja preuređena je 1977, a Istorijskog 1989. godine. U pomenutim muzejima baštini se kulturno blago od izuzetnog značaja. Sala „Ivan Crnojević“ posebno se ističe u enterijeru budući da je bogato ukrašena i koristi se za potrebe održavanja raznih vrsta programa i svečanosti, a nekada je služila i za potrebe prvog bioskopa. Objekat je u svojini Države Crne Gore.

Kraljevsko pozorište „Zetski dom“ – Izgradnja „Zetskog doma“ započela je 1884. godine, po projektu trogirskog inženjera Josipa Sladea. Godine 1888. počinje njegova pozorišna funkcija. Objekat je konačno završen 1896. godine i nazvan Knjaževsko crnogorsko pozorište. Povlačenjem austrougarskih trupa, Zetski dom je 1918. zapaljen i ostaje zgarište čitavih 12 godina. Godine 1931. pozorište je obnovljeno sa velikim izmjenama. Zemljotres 1979. nije značajno oštetio zgradu, ali je ona bila vrlo zapuštena jer je više od 20 godina

bila van funkcije. Radovima izvedenim po projektu iz 1985. povećan je scenski prostor i koristi se i danas, a prema listu nepokretnosti u svojini je Države Crne Gore.

Englesko poslanstvo – Izgrađeno je 1913. godine po projektu engleskog arhitekta Hartija. Jednostavno zdanje izvedeno je u duhu tipičnog engleskog ljetnjikovca. Za prvobitnu namjenu služilo je do 1915. Danas se u njemu nalazi Muzička akademija, prema listu nepokretnosti u svojini je Univerziteta Crne Gore.

Rusko poslanstvo – Zgrada Ruskog poslanstva sagrađena je 1903, prema projektu italijanskog arhitekta Koradinija. Projektovana je raskošno u stilu kasnog ruskog baroka – „Peterburškog ampira“. Kao poslanstvo Rusije zgrada je služila do kraja 1915. godine, da bi se između dva rata koristila u prosvjetne svrhe, a 1953. bila adaptirana za potrebe Dječije bolnice. Nakon obimne restauracije izvedene nakon zemljotresa 1979. godine, objektu je vraćen prvobitni izgled. U njemu je radio Kulturološki fakultet od 1981. do 1986. godine. Od 1988. godine u njoj je bio smješten Fakultet likovnih umjetnosti. Trenutno se ne koristi, a odlukom Vlade namijenjeno je za potrebe Ministarstva vanjskih poslova i kompletno je renovirano nakon požara. Prema listu nepokretnosti u svojini je Države Crne Gore.

Austrougarsko poslanstvo – Gradnja je započeta 1896, a završena 1899. godine, prema projektu Josipa Sladea. Objekat je za potrebe poslanstva korišćen sve do 1914. godine. Za vrijeme austrougarske okupacije u njoj je dvije godine bilo smješteno austrijsko vojno guvernerstvo za Crnu Goru, a između

dva rata Komanda zetske divizije. Nakon Drugog svjetskog rata u zgradi su se nalazile razne pedagoške ustanove. Obimni sanacioni radovi izvedeni su nakon zemljotresa 1979. godine. U njemu je danas smješten Fakultet za crnogorski jezik i književnost, a prema listu nepokretnosti u svojini je Države Crne Gore.

Srpsko poslanstvo na Dvorskom trgu u kojemu je smješten Etnografski muzej po listu nepokretnosti u svojini je Države Crne Gore.

Belgijsko poslanstvo na Dvorskom trgu trenutno se ne koristi, a po listu nepokretnosti u svojini je Države Crne Gore i dato je na korišćenje Ministarstvu kulture.

Tursko poslanstvo – Polovinom 80-ih godina XIX vijeka sagrađena je kuća vojvode Maša Vrbice u centru Cetinja koja je 1888. otkupljena za potrebe Turskog poslanstva. Kuća, poznata i pod nazivom Pašina kuća, koristila se za potrebe Turskog poslanstva do oktobra 1912. godine. Od 1998. u objektu je smješten Fakultet dramskih umjetnosti, a po listu nepokretnosti u svojini je Univerziteta Crne Gore i dato je na korišćenje Fakultetu dramskih umjetnosti.

Zgrada bivšeg Đevojačkog instituta „Carice Marije“ – Za potrebe „Đevojačkog instituta carice Marije Aleksandrović“, prvog ženskog srednjoškolskog zavoda u Crnoj Gori, 1869. godine podignuta je nova zgrada. Đevojački institut je osnovan zahvaljujući pomoći ruske carice, po kojoj je i dobio ime. To je prva moderna školska zgrada na Cetinju i u Crnoj Gori uopšte. Institut je prestao sa radom 1913. godine. Projektant objekta je austrijski inženjer Pakler. Prilagođavajući se novim namjenama, objekat je pretrpio više adaptacija čime je umno-

gome izgubio svoj autentični izgled. U ovom objektu u periodu obnove nakon zemljotresa smješten je Dom učenika i studenata, a prema listu nepokretnosti u svojini je Države Crne Gore.

Državni arhiv Crne Gore. Zdanje današnjeg Državnog arhiva sagrađeno je 1931. godine za potrebe Žandarmerijske stanice. Dugi niz godina ovdje je radila Štamparija „Obod“. Za potrebe Državnog arhiva adaptirana je 1980. godine. Objekat se nalazi u neposrednoj blizini Dvorskog trga dok je vizura na ovaj objekat zaklonjena zelenom površinom oko spomenika Ivanu Crnojeviću. Kroz Program razvoja Prijestonice Cetinje za 2020. godinu planirano je uređenje prostora ispred Državnog arhiva kao i proširenje platoa u dijelu preko podvožnjaka, čime će ovaj objekat postati vidljiviji i pristupačniji, a sve u skladu sa planskim dokumentom.

Crnogorska galerija umjetnosti „Dado Đurić“ – bivša upravna zgrada Trgoprometa smještena na Balšića pazaru prema listu nepokretnosti u svojini je Države Crne Gore data na korišćenje Narodnom muzeju Crne Gore.

Galerija 42 prema listu nepokretnosti u svojini je Univerziteta Crne Gore i smještena je u renoviranoj gradskoj kamenoj prizemnoj kući. Osnovana je za potrebe Fakulteta likovnih umjetnosti 2010. godine. Svojim programom predviđa gostovanja internacionalnih i domaćih umjetnika kao i prezentaciju umjetničkog rada nastavnog kadra i studenata Fakulteta. U sklopu Galerije 42 nalazi se i studentska galerija, kao i dva apartmana predviđena za umjetničke rezidencijalne boravke.

Ostali prostori

Stari zatvor. Kao potencijalna lokacija koja nije valorizovana, prepoznaje se urušena zgrada zatvora u Bogdanovom kraju, u svojini Prijestonice Cetinje, čiji istorijski značaj i nekadašnja namjena mogu biti inspiracija za brojne buduće sadržaje i vizuelnu i kulturnu valorizaciju okolnog ambijenta tog dijela grada. Planskim dokumentom predviđen je za nadogradnju sprata i poslovnu namjenu.

Vladičina bašta sa starim mlinom Ivana Crnojevića. Neobičan prirodni ambijent u samom centru grada sa ogromnom zelenom površinom ispred Cetinskog manastira, kroz vjekove sačuvana Vladičina bašta sa Mlinom Crnojevića i vrbama po obodu svjedoče o postojanju nekadašnje rijeke. Ivan Crnojević je da bi regulisao proticanje vode kroz ponor ispod Orlovog krša, njegov površinski dio obložio zidovima i nedaleko od njega 1484. godine podigao vodenicu za potrebe dvora i Manastira. Od XVIII vijeka ne služi osnovnoj namjeni.

Sadašnji izgled Mlina Ivana Crnojevića rezultat je rekonstrukcije, urađene krajem 80-ih godina, u obnovi nakon zemljotresa 1979, a koja se prije svega ogledala u prezidiivanju objekta i postavljanju krovne konstrukcije i krovnog pokrivača. To je bio prizemni objekat pravougaone osnove sa dvovodnim krovom, vratima i jednim prozorskim otvorom manjih dimenzija. U osnovi je sačuvan jedan volt za protok vode. Građen je od poluobrađenih kamenih blokova u nepravilnom slogu. Mlin je ponovo rekonstruisan prije nekoliko godina.

Pećina i Nova džada. U samom jezgru grada nadomak Cetinskog manastira, Biljarde i Vladinog doma nalazi se ulaz

u pećinu kao tipičan element kraškog polja i brdovitog okruženja kotline u kojoj je grad smješten. Ulaz u pećinu kreće sa neuređenog platoa koji se koristi kao neuređeni parking i na neki način degradira i krije ovaj neobični prirodni prostor u samom centru grada. Izlaz iz pećine na gornjoj tački je dostupan putem u narodu poznatom kao „nova džada“ koji vodi na izuzetan vidikovac iznad Manastira, koji predstavlja zaravan neočekivano velike površine, a koja nije uočljiva sa donjeg nivoa Manastira i Vladičine bašte.

Univerzitetski centar. Na mjestu nekadašnjeg donjeg kompleksa fabrike „Obod“ nalazi se Univerzitetski centar fakulteta umjetnosti sa realizovanom novom zgradom Fakulteta likovnih umjetnosti. Kompleks je predviđen sa puno otvorenog prostora između objekata koji kada svi budu izgrađeni (Fakultet dramskih umjetnosti i Muzička akademija) i kada prostor dobije konačnu formu i saobraćajnu mrežu, predstavljajući ambijent pogodan za kulturna dešavanja u skladu sa namjenom i sadržajem kompletnog prostora. U okviru kompleksa planiran je objekat zajedničkih sadržaja u kome je predviđen izložbeni prostor, knjižara, multimedijalni prostor i nekoliko lokala. Objekat zajedničkih sadržaja bi se koristio od strane studenata i profesora svih fakulteta, kao i od strane posjetilaca iz grada. U neposrednoj blizini univerzitetskog kompleksa planirana je površina namijenjena za objekat isključivo za kulturne djelatnosti, čiji će se sadržaj i prostorna organizacija odrediti od strane vlasnika (Prijestonica Cetinje) i budućeg korisnika prostora.

Prostori izvan istorijskog jezgra Prijestonice Cetinje

Rijeka Crnojevića. Urbano jezgro naselja formiraju četiri grupacije kuća definisane kao dio urbane cjeline. Najprepoznatljiviji je urbani sklop kuća ispred pazarišta, između „Danilovog mosta“ i „prečnog puta“ odlikuje se objektima individualnog stanovanja specifične arhitekture i prostorne organizacije. Zbog ograničene veličine zemljišta parcele su manje, različitog oblika i različite orijentacije. Cijela površina je gusto izgrađena pa objekti nemaju dvorišta, tako ni pomoćnih objekata. Objekti su građeni na samoj uličnoj regulaciji orijentisani na pijacu i tranzitni put, a na užem dijelu zemljišta protežu se od jedne do druge ulice, pa imaju dvije ulične fasade, spratnosti P+1 do P+2. Prizemlja objekata su najčešće nestambene namjene čime se obezbjeđuje centralitet uličnog poteza, snabdjevenost i živost naseljskog jezgra.

Brojnim međunarodnim razvojnim projektima prekogranične i regionalne saradnje region Skadarskog jezera uključen je u inicijative revitalizacije naselja. Posredstvom Ministarstva kulture, sporta i medija u projektu „Jezero i ljudi“ razmatrana je tema „Problemi i potencijali lokalnih zajednica Skadarskog regiona“ i istaknut plan rekonstrukcije, restauracije i revitalizacije vrijednog kulturnog, istorijskog i arhitektonskog nasljeđa, planirana je reorganizacija postojećih i osnivanje novih organizacija iz oblasti razvoja privrede, pretežno poljoprivrede i kulture. Finansijska sredstva potrebna za realizaciju ovog projekta obezbjeđuje Savjet Evrope.

U tom pravcu ovim planom ambijentalna cjelina Ljeskovac prepoznata je kao potencijalna lokacija za rekonstrukciju

privrede (ribarstvo) i kulture (umjetnički kampovi, letnje škole, i sl.).

Žabljak Crnojevića sa srednjovjekovnim utvrđenim gradom smješten je na kupastom kamenitom uzvišenju (129 m), unutar trougaone površine koju formiraju rijeke Karatuna i dva kraka rijeke Moračice. Sjeverno od Žabljaka nalazi se Gornje blato čija je otoka Karatuna. Utvrđenje se, kao spomenik kulture prve kategorije, danas nalazi u zapuštenom stanju i nije adekvatno valorizovano.

Razvojna opredjeljenja i planirani sadržaji obuhvataju turističku valorizaciju naselja Žabljak Crnojevića (podgrane), turističku i kulturološku valorizaciju istorijskog kompleksa utvrđenog grada Žabljak Crnojevića (grad), formiranje umjetničke kolonije u podgrađu, razvoj nautičkog i rekreativnog turizma (pristanište sa servisima), konjičkog sporta, i prateće saobraćajne uslove, kao i pristupne puteve.

Karuč – Vladičina kula. Karučki zaliv ima izrazitu pejzažnu ljepotu, a najpoznatije je kao staro ribarsko naselje sa više ribolovnih oka i sa očuvanim ostacima narodne arhitekture vezane za tradicionalno ribarenje i preradu ribe. Na dominantnoj poziciji brijega u Karuču je već spomenički valorizovana kula Svetog Petra Cetinjskog, a nad Đurovim okom je, takođe valorizovanih kulturno-istorijskih vrijednosti, Ribarska stražarska kućica. Karuč je nastao iz sezone potrebe ribarenja i prerade riba pa su shodno tome stambeno-ekonomski objekti i zidani od lokalnog kamena, kao prizemni, za potrebe konačenja, prerade ulova i odlaganja ribarske opreme.

Vladičina kula podignuta je 1808. godine kao zimovnik mitropolita Petra I. Prvobitno je imala stambeni i odbrambeni

karakter. Prilikom napada Omer-paše na Crnu Goru 1862. iz nje je pružan snažan otpor. Poslije smrti Petra I u kuli je neko vrijeme radila škola koja se pominje 1871. Danas je bez namjene, a daleke 1959. godine objekat je konzervatorski tretiran.

Njeguši. Dio ruralne cjeline sa najvećim stepenom urbanizacije predstavlja lokalitet Vr'polje, tj. Pjaca. Jezgro naselja formiraju dva paralelna niza kuća koje razdvaja put i drenažni kanal za vodu, kao i slobodna javna površina na kojoj je spomen-obilježje. Najprepoznatljiviji je sklop kuća oko nekadašnje osnovne škole i pošte. Odlikuje se objektima individualnog stanovanja specifične arhitekture (kuće u nizu, izvorno prizemne spratnosti koje su u poznijoj fazi nadograđene spratovima – druga polovina XX vijeka) i prostorne organizacije. Zbog ograničene veličine zemljišta parcele su manje, različitog oblika i različite orijentacije. Cijela površina je gusto izgrađena pa objekti gotovo da i nemaju dvorišta, a ni pomoćnih objekata. Objekti su građeni na samoj uličnoj regulaciji orijentisani ka trgu i glavnom putu. Prizemlja objekata su najčešće nestambene namjene čime se obezbjeđuje centralitet uličnog poteza, snabdjevenost i živost naseljskog jezgra, kao i turističko-ugostiteljska ponuda.

Kako bi se stvorili uslovi za dalji razvoj ovog prostora kao primarnog centra naselja, sa raznolikom strukturom nestambenih sadržaja, u ovoj zoni se planom definiše mješovita namjena. Pri izboru djelatnosti akcenat se stavlja na sve one sadržaje koji su u funkciji obnove i prezentacije bogate arhitektonske baštine i revitalizacije ambijenta. Zbog arhitektonske specifičnosti i ambijenta od velikog istorijskog i kulturnog značaja

precizni uslovi izgradnje, rekonstrukcije i sanacije stambenih objekata u obuhvatu ovog prostora definisani su Urbanističkim planovima. Lokalni centar Njeguša – Vr'polje (Pjaca) je vrlo prepoznatljiv centar ambijentalne ruralne cjeline koji čini staro ruralno jezgro.

U toj zoni koncentrisani su različiti sadržaji mješovite namjene poput trgovine, usluga, ugostiteljstva, poslovanja. Neophodno je unapređenje ambijentalnih odlika prostora, afirmisanje mikro ambijenata i u funkcionalnom (karakter i vrsta djelatnosti) i u vizuelnom smislu (prepoznatljiva arhitektura objekata, opremanje i uređenje parternih površina, pejzažne vrijednosti prostora...); prostorno-fizičko i funkcionalno integrisanje ruralnog jezgra i neposrednog okruženja. Integralni dio ovog centra je Spomen-obilježje žrtvama narodno-oslobodilačkih ratova.

Ovaj lokalni centar treba da obezbijedi osnovne prateće sadržaje različitog tipa kako bi se poboljšala snabdjevenost stanovnika i gostiju (u planiranim turističkim naseljima, ali i u privatnom smještaju) svim pratećim sadržajima i smanjila potreba njihovog svakodnevnog odlaska u grad. Trg u centru ambijentalne ruralne cjeline, Kopito predstavlja okruženje zatečenih objekata javne namjene – crkve i gumna. *Skver* u okviru turističke namjene na lokalitetu Belveder ima funkcionalnu i estetsku ulogu u pejzažnom uređenju ovog prostora.

Ivanova korita – NP „Lovćen“. Kontaktne zone predmetnog područja se oslanjaju na područja Njeguša, Krsca i Cetinja. U centralnom dijelu koncentrisana je zona rekreativno-turističkih sadržaja, kao što su Centar za posjetioce sa turističko-informativnim punktom, objekat JP Nacionalnog parka sa bungalovima,

centar za odmor i rekreaciju djece, mali hotel i rezidencijalni apartman u ljetnjikovcu knjaza Nikole.

Zona rekreativno-turističkih sadržaja proširuje se novim sadržajima koji prate lokaciju buduće stanice žičare na Ivanovim koritima. Ovaj centar se oprema odgovarajućom saobraćajnom i tehničkom infrastrukturom, kao i brojnim uslužnim djelatnostima. Ograničenja u okviru zone definisana su uređenjem terena, pravilima građenja, kao i uslovima oblikovanja i materijalizacije. Prostor i sadržaji na Ivanovim koritima prepoznat je kao idealan za organizacije brojnih edukativnih radionica i ljetnjih škola nauke, istorije, jezika i kulture, prirode, sportova, kamp kamernе muzike i drugo.

Planirani program turističko-rekreacionih sadržaja: Kulturni sadržaji u rekonstruisanom manastirskom konaku; Mali hotel 3* – 47 ležaja (rekonstrukcija objekta nekadašnjeg paviljona); Rekonstrukcija paviljonske kuhinje sa trpezarijom i smještajem (19 ležaja); Centar za posjetioce, Prirodnački muzej, biblioteka – rekonstrukcija Planinarskog doma; Sportska sala (izgradnja sale na poziciji terena za male sportove); Centralne i uslužne djelatnosti – ambulanta, hidrometeorološka stanica, pošta, banka; Poligon za male sportove (2 teniska terena, 2 igrališta za male sportove, fudbalsko igralište); Kamp odmorište – za šatore i kamp vozila (mobile home); Međustanica žičare Kotor – Cetinje sa pratećim i više ugostiteljsko-uslužnih sadržaja; Proširenje avanturističkog parka; Park brdskog biciklizma sa servisnim centrom.

Planirani prateći programi: Autobuska stanica; Parking prostori; Sportsko-rekreativni sadržaji (park i staze za šetnju i planinarenje, trim staza, staza

za sankanje i skijanje); Uslužni – u pogledu iznajmljivanja i servisiranja sportske opreme i rekvizita; Servisni – u pogledu održavanja osnovne turističke infrastrukture (za održavanje objekata, uređenje slobodnih rekreativnih površina u Parku, servis komunalne infrastrukture).

Čevo je naselje u Katunskoj nahiji sa potencijalom razvoja u funkciji turizma i kao mjesto rođenja istorijskih ličnosti od značaja za Cetinje i Crnu Goru, poput kraljice Milene Petrović-Njegoš, serdara Janka Vukotića, vojvode Draška Popovića i drugih. Zadrugi dom, zgrada bivše OŠ „Blagota Mićunović“ predstavljaju potencijalno zanimljive prostore kojima se može odrediti namjena u funkciji različitih sadržaja.

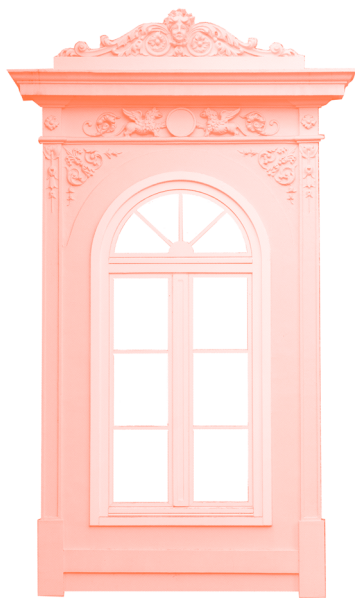
Zbog svoje uloge pograničnog plemena i stalnih borbi s Turcima steklo je najveći ugled u Crnoj Gori, o čemu svjedoči i činjenica da je jedino pleme koje je Njegoš proslavio posvećenim stihovima („Čevo ravno, gnijezdo junačko“) u svom djelu „Gorski vijenac“, u kojem je najveći broj ključnih likova upravo iz ovog plemena, vojvoda Draško Popović, serdar Vukota, knez Janko, Vuk Mićunović, Vuk Mandušić.

Lipska pećina otvorena je za posjetioce u julu 2015. godine budući da je Ugovorom između Prijestonice Cetinje i turističkog preduzeća „Lipska pećina“ d.o.o. data u zakup. Proteklih godina sem promocije ovog posebnog zaštićenog spomenika prirode, prostor je poslužio kao ambijent za organizovanje modne revije „Bihorski ćilim“ kreatorke Anastazije Miranović, a bio je inspiracija i njemačkom kompozitoru Alexander Wiener-u koji je napisao kompoziciju „Za majku zemlju“ posvećenu Lipskoj pećini, a što je promovisano kroz muzičko-baletski spektakl posvećan

ovom posebnom dragulju prirode. Lipska pećina do nedavno je bila na raspolaganju Prijestonici Cetinje, a trenutno je u listu nepokretnosti isključivo u svojini Države Crne Gore. Predstavlja jedan od najvećih speleoloških objekata u našoj zemlji sa sistemom od 2,5 km kanala, dvorana i galerija koje je čine nezaobilaznom atrakcijom u Crnoj Gori. Ljepotu Lipske pećine su prepoznale i divile joj se znamenite istorijske ličnosti, među kojima i dinastija Petrović. O postojanju Lipske pećine znalo se i prije Njegoševog vremena, a ekspedicije su organizovane čak i tada. Brojni renomirani istraživači iz 19. vijeka su ostavili zapise o Lipskoj pećini i bogatstvu njenih raznovrsnih ukrasa, a istraživanja se nastavljaju i danas.

PROGRAM RAZVOJA KULTURE PRIJESTONICE CETINJE 2022—2026.

Program razvoja kulture Prijestonice Cetinje 2022–2026, nakon detaljne analize kulturnog sistema i njegovih ključnih aktera, dizajniran je kao **krovni strateški plan** koji se bavi ključnim i najvažnijim elementima opštinske kulturne politike. Razlozi za takav pristup su postojeći okvir i djelokrug rada administrativnog sistema upravljanja i odlučivanja u polju kulture u Prijestonici Cetinje. Strateški plan sintetizuje osnovna strateška opredjeljenja, uz napomenu da predložene mjere razvoja unutar pojedinačnih analiza predstavljaju takođe relevantan okvir strateškog promišljanja i djelovanja različitih aktera.

Strateška analiza odabranih aspekata definisala je razvojne mogućnosti unutar pojedinačnih oblasti i sektora, koji su u nadležnosti drugih javnih politika, prije svega kulturne politike na nacionalnom nivou, ali poželjno i drugih javnih politika, obrazovne, politike kulturnog turizma ili politike za mlade.

Program kao krovni strateški plan koji inicira promjene i inovacije nakon adekvatne primjene i evaluacije može biti u daljim procesima rada na novim programima razvoja kulture dizajniran kao *implementacioni plan* unutar posebnih sistemskih oblasti kulture i područja kulturne politike.

Načela strateških rješenja koje inicira Program razvoja kulture operativno se mogu pretočiti u implementaciji kroz izradu godišnjih akcionih planova sa jasnim aktivnostima, linijama nadležnosti i odgovornosti, kao i potrebnim kadrovskim i finansijskim resursima za njihovo sprovođenje. Primjena participativnog načela u odlučivanju i kreiranju akcionih planova, kao i stvaranje radnih ili projektnih timova za koncipiranje i realizaciju aktivnosti predstavljaju osnovna polazišta za njihovo koncipiranje.

1. Vizija razvoja kulture

Kulturni identitet Prijestonice Cetinje, stvaran tokom istorije i u savremenosti, predstavlja njegov ključni označitelj koji je potrebno razvijati i usavršavati kroz nove prakse djelovanja, organizacionog i programskog redizajna i pozicioniranja kulturne politike kao prioritete javne politike na lokalnom nivou.

Kulturni sektor značajno determiniše savremene procese života i funkcionisanja Prijestonice, njenu prepoznatljivost, sadržaje uz značajan procenat umjetnika, stručnjaka u kulturi i studenata umjetnosti i potrebno ga je ambiciozno reafirmisati u kontekstu ukupnih razvojnih politika,

kroz kulturu kao tačku sinergije kako na opštinskom, tako i na nacionalnom nivou.

Program razvoja kulture Prijestonice Cetinje 2022–2026, koji se definiše po prvi put, odražava mjeru otvorenosti i kosmopolitskog duha grada i predstavlja platformu za kreiranje novih narativa i artefakata koji ostvaruju simboličke, institucionalne i individualne dimenzije uspješnog kulturnog razvoja Cetinja.

Vizija razvoja kulture neodvojiva je od principa uravnoteženog i harmoničnog odnosa između kulturne i prirodne baštine, produkcije novih sadržaja u sadejstvu sa socijalnim potrebama lokalne zajednice, ekonomskih aktivnosti i kulturnog i prirodnog okruženja. Zbog urbanističko-arhitektonskih vrijednosti istorijskog jezgra Cetinja, korelacija između njegovog prostornog i kulturnog razvoja treba da se zasniva na principima integralne zaštite, odnosno poštovanja tradicionalnih urbanističkih modela, očuvanja kulturne baštine i njegovog okruženja i njegove cjelovitosti i autentičnosti, uspostavljanja ravnoteže između potreba savremenog života i očuvanja tradicionalnih vrijednosti.

2. Strateški ciljevi razvoja kulture i preporuke

1. Institucionalna reforma i finansiranje

Institucionalna reforma definiše tri segmenta djelovanja i strateških rješenja u odnosu na Sekretarijat za kulturu, sport i mlade, Savjet za kulturu i institucionalni razvoj javnog sektora kulture u nadležnosti opštinske uprave.

(1) Sekretarijat za kulturu, sport i mlade potrebno je reformisati u cilju jačanja njegovih kapaciteta što može dovesti do kvalitetnijeg pozicioniranja kulturne politike, njegove snažnije uloge u upravljaju kulturom na nivou opštinske administracije i veće vidljivosti i prepoznatljivosti u javnosti. Jačanje kapaciteta može da bude usmjereno u više pravaca:

- transformaciju postojećeg Sekretarijata, uz formiranje Sekretarijata za kulturu, ili
- kadrovsko jačanje ili novu sistematizaciju radnih mjesta za oblast kulture i njene složene zahtjeve, kao i politiku permanentnih obrazovnih programa za zaposlene.

Na taj način reformisani ili kadrovski ojačan Sekretarijat za kulturu može biti proaktivni akter razvoja kulture, garant primjene svih potrebnih standarda i profilisanja kulturnog života i kreiranja savremene kulture Cetinja.

(2) Potrebno je redefinisati ulogu, obaveze i odgovornosti Savjeta za kulturu i njegove funkcionalne povezanosti sa Gradonačelnikom, Senatom i Skupštinom Prijestonice.

(3) Prijestonica Cetinje u narednom periodu treba da definiše i redefiniše svoju osnivačku ili suosnivačku ulogu u potrebi jačanja institucionalnog karaktera javnog sektora kulture u njenoj nadležnosti. U tom cilju potrebno je:

- a) pokrenuti izradu novog elaborata o osnivanju nove institucije kulture koja bi odgovorila potrebama savremene kulturne i umjetničke produkcije, sa svim potrebnim preduslovima i standardima u funkciji stvaralaštva i razvoja publike,
- b) sagledati mogućnost da Prijestonica institucionalizuje Crnogorski likovni salon „13. novembar“, koji ima kvalitetan potencijal da u budućnosti bude relevantna institucija i manifestacija u polju vizuelnih umjetnosti, što može stvoriti pretpostavke za njen in-

ternacionalni karakter. Na taj način Prijestonica može profilisati manifestacioni segment kulture u funkciji savremenog imidža Cetinja kao grada kulture naslonjen na tradiciju projekta koji je nekada imao jugoslovenski karakter, a u savremenosti to može biti pretočeno kroz ambiciju kreiranja institucije i manifestacije koja može djelovati u evropskom prostoru kulture,

c) formirati adekvatno tijelo, čiji bi organizacioni okvir, kadrovski i prostorni kapaciteti bili osposobljeni da se na lokalnom nivou bave upravljanjem, valorizacijom i prezentacijom kulturnih dobara, spomenika i spomen-obilježja koji su u vlasništvu Prijestonice. U cilju zaštite, očuvanja i njegovanja izuzetnog i autentičnog identitetskog materijalnog i nematerijalnog naslijeđa Cetinja trebala bi se razmotriti mogućnost stvaranja muzejske postavke, a na tom planu treba podržati i sve eventualne privatne inicijative. Model takve poželjne promjene može biti i reorganizacija postojećeg Sekretarijata, unutar koga je dodatno potrebno definisati i mehanizme koji bi pomogli očuvanju tradicionalnih zanata i vještina, te

podsticati izradu autentičnih suvenira i ekonomsku valorizaciju kulturne baštine. Važnost utemeljenja instrumenata kulturne politike koja se odnosi na zaštitu kulturne baštine, može se oslanjati na empirijskim podacima, prikupljenim i obrađenim u ranijim periodima.

(4) Povećati sredstva za finansiranje kulture iz budžeta kao preduslov za razvoj kulture i jačanje kulturnog identiteta Prijestonice i njegovo pozicioniranje na novim osnovama u budžetu Prijestonice. Na taj način može se proaktivnije djelovati u razvoju sva tri sektora kulture kroz jasno definisane linije podrške koje su u funkciji povećanja sredstava za postojeći sistem finansiranja, kao i uspostavljanje novih linija podrške. Povećanje sredstava za finansiranje kulture je u direktnoj korelaciji sa kvalitetnom primjenom Programa razvoja kulture Prijestonice Cetinje 2022–2026.

2. Proaktivna i transparentna kulturna politika

Razvoj kulture u Prijestonici treba da prati otvoren dijalog strukturisan programskim debatama kako bi se na najbolji način iskoristio izuzetan kreativni potencijal u ukupnom sektoru kulture Prijestonice. Priprema i sprovođenje debata i godišnjih prezentacija moni-

toringa i evaluacije Programa razvoja kulture Prijestonice Cetinje podrazumijeva kreiranje:

- informacione baze kulturnog sistema Prijestonice,
- kvalitetne komunikacione strategije u funkciji promocije kulturnog sistema i Programa razvoja kulture Prijestonice,
- promocija linija podrške Prijestonice Cetinje za kulturu i drugih izvora finansiranja na nacionalnom, regionalnom i evropskom nivou u saradnji sa drugim subjektima,
- uspostavljanje intersektorske saradnje i koordinacije na nivou Prijestonice sa drugim sekretarijatima od značaja za sprovođenje Programa razvoja kulture.

Ostvarenje ovako postavljenog strateškog cilja podrazumijeva uspostavljanje kvalitetnih partnerskih i saradničkih veza između javnog, privatnog i nezavisnog sistema kulture uz načela primjene intersektorske logike i politike djelovanja. Potrebno je definisati godišnje programsko-operativne i finansijske planove kao rezultat primjene Programa razvoja kulture u odnosu na njegova strateška rješenja.

3. Kreiranje kulture u dijalogu sa ambijentalnim, kulturnim i istorijskim vrijednostima Prijestonice

Cetinje u svojoj tradiciji, prostornim resursima i u svom kosmopolitskom duhu može da pokrene razvoj projekata koji za cilj imaju kreiranje novih inovativnih programskih aspekata u kontekstu uspješne primjene prethodna dva strateška određenja u razvoju kulture, ali i kao poseban i nezavisan segment nove kulturne politike grada. Ovako definisan strateški cilj može da pokrene snažan talas narativnog, vizuelnog i performativnog upisivanja umjetničke produkcije i autorstva u materijalnost Cetinja, njegovu kulturnu istoriju i savremeno promišljanje svijeta umjetnosti. Navedeni starteški cilj može se ostvariti partnerski sa drugim relevantnim subjektima na lokalnom, nacionalnom i međunarodnom nivou saradnje.

(1) Djelovanje u javnom prostoru ili *placemaking* javnog prostora kao godišnji program javnog poziva za kreiranje umjetničkih sadržaja i intervencija u javnom prostoru, kako istorijskog jezgra grada, tako i šire okoline kroz izradu smjernica za oživljavanje javnih prostora Prijestonice.

(2) Standardizacija i kreiranje projekata unapređenja graditeljsko-urbanističkog nasljeđa, kao i izrada projekta ekonomske

valorizacije kulturne baštine na teritoriji Prijestonice.

(3) Produkcija nove vizuelne komunikacije u javnom prostoru za promociju kulture i vidljivost kulture u urbanom prostoru.

(4) Planiranje investicija za rekonstrukciju prostora u vlasništvu Prijestonice kao preduslova za razvoj kulture i izradu menadžment plana prostornih aspekata razvoja kulture. Kao pilot projekat navedenog strateškog rješenja može biti obuhvaćena Ljetnja pozornica i Stari zatvor.

(5) Kreiranje programa godišnjih Art rezidencija kao javnog poziva kroz stvaranje prostornih preduslova za boravak i rad inostranih i domaćih umjetnika u funkciji dodatnog jačanja karaktera Prijestonice kao grada kulture i poželjne internacionalizacije i prisustva na međunarodnoj umjetničkoj sceni. Poseban fokus programa Art rezidencija može biti usmjeren u polju umjetničkog stvaralaštva, kao i razvoja kreativnih industrija i kulturnog turizma.

(6) Razvoj programa i aktivnosti za dostupnost kulture osoba s invaliditetom poštujući princip jednakosti prava na kulturu koji je proklamovan osnovnim načelima razvoja kulture u Crnoj Gori kroz veću participaciju u kulturi, razvoj specifičnih informativnih

sadržaja i stvaranja uslova za kreativni iskaz, kao i za pošljavanje ili angažovanje u sektoru kulture.

(7) Afirmacija rodne ravnopravnosti u kulturi i eliminisanje rodnih stereotipa u kulturi, osnaživanje ženskih kulturnih identiteta u kontekstu politike promovisanja razlika u kulturi i razvoja kulturnog diverziteta.

4. Korišćenje EU fondova i međunarodna kulturna saradnja

Imajući u vidu da Cetinje raspolaže zavidnim potencijalom kulturno-istorijskog nasljeđa neophodno bi bilo definisati prioritete u uspostavljanju projekata međunarodne kulturne saradnje sa ciljem veće internacionalizacije kulturnog djelovanja i razvoja prepoznatljivosti grada, korišćenjem dostupnih EU fondova. Ovaj strateški cilj koji stoji u snažnoj relaciji sa svim ostalim i prethodno navedenim trebalo bi biti u funkciji ustanovljavanja međunarodnih opštinskih manifestacija koje bi se naslanjale na bogato kulturno-istorijsko i kosmopolitsko nasljeđe Cetinja, na jednoj, i na potencijalu savremene kulturne produkcije kojem mogu doprinijeti sve stubne i nacionalne ustanove kulture i obrazovanja sa sjedištem na Cetinju, na drugoj strani. Ovaj strateški prioritet koji je u opštini Cetinje već zadobio svoj institucionalni

okvir kroz osnivanje „Centra za lokalni ekonomski razvoj i EU fondove“ nije u dovoljnoj mjeri iskorišćen, niti iscrpljuje sve opcije koje stoje na raspolaganju i to posebno u dijelu programskog povezivanja kulturne baštine i kreativnih industrija – posredstvom fonda Kreativne Evrope ili godišnjeg UNESCO fonda za promociju kulturne raznolikosti. Kako ostvarivanje ovog strateškog cilja može veoma konkretno da doprinese identitetskom markiranju i internacionalizaciji grada, tako spoj baštine i njene savremene interpretacije kroz razvoj internacionalnih manifestacija – kao iz vremena održavanja „Cetinjskog bijenala“ može u potpunosti da redefiniše i rebrendira sliku savremenog Cetinja. U tom pravcu može se zaključiti da međunarodna kulturna saradnja može da ima multidimenzionalni smisao isključivo u pravcu kada donosioci odluka svjesno kreiraju cilj i svrhu internacionalizacije kroz određeni festival ili manifestaciju u lokalnom kontekstu sa međunarodnim predznakom. Na ovaj način postiže se mnogostruka vrijednost u podizanju organizacionih i produkcionih kapaciteta na jednoj i dodatno se angažuju resursi turizma, kulture i samopromocije na drugoj strani.

5. Unapređivanje i uspostavljanje modela javno-civilnih i javno-privatnih partnerstava

Iako je evidentno da Prijestonica Cetinje u ograničenom obimu ulaže određena sredstva u razvoj nevladinih organizacija i organizacija civilnog društva, kao i podrške privatnom sektoru kulture, unapređenje stanja u ovoj oblasti u perspektivi može da ima i više nego jedan pozitivan strateški i programski benefit, kako za opštinu, tako i za najširu grupu korisnika programa nevladinih organizacija u kulturi i kreativnih industrija. U tom pravcu posebno mogu biti zanimljivi programi socijalnog i kreativnog preduzetništva koje angažuje širok resurs populacije nezaposlenih mladih i žena koja je u periodu društvene tranzicije često ostajala na marginama ciljnih grupa mnogobrojnih projektnih inicijativa i društvenih akcija.

Model javno-civilnih i javno-privatnih partnerstava moguće je definisati u smislu direktne nenovčane ili materijalne subvencije koje opština može obezbijediti za početak rada ili afirmaciju raznolikih kulturnih izraza na teritoriji opštine Cetinje uz davanje investicionih garancija za podizanje kredita ili otkup završnog proizvoda ili kroz obezbjeđivanje repromaterijala, odnosno sirovina.

Javno-civilno i javno-privatno partnerstvo takođe se može zasnivati i na obezbjeđivanju lanaca distribucije ili konkretnoj pomoći u nabavci mašina kojom bi se podstakao doprinos razvoja seoskih gazdinstava koja posebno njeguju kognitivnu tehnologiju izrade starih zanatskih proizvoda i rukotvorina, pa sve do podsticaja za mlade u visokotehnološkim djelatnostima kroz programe obuke i osnaživanja kompetencija nezaposlenih lica.

Imajući u vidu trenutno stanje nekad bogatog industrijskog i privrednog nasljeđa Cetinja, prostor za kultivaciju javno-civilnog partnerstva može da se definiše u okviru *brown-field* investicija, ali i malih akcija naručenih otkupa od kojih bi neprofitne organizacije mogle da podstaknu zaposlivost u pravcu jasnijeg društvenog doprinosa najšireg karaktera i koji bi obnovio duh empatije i razumijevanja za najsuptilnije potrebe zajednice u okvirima civilnog i socijalnog preduzetništva. U normativnom smislu to znači otpis ili direktnu subvenciju za djelatnost od socijalnog značaja i prioriteta kojima se mogu sanirati nagomilani problemi u najrazličitijim društvenim oblastima, socijalnu aktivaciju i programe socijalnih inovacija.

6. Monitoring i evaluacija

Monitoring i evaluacija Programa razvoja kulture Prijestonice Cetine 2022-2026. trebaju biti realizovani na kraju svake godine primjene, kroz analizu aktivnosti i rezultata sa jasnim indikatorima i kriterijumima evaluacije. Cilj takvog praćenja je mogućnost kvalitetnog djelovanja i adaptacije u donošenju godišnjih programsko- operativnih i finansijskih planova. Predlažemo:

- (1) Javna savjetovanja sprovođenja Programa razvoja na godišnjem nivou.
- (2) Definisanje liste kriterijuma evaluacije Sekretarijata za kulturu, sport i mlade i Savjeta za kulturu koja može biti povjerena nezavisnom činiocu uz obaveznu samoevaluaciju pomenutih činilaca.

Na taj način stvoriće se kvalitetna baza podataka za izradu novih strategija i programa razvoja kulture i uvesti novi standardi u sprovođenju i planiranju kulturne politike. Tri parametra monitoringa i evaluacije postignutih rezultata i ostvarenih ciljeva na nivou primjene Programa moguće je identifikovati kroz:

- (1) Monitoring uticaja orijentisan aktivnostima
- (2) Monitoring procesa
- (3) Monitoring i evaluacije rezultata

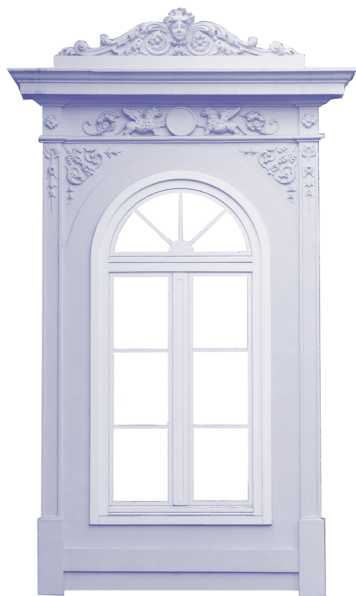
REFERENCE

- Babović-Raspopović, Senka (2002). **Kulturna politika u Zet-skoj banovini 1929-1941**. Podgorica: Istorijski institut Crne Gore.
- Borovec-Pečarević, Martina (2014). **Perspektive razvoja europske kulturne politike – Interkulturalni dijalog i multikulturalnost**. Zagreb: Zagrebački holding – AGM.
- Doknić, Branka (2013). **Kulturna politika Jugoslavije 1946-1963**. Beograd: Službeni glasnik.
- Matrasso, Francois i Landry, Charles (2003). **Uravnoteženje delovanja: 21 strateška dilema u kulturnoj politici**. Beograd: BalkanKult.
- Ljesar, Lidija (ur.) (2010). **Crna Gora/Montenegro/Cetinje 2010**. Cetinje: Ministarstvo kulture Crne Gore.
- Papović, Dragutin (2015). **Intelektualci i vlast u Crnoj Gori 1945-1990**. Podgorica: Matica crnogorska.
- Pascual, Jordi I Ruiz, Dragojević, Sanjin (2011). **Vodič za učešće građana/građanki u razvoju lokalnih kulturnih politika u evropskim gradovima**. Kotor: Expeditio.
- Pejović, Lazar (ur.) (2019). **Cetinje – Istorija i kultura**. Cetinje: Prijestonica Cetinje.
- Perović, Sreten (gl. redaktor) (1981). **Crna Gora – Kultura i umjetnost**. Titograd: Organizacioni odbor Dana crnogorske kulture.
- Prekić, Adnan (2020). **Crvena ideja Crne Gore**. Podgorica: Matica crnogorska.
- **Stoljeće crnogorskoga državnog teatra**. Tom II, Tom III, Knjiga 1, Knjiga 2. Cetinje: Ministarstvo kulture, Kraljevsko pozorište „Zetski dom“.
- **Nacionalni izvještaj kulturne politike Crne Gore**, Ministarstvo kulture, 2003.
- **Nacionalni program razvoja kulture Crne Gore 2011-2015**.
- **Nacionalni program razvoja kulture Crne Gore 2016-2020**.
- **Menadžment plan Istorijskog jezgra Cetinja**, Ministarstvo kulture, sporta i medija, Podgorica, 2009.
- **Godišnji izvještaji Sekretarijata za kulturu, sport i mlade za 2017, 2018, 2019. i 2020. godinu**.

Obrađivač:

SEKRETARIJAT ZA KULTURU, SPORT
I MLADE PRIJESTONICE CETINJE

ISBN 978-9940-792-03-9

9 789940 792039 >

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-9940-792-03-9
COBISS.CG-ID 19496708